

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Ústav historických věd

Demografický vývoj farnosti Hlinsko v 19. století

Bc. Andrea Votrubová

Diplomová práce

2022

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická
Akademický rok: 2020/2021

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(projektu, uměleckého díla, uměleckého výkonu)

Jméno a příjmení: **Bc. Andrea Votrubová**
Osobní číslo: **H20338**
Studijní program: **N7105 Historické vědy**
Studijní obor: **Kulturní dějiny: Regionální**
Téma práce: **Demografický vývoj farnosti Hlinsko v 19. století**
Téma práce anglicky: **Demographic Development of the Parish Hlinsko in the 19th Century**
Zadávající katedra: **Ústav historických věd**

Zásady pro vypracování

Diplomová práce se bude věnovat demografickému vývoji farnosti Hlinsko v období 19. století. Na základě anonymní excerptce dat matriční evidence farního úřadu Hlinsko budou sledovány základní demografické ukazatele, tzn. porodnost, sňatečnost a úmrtnost, které doplní výzkum sezónního rozložení jednotlivých jevů a přirozeného přírůstku. Stranou pozornosti nezůstane ani otázka migrace. Zjištěné výsledky budou komparovány s celozemskými údaji a lokálními sondami, které byly publikovány v Historické demografii.

Rozsah pracovní zprávy:

Rozsah grafických prací:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam doporučené literatury:

- Ludmila FIALOVÁ et al., *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1998².
Josef GRULICH, *Migrace městského a vesnického obyvatelstva. Farnost České Budějovice 1750–1824*, České Budějovice 2013.
Jan HORSKÝ – Markéta SELIGOVÁ, *Rodina našich předků*, Praha 1996.
Ludmila KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914*, Praha 1965.
Milena LENDEROVÁ – Vladan HANULÍK – Daniela TINKOVÁ (edd.), *Tělo mezi medicínou a disciplínou: proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*, Praha 2014.
Eduard MAUR – Alice VELKOVÁ (edd.), *Rodina a domácnost v 16. – 20. století*, Praha 2010.
Ludmila SINKULOVÁ, *Dějiny československého lékařství od roku 1740–1848. Díl II*, Praha 1965.
Hana STOKLASOVÁ, *Katolické přechodové rituály v českých zemích v dlouhém 19. století*, Pardubice 2017.
Jan STRÍTESKÝ, *Zdravotní a populační vývoj československého obyvatelstva*, Praha 1971.
Alice VELKOVÁ, *Krutá vrchnost, ubozí poddaní? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*, Praha 2009.
Vybrané studie z Historické demografie.

Vedoucí diplomové práce: **Mgr. Šárka Nekvapil Jirásková, Ph.D.**
Ústav historických věd

Datum zadání diplomové práce: **30. března 2021**
Termín odevzdání diplomové práce: **15. června 2022**

doc. Mgr. Jiří Kubeš, Ph.D.
v.r. děkan

doc. Mgr. Pavel Marek, Ph.D.
v.r. vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2021

Prohlášení

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Beru na vědomí, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů, a směrnicí Univerzity Pardubice č. 7/2019 Pravidla pro odevzdávání, zveřejňování a formální úpravu závěrečných prací, ve znění pozdějších dodatků, bude práce zveřejněna prostřednictvím Digitální knihovny Univerzity Pardubice.

V Poličce 15. června 2022

Andrea Votrubová

Anotace

Tato práce se zabývá demografickým vývojem farnosti Hlinsko v 19. století. Hlinsko dnes spadá pod okres Chrudim v Pardubickém kraji.

Diplomová práce vznikla metodou anonymní excerptce dat a sleduje vývoj sňatečnosti, natality, mortality a geografické mobility. Kromě základních ukazatelů se práce zaměřuje i na některé detailnější sondy (sociální postavení snoubenců, příčiny úmrtí, sociální původ zemřelých na tuberkulózu a sociální původ sebevrahů).

Získané údaje byly komparovány především s městem Polička, farností Zdechovice a celozemskými údaji.

Klíčová slova

Hlinsko, historická demografie, 19. století, sňatečnost, porodnost, úmrtnost, migrace

Annotation

This thesis deals with demographic development of the parish Hlinsko in the 19th century. Hlinsko is the part of the district of Chrudim in the Pardubice region.

Diploma thesis was created by the method of anonymos data excerpt and follows the development of marriage, natality, mortality and geographical mobility. In addition to basic indicators, the work also focuses on some more detailed probes (social status of fiances, causes of death, social status of those who died of tuberculosis and social origin of suicides).

The obtained data were compared mainly with the town of Polička, the parish of Zdechovice and national data.

Key words

Hlinsko, historical demography, 19th century, nuptiality, natality, mortality, migration

Poděkování

Na tomto místě bych především ráda poděkovala své vedoucí práce, Mgr. Šárce Nekvapil Jiráskové Ph.D., za její cenné rady, připomínky a konzultace, bez kterých by práce nemohla vzniknout. Dále bych chtěla poděkovat rodině a přátelům za podporu a trpělivost nejenom v průběhu studia.

Obsah

1. ÚVOD	1
2. KRITIKA PRAMENŮ A LITERATURY	3
2.1 PRAMENY	3
2.2 LITERATURA.....	4
3. DĚJINY MĚSTA HLINSKO	7
3.1 DĚJINY FARNOSTI	10
3.2 VZNIK A ROZVOJ HLINECKÉHO PRŮMYSLU	11
4. SŇATEČNOST	13
4.1 OHLÁŠKY A SVATEBNÍ OBŘAD	15
4.2 POČET SŇATKŮ	17
4.3 SŇATKOVÝ VĚK A VĚKOVÉ ROZDÍLY	21
4.4 RODINNÝ STAV	28
4.5 SOCIÁLNÍ PŮVOD	29
4.6 DEFINITIVNÍ CELIBÁT	35
5. PORODNOST	37
5.1 KŘEST, KMOTROVSTVÍ A ÚVOD MATKY	39
5.2 POČET NAROZENÝCH	41
5.3 NEMANŽELSKÉ DĚTI	45
5.4 NEMANŽELSKÉ DĚTI VE FARNOSTI HLINSKO.....	47
5.5 MRTVOROZENOST	50
6. ÚMRTNOST	53
6.1 POČET ZEMŘELÝCH.....	57
6.2 PRŮMĚRNÝ VĚK ZEMŘELÝCH.....	61
6.3 VĚKOVÁ SKLADBA ZEMŘELÝCH	64
6.4 KOJENECKÁ A DĚTSKÁ ÚMRTNOST	65
6.5 PŘÍČINY ÚMRTÍ	69
6.6 NEHODY, VRAŽDY A SEBEVRAŽDY	78
7. MIGRACE	82
7.1 MIGRACE NA ZÁKLADĚ MATRIK ZEMŘELÝCH	83
8. SEZÓNNOST A PŘIROZENÝ PŘÍRŮSTEK	87

8.1 SEZÓNŇNÍ ROZLOŽENÍ POČTU SŇNATKŮ	87
8.2 SEZONNÍ ROZLOŽENÍ POČTU PORODŮ.....	89
8.3 SEZÓNŇNÍ ROZLOŽENÍ POČTU ÚMRTÍ	91
8.4 PŘIROZENÝ PŘÍRŮSTEK.....	92
9. ZÁVĚR.....	95
10. SEZNAM PRAMENŮ, LITERATURY A INTERNETOVÝCH ZDROJŮ.....	99
10.1 PRAMENY	99
10.2 LITERATURA.....	100
10.3 INTERNETOVÉ ZDROJE	103
11. SEZNAM TABULEK A GRAFŮ	104
11.1 TABULKY.....	104
11.2 GRAFY.....	105
12. SEZNAM PŘÍLOH	106
13. RESUMÉ	114

1. Úvod

Diplomová práce se bude zabývat demografickým vývojem farnosti Hlinsko v 19. století. Práce navazuje na předchozí výzkum, ve kterém byly zkoumány svobodné matky a nemanželské děti v Hlinsku v 19. století.¹ Nyní bude téma studované komplexněji, zaměříme se na studium počtu, složení, rozmístění i pohyb obyvatelstva ve vybrané farnosti. Časový rozsah i lokalita byly zvoleny z důvodu vyhovující dostupnosti matričních záznamů. Poměrně dlouhé rozmezí sledovaného období nám umožní sledovat změny, které ve vývoji farnosti nastaly, ať už v souvislosti s epidemiemi či probíhajícími válkami. Zvolené období navíc umožňuje studovat dostatečné množství záznamů, díky kterým mohla být použita metoda anonymní excerptce dat. Demografickým vývojem v období 19. století se zabývá mnoho autorů, tudíž se rovněž nabízí bohatý výběr publikací ke komparaci. Ve studovaném období navíc matriky bývají již dokonale zpracovány a dají se z nich získat veškeré informace potřebné k výzkumu.

Pro studium demografického vývoje byly využity zdigitalizované církevní matriky, jež jsou uloženy ve Státním oblastním archivu v Hradci Králové ve Sbírce matrik Východočeského kraje. Ve výzkumu bylo využito dvanáct matrik narozených, pět matrik oddaných a šest matrik zemřelých.² Veškeré zjištěné výsledky jsou interpretovány v rámci tabulek a grafů, které umožní snadnější proniknutí do zkoumané problematiky. Výstupy uvedené v tabulkách a grafech jsou získávány na základě vlastního výzkumu, není-li uvedeno jinak.

První stránky práce jsou věnovány analýze pramenů a primární literatury, jež byla nezbytná pro vznik práce. Následují stručné dějiny města a farnosti Hlinsko, které mají za cíl proniknout do charakteru zkoumané lokality.

Stěžejní část práce představují kapitoly o třech základních demografických jevech – sňatečnosti, porodnosti a úmrtnosti. Na počátku každé z kapitol se objevuje stručný úvod, který má čtenáře vtáhnout do zvyklostí, tradic a vnímání těchto významných přechodových rituálů tehdejších lidí. Jako první bude představena sňatečnost, ve které bude sledován počet oddaných, hrubá míra sňatečnosti, sňatkový věk a věkové rozdíly, rodinný stav snoubenců, sociální původ snoubenců a kapitolu bude završovat zkoumání definitivního celibátu. Dále se zaměříme na porodnost, ve které bude zkoumán počet narozených, hrubá míra porodnosti, stranou nezůstanou ani nemanželské děti a v poslední části bude rozebrána problematika mrtvorozenosti. Další strany budou věnovány úmrtnosti, která bude studována o něco detailněji.

¹ Andrea VOTRUBOVÁ, *Nemanželské děti v Hlinsku v 19. století*, Bakalářská práce, Pardubice 2020.

² Viz soupis pramenů

V této kapitole bude nastíněn počet zemřelých, hrubá míra úmrtnosti, věková skladba a průměrný věk zemřelých. Dále bude rozebrána problematika kojenecké a dětské úmrtnosti. Velmi zajímavou částí práce budou příčiny úmrtí obyvatel ve farnosti, kde nahlédneme i do sociálního postavení zemřelých na zákeřnou nemoc tuberkulózu. Kapitulu uzavírají nehody, vraždy a sebevraždy, které se ve sledovaném období ve farnosti odehrály. Rovněž bude zkoumáno, z jaké sociální vrstvy pocházejí ti, kteří se dobrovolně rozhodli odejít ze světa.

Stranou pozornosti nezůstane ani migrace. Jelikož se práce detailněji zaměřuje na úmrtnost, bude i migrace studována na základě matrik zemřelých. V této části bude zjišťována možná atraktivita studované lokality, tedy kolik „cizích“ lidí lákal život ve sledované farnosti.

Základní demografické ukazatele v závěru doplní sezónní rozložení jednotlivých jevů a přirozený přírůstek. Zjištěné výsledky budou komparovány s celozemskými údaji a lokálními sondami. V případě porovnávání nejčastěji zazní práce od Elišky Chadimové³, která ve své diplomové práci zpracovala Populační vývoj města Poličky v letech 1800–1909. Polička je mým rodným městem, práce se navíc zabývá stejným časovým rozmezím, a proto se stala jasnou volbou pro komparaci. Dále bude pracováno s diplomovou prací od Šárky Jiráskové, která studovala farnost Zdechovice⁴, jenž byla farností čistě zemědělského charakteru, což se zdá být vhodným kontrastem pro zkoumanou farnost Hlinsko.

³ Eliška CHADIMOVÁ, *Populační vývoj města Poličky 1800–1909*, Diplomová práce, Pardubice 2015.

⁴ Šárka JIRÁSKOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Zdechovice v letech 1790–1899*, Diplomová práce, Pardubice 2010.

2. Kritika pramenů a literatury

2.1 Prameny

Církevní matriky jsou primárním pramenem při studiu historické demografie. Zaznamenávání křtů a svátosti manželství si prosadila především křesťanská církev, která tímto krokem usilovala o zamezení pokrevních i duchovních příbuzenství.⁵ Nejstarší dochované matriky pocházejí z 13. až 15. století ze zemí západní a jižní Evropy. V 16. století byly matriční knihy pravděpodobně v důsledku reformace zaváděny i v Německu.

V katolických oblastech se matriky objevují až po roce 1563, kdy Tridentský koncil ustanovil farářům povinnost evidovat počet oddaných a křtěných.⁶ Za nejstarší matriku v Čechách můžeme považovat matriku oddaných založenou v Jáchymově roku 1531.⁷ Pražskou synodou bylo v roce 1605 nařízeno povinné vedení matrik a zároveň byla ustanovena povinnost vést seznamy duší (*status animarum*), a zaznamenávat udělování svátostí a veškerých farářských úkonů, zejména pohřbů.⁸

Jednotná forma evidence v podobě větných matričních záznamů byla nařízena Římským rituálem roku 1614. V matrikách narozených mělo být evidováno datum narození a křtu, jméno děťátka, kněze včetně jmen rodičů i kmotrů. Dále měla být uvedena farnost, ze které rodiče potomka pocházejí. V matrikách oddaných měly být zaznamenány informace týkající se data ohlášek a svatby, možné překážky sňatku a jména snoubenců i oddávajícího. Samozřejmě v matrice musela být zapsána i farnost, ze které snoubenci pocházejí a svědci. V matrice zemřelých měl být evidován den úmrtí, den pohřbu, věk, jméno a bydliště zemřelého. Zaznamenávalo se i datum zpovědi, přijetí nejsvětější svátosti a poslední pomazání. Ne všude se však tato nařízení dodržovala.⁹

Změny nastolili až osvícenští panovníci, kteří si dobře uvědomovali výhody evidence obyvatelstva. V roce 1770 byly dvorským dekretem zavedeny nové matriční formuláře, které oproti dřívějšímu větnému záznamu zajistily požadující přehlednost. Za veřejné listiny byly matriky prohlášeny roku 1781. V roce 1784 byly vydány nové formuláře, které měly obsahovat ještě podrobnější informace a s drobnými úpravami byly využívány až do roku 1949.¹⁰ Matriky

⁵ Hana MAŘÍKOVÁ – Miroslav PETRUSEK – Alena VODÁKOVÁ, *Demografie (nejen) pro demografy*, Praha 1998², s. 97.

⁶ Eduard MAUR, *Vývoj matričního zápisu v Čechách*, *Historická demografie* 6, 1972 s. 40–55, zde s. 40–42.

⁷ *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1998², s. 79.

⁸ Josef GRULICH, *Migrace městského a vesnického obyvatelstva. Farnost České Budějovice 1750–1824*, České Budějovice 2013, s. 82.

⁹ E. MAUR, *Vývoj matričního zápisu*, s. 41.

¹⁰ Eduard MAUR, *O počátcích a vývoji církevních matrik se zvláštním zřetelem k českým poměrům*, *Historická demografie* 3, 1969, s. 4–19, zde s. 14.

měli nadále vést správci far, latinské záznamy v matrikách byly nahrazeny češtinou a němčinou.¹¹

Dne 7. prosince 1949 byl zaveden jednotný systém ve vedení matrik. Církevní matriky byly prohlášeny za majetek státu a jejich správa přešla na oddělení tehdejších národních výborů. „Neživé“ matriky připadly pod křídla Státním archivům.¹²

Studium demografického vývoje farnosti Hlinsko si vyžádalo zpracování 23 matrik, dvanáct matrik narozených, pět matrik oddaných a šest matrik zemřelých. Studovat demografický vývoj je časově velmi náročné, výzkum se musí provádět pečlivě a bezchybně, což vyžaduje i určité schopnosti v rámci paleografie. Nicméně dnešní doba nabízí v tomto směru obrovské ulehčení díky on-line dostupnosti matrik. Moderní svět technologií rovněž poskytuje daleko větší možnosti v rámci prezentace zjištěných výsledků. Grafické i tabulkové znázornění se dá v dnešní době provádět daleko moderněji a umožní lépe rozkrýt růst či změny, které nastaly v rámci demografických ukazatelů.

Ve většině případů byly matriky farnosti Hlinsko vedeny v rubrikách, pouze na počátku století se objevují záznamy ve formě vět. Převaha záznamů je psána českým jazykem, místy se objevují latinské i německé části, převážně v poznámkách o kontrole, či v psaní měsíců. Kvalita zápisů podléhá preciznosti daného faráře, na počátku století se objevují případy, kdy některé informace nejsou evidovány, avšak v závěru 19. století je již většina údajů kompletní. Chybějící informace se nejvíce promítají v první polovině 19. století u studia migrace, kdy ve většině případů chybí údaj o místě narození zemřelého.

2.2 Literatura

Stěžejní knihou pro pochopení pravidel, zásad a principů historické demografie byly bezesporu *Základy historické demografie* od Eduarda Maura.¹³ V této příručce lze najít veškeré potřebné informace a získat přehled o tom, co vše nám studium matrik umožní rozkrýt. Za další nesmírně významnou publikaci, bez které by tato práce nemohla vzniknout, považuji *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914* od Ludmily Kárníkové.¹⁴ Autorka v knize objasňuje populační vývoj v českých zemích a sleduje změny, jenž nastaly v rámci demografického vývoje.

¹¹ E. MAUR, *Vývoj matričního zápisu*, s. 46–47.

¹² Miroslava MELKESOVÁ, *Církevní matriky českých zemích v pozornosti badatelů*, *Historická demografie* 32, 2008. s. 5–56, zde s. 26.

¹³ Eduard MAUR, *Základy historické demografie*, Praha 1983².

¹⁴ Ludmila KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914*, Praha 1965.

K pochopení a proniknutí do každodenního života obyvatel 19. století výborně posloužila monografie *Rodina a domácnost 16. – 20. století* od již zmíněného profesora Maura a Alice Velkové¹⁵ a dále práce Jana Horského a Markéty Seligové, kteří vypracovali publikaci *Rodina našich předků*.¹⁶

Svatba, příchod člověka na svět a smrt je spojena s řadou rituálů, zvyků a tradic, informace o nich byly čerpány hned z několika publikací. Zmíním alespoň několik pro tvorbu práce nejpodstatnějších. Nahlédnutí do zvyklostí tehdejších obyvatel mi umožnily dvě monografie od autorky Alexandry Navrátilové – *Narození a smrt v české lidové kultuře*¹⁷ a *Namlouvání, láska a svatba v české lidové kultuře*.¹⁸ Jak se tyto přechodové rituály proměňovaly v rámci modernizace společnosti v 19. století, osvětlila publikace Hany Stoklasové *Katolické přechodové rituály v českých zemích v "dlouhém" 19. století*.¹⁹ O tradicích přímo z Hlinska poreferovala práce Karla Václava Adámka *Lid na Hlinecku*.²⁰

Další důležitou publikací byla kniha *Krutá vrchnost, ubozí poddaní?: proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy* od Alice Velkové.²¹

Vzhledem k tomu, že se práce o něco detailněji zaměřuje na úmrtnost, musím zmínit některé cenné publikace, jenž mi pomohly proniknout do zdravotního stavu a situace obyvatel 19. století. Proměny lékařského obrazu a zdravotní péče mi nastínila kniha od Mileny Lenderové, Vladana Hanulíka a Daniely Tinkové.²² Orientaci v chorobách vyskytujících se v 19. století mi umožnila monografie Ludmily Sinkulové²³ *Dějiny československého lékařství od roku 1740–1848* a dále práce Jana Strítěského²⁴ *Zdravotní a populační vývoj československého obyvatelstva*.

Potřebné informace o historii a charakteru města Hlinska byly získány z inventáře *Archiv města Hlinsko* s časovým rozsahem 1443–1945, jehož autorkou byla Mgr. Renata

¹⁵ Eduard MAUR – Alice VELKOVÁ (edd.), *Rodina a domácnost v 16.–20. století*, Praha 2010.

¹⁶ Jan HORSKÝ – Markéta SELIGOVÁ, *Rodina našich předků*, Praha 1996.

¹⁷ Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt v české lidové kultuře*, Praha 2004.

¹⁸ Alexandra NAVRÁTILOVÁ *Namlouvání, láska a svatba v české lidové kultuře*, Praha 2012.

¹⁹ Hana STOKLASOVÁ, *Katolické přechodové rituály v českých zemích v dlouhém 19. století*, Pardubice 2017.

²⁰ Karel ADÁMEK, *Lid na Hlinecku*, Praha 1900.

²¹ Alice VELKOVÁ, *Krutá vrchnost, ubozí poddaní?: proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*, Praha 2009.

²² Milena LENDEROVÁ – Vladan HANULÍK – Daniela TINKOVÁ (edd.), *Tělo mezi medicínou a disciplínou: proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*, Praha 2014.

²³ Ludmila SINKULOVÁ, *Dějiny československého lékařství od roku 1740–1848. Díl II*, Praha 1965.

²⁴ Jan STRÍTESKÝ, *Zdravotní a populační vývoj československého obyvatelstva*, Praha 1971.

Růžičková.²⁵ Dále byla použita kronika města Hlinska, která nabízela bohaté množství zajímavostí například o rozvoji zdejšího průmyslu.²⁶

²⁵ Renata RŮŽIČKOVÁ, *Inventář Archiv města Hlinsko*, Státní okresní archiv Chrudim, 2003. č. inv. 462. č. JAF 198.

²⁶ SOkA Chrudim, *Kronika města Hlinska 1836–1938*, inv. č. 500.

3. Dějiny města Hlinsko

Hlinsko v současné době nalezneme v Chrudimském okrese v Pardubickém kraji. Město leží v údolí řeky Chrudimky po obou jejích březích ve výši 590 m. nad mořem. Hlinsko nalezneme v severní části Českomoravské vrchoviny a Železných hor. Název města je odvozen od slova „hlína“, jelikož se ve městě nacházela obrovská ložiska hrnčířské hlíny, která umožnila rozkvet nejstaršímu řemeslu – hrnčířství.²⁷

Původně bylo Hlinsko součástí Chrudimského kraje. Název Chrudimského kraje byl odvozen od svého hlavního města – Chrudimi, centra krajské správy a rozkládal se ve východní části Českého království. Na severu hraničil s Hradeckým krajem a na jihu a východě sousedil s Markrabstvím moravským. Chrudimský kraj byl z největší části tvořen rozsáhlou rovinou na severu, jenž se připojuje k nížině na Hradecku a Bydžovsku a tvoří tak nejvyšší nížinu Čech.²⁸

Hlinsko i s jeho okolím původně patřovalo k rychmburskému panství, které na východě hraničilo s panstvím Litomyšl, Nové Hrady a s královským věnným městem Poličkou. Na západní straně se hranice rychmburského panství protínala s panstvím Nasavrky, Rosice a Chrast. V rámci tehdejšího Chrudimského kraje Rychmburk právem patřil k panstvím s nejstabilnější strukturou, a to jednak díky svému tradičnímu kolonizačnímu charakteru, a jednak i díky svým geografickým podmínkám, které mu zajišťovaly svou stabilitu. Dominium bylo rozděleno do dvanácti rychet se dvěma sídly městského typu – městy Hlinsko a městečko Svratka.²⁹ Na Rychmbursku, co se týče jazykové skladby, převládala čeština.³⁰ Majiteli rychmburského panství se od roku 1361 stali pánové z Pardubic a Staré, kteří měli v erbu půl stříbrného koně se zlatou uzdou v červeném poli. Tento erb užívalo i město Hlinsko, a to až do novodobých dějin, kdy byl Hlinsku udělen prapor bílého kráčejíciho koně s modrou uzdou v červeném poli.³¹

Příliš mnoho historických zpráv se o dějinách Hlinska nedochovalo. Nejstarší zmínku o městě můžeme nalézt v dobách vlády krále Vratislava II. v panovnické listině z roku 1073. Vratislavská listina se v původní podobě nezachovala, jedná se pouze o domnělý originál pocházející z konce 12. století. Vratislav II. nechává budovat klášter v Opatovicích a městu

²⁷ Město Hlinsko oficiální webové stránky, *Historie města*, Online, [cit. 12.4.2022]. URL: < <http://www.hlinsko.cz/mesto/historie-mesta/> >.

²⁸ Ladislav NEKVAPIL, *Východočeští nekatolíci v době baroka a osvícenství, Chrudimský kraj v letech 1621–1781*, Pardubice 2015, s. 54.

²⁹ Tamtéž, s. 111–112.

³⁰ Johann Gottfried SOMMER, *Das Königreich Böhmen: statistisch-topographisch dargestellt Chrudimer Kreis*, s. 242.

³¹ Milan HÁJEK – Vratislav TOMÁŠEK – Jitka KNĚŘOVÁ, *Pohled do historie města Hlinska*, Hlinsko 2004, s. 1.

daruje mnoho vesnic, jednou z nich měla být osada Hlína u Nasavrk, což byla stará osada, která existovala v místech dnešního Hlinska.³² S jistotou však můžeme říci, že město Hlinsko původně patřilo k Vraclavsku a bylo součástí državy knížat Slavníkovců. V 11. století bylo celé Vratislavsko s Chrudimskem a Čáslavskem uděleno mladší přemyslovské větvi Děpolticů.³³

Hlinskem vedla stará obchodní cesta, která propojovala Chrudimsko a Hradecko s Moravou. Na tuto hlavní silniční tepnu se napojovalo mnoho menších cest, které vedly například do Žumberku, Seče či Poličky. Obchodníků, kteří procházeli tímto krajem, bylo poměrně velké množství, a proto nebylo divu, že se po čase začali v Hlinsku usazovat.³⁴ Vhodné podmínky pro vykonávání hrnčířského řemesla též podpořily příliv populace do města. Hrnčířství v Hlinsku zaniklo teprve v roce 1870. Původně samostatná osada Strana náležela i s okolními vesnicemi (Studnice, Chlumeč, Vítanov, Kouty a Hamry a další) k rychtě hlinecké. Po roce 1485 splynula Strana s Hlinskem úplně.³⁵

Hlinsko bylo v širokém okolí vyhlášené svými výročními trhy. Povolení tyto trhy pořádat vydávali samotní panovníci. Původně se trhy konaly dvakrát do roka – jeden v pondělí v postě a ten druhý na den sv. Ludmily. Díky věhlasu hlineckých trhů se později uskutečňovaly i pětkrát ročně. Na trhu se dalo sehnat téměř cokoliv. Prodávaly se potraviny, domácí zvířata a mnoho dalších rozmanitých druhů zboží.³⁶

Rychmbursko, tedy i Hlinsko, vlastnil v 16. století rod Valdštejnů, kterým byl v důsledku jejich účasti na stavovském povstání roku 1547 konfiskován majetek, a proto panství od roku 1554 drželi Berkové. V roce 1706 Berkové prodali Hlinsko Václavu Albrechtu z Vrbna a Freudenthau. Po Václavu Albrechtu z Vrbna a Freudenthau Rychmburk patřil po celé jedno století Kinským. Posledním majitelem panství se stal bohatý a urozený italský rod Thurn–Taxisů, kterým post majitelů panství vydržel až do roku 1918.³⁷

Od konce 18. století Hlinsko usilovalo o získání samostatného magistrátu, avšak neúspěšně. Správu města měl v rukou purkmistr, jeden zkoušený a dva nezkoušení radní. Až v roce 1834 dochází k povýšení Hlinska na město. V revolučním roce 1848 byla v Hlinsku zřízena národní garda v čele s Antonínem Kabeláčem, která na pomoc Praze vyslala 32 gardistů a 26 měšťanů. Po utišení revolučního roku garda v letech 1849 zaniká.³⁸

³² SOKA Chrudim, *Archiv města Hlinsko, Inventář, 1443–1945*, inv. č. 462, JAF 198. s. 1.

³³ SOKA Chrudim, *Kronika města Hlinska 1836–1938*, inv. č. 500. s. 1.

³⁴ Karel ŠRÁMEK, *Hlinsko v Čechách: stručný nástin dějin města*, Hlinsko 1968, s. 5.

³⁵ SOKA Chrudim, *Kronika města Hlinska 1836–1938*, inv. č. 500. s. 2–4.

³⁶ M. HÁJEK – V. TOMÁŠEK – J. KNĚŘOVÁ, *Pohled do historie*, s. 3.

³⁷ SOKA Chrudim, *Archiv města Hlinsko, Inventář, 1443–1945*, inv. č. 462, JAF 198. s. 1–2.

³⁸ Tamtéž, s. 4.

Po bouřlivém revolučním roce nadešla doba Bachova absolutismu v čele s Františkem Josefem I., který se snažil předejít dalším revolucím. Ve velkém se začaly budovat četnické stanice, jenž se nevyhnuly ani Hlinsku. Městečko se v této době začíná proměňovat v průmyslové město. Roku 1866 probíhala Prusko – rakouská válka, která se negativně promítla i do hlineckého území.³⁹

Nejenom válka brzdila vývoj města, o své se postaraly i přírodní živly. V roce 1874 dochází k velkému požáru, který v Hlinsku napáchal velké škody. V této době byla většina domů ze dřeva a oheň se díky tomu šířil obrovskou rychlostí a pohltil téměř vše. Ve městě v té době nebyl ani hasičský sbor, tudíž se obyvatelům nemohlo dostat rychlé pomoci. O rok později byl následkem onoho požáru v Hlinsku zřízen Sbor dobrovolných hasičů.⁴⁰ Rok 1880 s sebou přinesl silnou povodeň, která strhla veškeré dřevěné mosty a poškodila jeden kamenný most.⁴¹

Rok 1914 se negativně vepsal do osudů lidem i ve Hlinsku. Nedostatek potravin přinutil městskou radu zakoupit obilí. Téměř veškeré zásoby obyvatel však byly zabavovány vojskem. Ve velkém probíhaly odvody schopných bojovníků, koní i psů. Některé jedince před narukováním zachránila nepostradatelnost v továrnách. Po válce se Hlinsko vzpamatovávalo velmi těžce a zdlouhavě, zhruba ve 20. letech město začalo postupně budovat nové domy a napravovat škody vzniklé za války.⁴²

Podobný scénář se v Hlinsku objevil i za 2. světové války. V roce 1942 bylo ukončeno obecní zastupitelstvo a za správou města nově stál Štěpán Straka. Opět se města potýkala s nedostatkem potravin a znovu probíhaly odvody otců, manželů a synů do armády. Ve 40. letech začali mít Němci potíže a válka konečně v roce 1945 končí. Hlinsko bylo osvobozeno dne 9. května 1945.⁴³

V průmyslové sféře se Hlinska závažně dotkl rok 1948, kdy se k moci dostávají komunisté. Mnoho zdejších továren spadlo pod národní správu.⁴⁴ Nejproslulejší průmyslové podniky Hlinska jsou továrna na zpracování mléka Nestlé a závody Prošvicovy. V Hlinsku se daří i pivovarnictví, jejich ležák Rychtář zásobuje široké okolí i podniky ve větších městech.⁴⁵

³⁹ Karel Václav ADÁMEK, *Hlinecko: kniha vzpomínek*, Hlinsko 1914, s. 110.

⁴⁰ K. ŠRÁMEK, *Hlinsko v Čechách*, s. 23.

⁴¹ SOKA Chrudim. *Archív města Hlinsko*. Inventář, 1443-1945, inv. č. 462, JAF 198. s. 3.

⁴² Tamtéž, s. 3–4.

⁴³ Magda KŘIVANOVÁ – Jana VAŠKOVÁ a kol., *Hlinsko: Srdce Českomoravské vrchoviny*, Hlinsko 2009, s. 41.

⁴⁴ Tamtéž, s. 41–42.

⁴⁵ Město Hlinsko oficiální webové stránky. *Historie města*. Online, [cit. 14.04.2022].

URL: < <http://www.hlinsko.cz/mesto/historie-mesta/> >.

3.1 Dějiny farnosti

Jelikož se práce zabývá celou farností Hlinsko, je třeba se blíže seznámit i s příslušnými vesnicemi. Hranice farnosti se v běhu dějin proměňovaly. V 19. století, jímž se tato práce bude zabývat, se farnost Hlinsko skládala z obcí Blatno, Hamry, Hamřík, Horní Babákov, Kouty, Medkovy kopce, Pláňavy, Srní, Stan, Studnice, Vítanov a Zalíbené.

V dřívějších dobách spadala pod farnost Hlinsko i osada Strana, která později splynula s městem. Ještě ve 14. století k farnosti patřily i obce Jeníkov, Kameničky, Svratka, Svratouch, Raná a Rváčov. Některé osady se vyvinuly ze zrušeného panského dvora přestavbou jeho staveb – například Hamry. Většina názvů vesnic farnosti je tvořena z osobních vlastních jmen – Vítanov, Horní Babákov, Medkovy kopce, či jsou pojmenována dle polohy a poměrů tamější půdy – Hlinsko, Medkovy kopce, Blatno, Kouty, Pláňavy, a v neposlední řadě jsou nazývána dle stavení či vzniku a původního účelu – Hamřík, Srní.⁴⁶

Lidé žijící ve Studnici se živili zejména plátenictvím a obchodem se lnem. V Hamrech se nacházela kaple zasvěcená svatému Janu Nepomuckému a kašna, která údajně oplývala léčebnou fontánou, která do této obce láká mnoho návštěvníků. V Blatně tamější lidé vynikali především v oblastech zemědělství.⁴⁷

Díky práci Johanna Gottfrieda Sommera a Českému statistickému úřadu můžeme určit počet obyvatel, který v letech 1837, 1869, 1880, 1890 a 1900 obýval obce farnosti. Pro lepší přehlednost jsou získané údaje vloženy do následující tabulky.

Tabulka 1 Počet obyvatel v obcích farnosti 1837–1900

Lokalita	Rok				
	1837 ⁴⁸	1869	1880	1890	1900 ⁴⁹
Blatno	353	467	465	489	567
Hamry	518	531	530	536	536
Hamřík	30	21	23	23	22
Kouty	98	108	112	89	103
Medkovy kopce	39	42	45	65	52
Pláňavy	19	37	36	32	38
Srní	260	276	248	258	281
Stan	275	253	227	239	248
Studnice	602	602	589	578	578
Vítanov	380	462	452	472	533
Zalíbené	114	133	167	130	156
Celkem	2688	2932	2894	2911	3114

⁴⁶ K. ADÁMEK, *Lid na Hlinecku*, s. 31–34.

⁴⁷ J. SOMMER, *Das Königreich Böhmen*, s. 248–251.

⁴⁸ Tamtéž, s. 248–253.

⁴⁹ Data obyvatel z let 1869–1900 získána z: Obyvatelstvo - roční časové řady, *Český statistický úřad*, 11. 6. 2015 [cit. 14. 4. 2022]. URL: < https://www.czso.cz/csu/czso/obyvatelstvo_hu >.

3.2 Vznik a rozvoj hlineckého průmyslu

Drsné klimatické podmínky, kamenitá a neúrodná pole charakterizovaly již od pradávna hlinecké území. Zpočátku se obyvatelé města především zabývali obděláváním svých polí, lesním hospodářstvím a dobytčářstvím. Hospodáři se svoji rodinou vyráběli všelijaké nástroje a potřeby pro sebe a své nejbližší. V průběhu doby zjistili, že pokud budou užívat dělbu práce, dosáhnou daleko rychlejších a dokonalejších výsledků. Začínají tedy vznikat řemesla, která se seskupovala dle své příbuznosti v cechy. Význam cechů však posléze začal upadat a postupem času je pomalu začala vytlačovat tovární výroba. Bohatá ložiska hrncířské hlíny vybízela obyvatele k masivnímu rozšíření hrncířství, které ve městě obsazovalo první příčku nejčastějšího řemesla. V roce 1870 hrncířství v podstatě skončilo a to jak z důvodu nedostatku surovin, tak i kvůli nově vzniklému rozmachu výroby plechového nádobí.⁵⁰

V první třetině 18. století jsou v tereziánském katastru poměry na panství charakterizovány takto: „*Všechny vesnice jsou v horách na bídné půdě, pole většinou nestačí na obživu, proto si přivydělávají dřevařinou, výrobou šindelů a předivem*“.⁵¹

Co městu nedopřály klimatické podmínky, to jim vynahradila na příklad i železářská výroba. Tento obor byl závislý na dostatečných ložiscích rudy a velkých zásob dřeva, což Hlinsko s přehledem splňuje.⁵² Hlinsko bohaté na lesní porost, a tudíž i na levné palivo, rovněž prosperovalo v odvětví sklářství. Ve velkém probíhala výroba dřevěného nářadí, hraček a různých rozmanitých potřeb. Díky tamějším klimatickým podmínkám se velmi dobře dařilo lnu, z tohoto důvodu zde bylo nepřeberné množství tkalců.⁵³ Len se užíval i pro potřeby domácích, ale především pro obchod.

Vídeňští továrníci se o šikovných hlineckých ručičkách velmi brzy dozvěděli a v roce 1851 vídeňský továrník Filip Haas začíná v Hlinsku zakládat první manufakturu na všelijaké typy látek.⁵⁴ Později se ve městě začaly vyrábět látky všeho druhu, především povlaky na hedvábné klobouky pod jménem továrníka W. Waška.⁵⁵

Od poloviny 19. století bylo v Hlinsku zakládáno mnoho firem především v oboru textilním. Začínaly vznikat firmy Reichmann, Fuhrmann či Samuel Taussig a synové. V roce 1852 Josef Malinský rozvinul závod koželužský, který se specializuje na výrobu obuvi, později

⁵⁰ SOKA Chrudim, Archiv města Hlinska, inv. č. 499, Pamětní kniha Hlinska 1836–1939, *O vzniku a rozvoji průmyslu hlineckém*, s. 1–5.

⁵¹ L. NEKVAPIL, *Východočeští nekatolíci*, s. 113.

⁵² Tamtéž, s. 115–116.

⁵³ SOKA Chrudim, Archiv města Hlinska, inv. č. 499, Pamětní kniha Hlinska 1836–1939, *O vzniku a rozvoji průmyslu hlineckém*, s. 1–8.

⁵⁴ K. ŠRÁMEK, *Hlinsko v Čechách*, s. 29.

⁵⁵ Tamtéž, s. 29–31.

závod vyráběl i koženou výstroj určenou armádě.⁵⁶ S novinkou se v roce 1903 objevuje hlinecký rodák Josef Tlustý, který začíná vyrábět v poměrně mladém oboru – kožešnictví.

Do poloviny 19. století oblíbený chmelový nápoj dodávaly pivovary z okolních měst a jeho doprava nebyla vždy jednoduchá, a proto v Hlinsku k roku 1912 vznikla společnost „Společenský pivovar“ dnes známý svým ležákem Rychtář. Od roku 1940 ve městě funguje firma Nestlé, dnes pod názvem Tatra, která vyrábí sušené mléko, podmásli či kondenzovaná mléka.⁵⁷

⁵⁶ Tamtéž, s. 34.

⁵⁷ M. KŘIVANOVÁ – J. VAŠKOVÁ a kol., *Hlinsko: Srdce Českomoravské vrchoviny*, s. 82.

4. Sňatečnost

Narození a smrt neodmyslitelně patří k životu, jedná se o určitý přechod z jedné životní fáze do druhé, to samé se dá říci i o sňatečnosti, kdy jedinec přechází do zcela nové životní role manželky a manžela. Svatba je fenomén, jehož formy se postupem času proměňují, ale ve své podstatě pravděpodobně z lidského světa nikdy nevymizí. Svazek manželský spojuje životy a rodiny dohromady. Sňatečnost je rovněž silně spjatá s porodností, jelikož většina potomků, zejména v dřívějších dobách, byla přiváděna do úplné, neboli sezdané rodiny.

Hlavní úloha manželství spočívala v plození dětí. Vstup do svazku manželského nebyl v dřívějších dobách většinou chápán jako projev lásky a vzájemné náklonosti, samozřejmě s výjimkami, spíše šlo o jakousi ekonomicky motivovanou strategii rodičů zajistit svým dětem určitou formu materiálního zabezpečení.⁵⁸ I přes to měli snoubenci pocházet ze stejné nebo alespoň podobné sociální vrstvy. Ve většině případů si dcery lékařů, právníků a řemeslníků braly muže ze stejné či podobné profese, jako měl jejich otec.⁵⁹

Prakticky od narození se zkoumalo, jak moc bude děťátko žádoucí pro opačné pohlaví. Chlapec měl být statný a silný, děvčátko zase pěkné. Prováděly se všelijaké úkony, které měly zajistit budoucí atraktivitu, děvčata se například měla koupat v míse, ze které se jedlo, aby se líbila. Chlapcům se naopak dávaly do vody železné předměty a sůl, to jim mělo zajistit sílu a rozum. Dívky byly po celé své dospívání vedeny k pečlivé péči o domácnost a rodinu.⁶⁰

Před tridentským koncilem bylo jakýmsi nepsaným pravidlem uskutečnit schůzku rodičů a budoucích snoubenců před uzavřením manželství. Nejprve si měli rodiče potřást pravicí, což mělo značit respekt a vzájemnou důvěru, následně symbolicky vložili dceřinu ruku do dlaně ženicha, a ti se poté měli políbit na ústa. Obvyklá byla i výměna darů, což mohl být například prstýnek nebo šaty. V této době probíhaly zasnuby podobně jako sňatek, byly zcela bez přítomnosti kněze, pouze v okruhu nejbližších. Ke sňatku docházelo většinou v průběhu svatební hostiny, která se zpravidla konala v domě nevěsty. Novomanželé strávili svatební noc v domě rodičů nevěsty a až druhého dne poté se dočkali církevního požehnání v kostele. Svatba tedy byla spíše soukromou než církevní záležitostí.⁶¹

Změny nastolil až tridentský koncil roku 1563, podle něj je svazek mezi ženou a mužem svátostí. Manželství by mělo být monogamní a nerozdělitelné.⁶² Katolická církev se snažila

⁵⁸ Zuzana ČEVELOVÁ, *Gender, víra a manželství v „dlouhém“ 19. století*, Pardubice 2012, s. 110.

⁵⁹ Milena LENDEROVÁ – Tomáš JIRÁNEK – Marie MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti: Život v 19. století*, Praha 2009, s. 147.

⁶⁰ A. NAVRÁTILOVÁ, *Namlouvání*, s. 17–18.

⁶¹ Josef GRULICH, „*Slavnostní okamžiky*“ – *svatební a křestní obřad v období raného novověku*, *Historická demografie* 24, 2000, s. 49–82, zde s. 70.

⁶² M. LENDEROVÁ – T. JIRÁNEK – M. MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti*, s. 144.

o důslednější kontrolu nad věřícími, jelikož v souvislosti s uzavíráním sňatku docházelo ke konverzi věřících k protestantství. Od této doby mohly být sňatky uzavírány pouze v kostele za přítomnosti kněze.⁶³ Manželství tedy nebylo záležitostí jen dvou snoubenců a posléze církve, o něco později začala o uzavírání sňatku rozhodovat i vrchnost. Roku 1680 bylo pražskou konzistoří vydáno nařízení, které apelovalo na faráře, aby oddávali jenom ty, kteří měli povolení vrchnosti. V případě, že by se poddaný chtěl vdát či oženit mimo území panství, musel získat povolení vrchnosti.⁶⁴

Zásahy vrchnosti do vdavek svých poddaných částečně eliminovalo zrušení nevolnictví v roce 1781, avšak i tak svolení od vrchnosti někteří faráři nadále požadovali, a to až do zrušení poddanství v letech 1848.⁶⁵ Toleranční patent z roku 1781 rovněž umožnil uzavírat smíšené sňatky mez katolíky a věřícími helvétské, pravoslavné a augsburské konfese.⁶⁶ Manželský patent vydaný roku 1783 Josefem II. přenášel jednání o věcech manželských na státní soudy. Tento patent však i nadále ponechával určité body z kanonického práva a to nerozlučitelnost manželství a možnosti pro rozvod od stolu a lože pro katolíky.⁶⁷

Mezi další zásahy státu ve věcech manželských bezesporu patřil Všeobecný zákoník občanský, který vešel v platnost 1. ledna 1812. Díky tomuto zákoníku byl zaveden princip rovnosti před zákonem, který se vztahoval na veškeré obyvatelstvo bez ohledu na společenské postavení, národnost či vyznání. Rovněž byla upravena věková hranice pro vstup do manželství, kdy se u osob mladších 24 let požadoval souhlas zákonného zástupce.⁶⁸ V paragrafech 44–136 byly definovány základní principy sňatku, který měl být dobrovolným smluvním vztahem dvou svéprávných jedinců. Odstoupení od zasnub bylo stanoveno za beztrestné, zasnuby nebyly považovány za právně závazné. Strana, která zasnuby zrušila, je však povinna uhradit náklady, které v souvislosti s tím vznikly.⁶⁹

Manželskou smlouvu nemohly uzavřít osoby, které byly z různých důvodů prohlášeny za „šílené, zuřivé či blbé“. Za nesvéprávného i neplnoletého člověka mohl smlouvu uzavřít jedině rodič či zákonný zástupce. Překážky s uzavřením manželství se dotkly především mužů, kteří aktuálně sloužili v armádě, ti měli určité specifické podmínky. Zákaz sňatku byl stanoven

⁶³ J. GRULICH, *Slavnostní okamžiky*, s. 71–72.

⁶⁴ Jiří KLABOUCH, *Manželství a rodina v minulosti*, Praha 1962, s. 82.

⁶⁵ *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1996, s. 160–161.

⁶⁶ H. STOKLASOVÁ, *Katolické přechodové rituály*, s. 159.

⁶⁷ J. KLABOUCH, *Manželství a rodina v minulosti*, s. 119–120.

⁶⁸ Tamtéž s. 123–124.

⁶⁹ Marie MACKOVÁ, *Sňatek ve světle Všeobecného občanského zákoníku*, in: *Oznamuje se láskám našim... aneb svatby a svatební zvyky v českých zemích v průběhu staletí*, Pardubice 2007, s. 67.

pro ty, kterým hrozil těžký žalář nebo trest smrti a samozřejmě u duchovních a řeholníků. Taktéž byla zakázána manželství mezi pokrevními a dokonce i švagrovskými příbuznými.⁷⁰

Zákoník pamatoval i na ukončení manželství. Svazek se přirozeně rozpadnul smrtí jednoho z partnerů, další možností zániku mohlo být buď zneplatnění manželství, rozvod či rozloučení.⁷¹ K rozvodům mohlo dojít po vzájemné domluvě obou manželů, či žalobou jednoho z nich. Rozvody se týkaly katolíků, a pokud k nim skutečně došlo, odebralo jim to možnost v budoucnu uzavřít jiný sňatek⁷². O rozloučení mohly usilovat pouze nekatolické páry. Nejprve si však musely zkusit rozvod pouze na zkoušku, a pokud ani za tuto dobu nezměnily názor, bylo jim rozloučení manželství umožněno.⁷³

Snahy státu získat výhradní postavení v rozhodování o věcech manželských narušilo uzavření konkordátu v roce 1855, kdy se tyto záležitosti vymanily z oblasti civilněprávní do rukou církve.⁷⁴ Tímto krokem se opět zkomplikovala možnost uzavření sňatku, obnovila se závaznost zásnub, a pro katolíky vymizela možnost dobrovolně ukončit manželství.⁷⁵

Konkordát byl však státem opakovaně porušován, a proto v roce 1868 došlo k vytvoření tzv. „májových zákonů“, které obnovily platnost občanského zákoníku, zejména ve věcech manželských. Tyto zákony povolily tzv. civilní nouzový sňatek, jenž se týkal osob, kterým bránily kanonické překážky v uzavření sňatku. Až na drobné změny tento mechanismus fungoval do roku 1918.⁷⁶

4.1 Ohlášky a svatební obřad

Ohlášky znamenaly zveřejnění jmen ženicha a nevěsty v kostele. Pokud budoucí ženich a nevěsta nepocházeli ze stejné lokality, ohlášky probíhaly v obou farnostech.⁷⁷ Díky ohláškám docházelo k určité kontrole, která měla před sňatkem odhalit možný incest, bigamii, příslib manželství jiné osobě a rovněž odhalit sňatek, který by měl být uzavřen bez vědomí či proti vůli rodičů. Ohlášky se měly konat tři neděle po sobě v době hlavních bohoslužeb. V určitých situacích, například pokud byla nevěsta v očekávání, mohlo dojít k ohláškám konaným hned po sobě. Taková služba se však vykonávala pouze za příplatek.⁷⁸ I přes to, že byly ohlášky v dřívějších dobách považovány za nutnost před vstupem do manželství, existovaly určité

⁷⁰ Tamtéž, s. 67–68.

⁷¹ H. STOKLASOVÁ, *Katolické přechodové rituály*, s. 161.

⁷² V případě, že se jednalo o zánik manželství z důvodu smrti, uzavřít další manželství bylo možné.

⁷³ M. MACKOVÁ, *Sňatek ve světle Všeobecného občanského zákoníku*, s. 70.

⁷⁴ H. STOKLASOVÁ, *Katolické přechodové rituály*, s. 162.

⁷⁵ J. KLABOUCH, *Manželství a rodina v minulosti*, s. 132–133.

⁷⁶ M. MACKOVÁ, *Sňatek ve světle Všeobecného občanského zákoníku*, s. 73.

⁷⁷ Z. ČEVELOVÁ, *Gender, víra a manželství*, s. 148.

⁷⁸ A. NAVRÁTILOVÁ, *Namlouvání*, s. 232–233.

důvody, díky kterým mohly být ohlášky zcela přeskočeny. Jednalo se především o jedince, kterým hrozila v nejbližší době smrt a dále těch, kteří se rozhodli po letech společného soužití vstoupit do manželství a chtěli se vyhnout veřejnému hašteření.⁷⁹ V případě, že se blížil „zapovězený čas“ (advent, postní doba), ve kterém se svatby nekonal, mohli snoubenci požádat o snížení počtu ohlášek.⁸⁰ Pokud v době ohlášek, zpravidla tedy po dobu tří týdnů, neměl nikdo žádné námitky, kvůli kterým by sňatek neměl být uznán, mohla svatba započít.⁸¹ Svatba musela proběhnout nejpozději šest měsíců od ohlášek, pokud by se tak nestalo, musely se ohlášky uskutečnit znovu.⁸²

Svatba byla určována církevními předpisy, a tudíž svatební veselí nemohlo probíhat v době předvelikonočního půstu a adventu. Na venkově bylo konání sňatku ovlivňováno potřebami hospodářského roku. Nejčastěji se svatby konaly úterní dny a svatební oslava zpravidla trvala až do čtvrtka. Naopak se nedoporučovalo pořádat svatební veselí v neděli a pátek.⁸³ Před svatbou bylo zvykem obdarovat nevěstu i ženicha potřebnou výbavou, která se jim bude hodit do nového společného života. Nevěsta nejčastěji dostávala praktické věci – peřiny, postel či různé druhy nádobí. Ženich, který se vlastně přizemil do hospodářství, byl nejčastěji obdarován dobyt看em, vozem a penězi. I ženich s nevěstou si navzájem vyměnili dary. Ženich mohl dát nevěstě předměty pro parádu, například náušnice, šátky, střevíce. Nevěsta na oplátku věnovala svému nastávajícímu košili či hedvábný šátek na krk.⁸⁴ V období 19. století museli být snoubenci oddáni v kostele, pouze u smíšených sňatků tomu mohlo být jinak. Svatbu provázela řada rituálů a tradic, z nichž některé jsou praktikovány dodnes.

Uskutečněna byla cesta do kostela, před kterou nechybělo požehnání rodičů, následovala mše v kostele za přítomnosti kněze a svědků. Před oltářem klečeli snoubenci, kteří měli upřímně zodpovídat otázky ze strany kněze, který jim u tohoto aktu pojil ruce. Tak jako dnes, ani dříve nesměla chybět výměna svatebních prstýnků, po jejich výměně mše pokračovala modlitbou věřících. Každý sňatek musel být zaznamenán v matrice. Představa nevěsty v dlouhých bílých šatech, tak jak ji máme v paměti dnes, nebyla vždy běžná. I přes to, že od 18. století se bílé svatební šaty objevují ve větší míře, většina žen měla ve svůj svatební den spíše civilnější oblečení – jednobarevné šaty, či kostým z kvalitní látky.⁸⁵ Po rituálech vykonaných v kostele hosté usedli ke svatební hostině, kde jim k chutnému pohoštění hráli

⁷⁹ H. STOKLASOVÁ, *Katolické přechodové rituály*, s. 182.

⁸⁰ Z. ČEVELOVÁ, *Gender, víra a manželství*, s. 148.

⁸¹ J. GRULICH, *Slavnostní okamžiky*, s. 77–78.

⁸² Z. ČEVELOVÁ, *Gender, víra a manželství*, s. 151.

⁸³ A. NAVRÁTILOVÁ, *Namlouvání*, s. 235–236.

⁸⁴ K. ADÁMEK, *Lid na Hlinecku*, s. 126.

⁸⁵ M. LENDEROVÁ – T. JIRÁNEK – M. MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti*, s. 151–154.

muzikanti. Novomanželé podle tradice měli jíst ze společného talíře a pít z jedné sklenice. Hostina měla probíhat v duchu nekončících přípitků, žertů a vinšů.⁸⁶ Po bujarých oslavách čekala novomanželé společná noc.

4.2 Počet sňatků

Během sledovaného období bylo ve farnosti Hlinsko evidováno 6 081 uzavřených sňatků, v průměru se tedy uskutečnilo přibližně 60 svateb za jeden rok. Průměr je vypočítán za celé sledované období, samozřejmě se v průběhu let počty svateb proměňovaly s odlišnou intenzitou, a proto byl použit devítiletý klouzavý průměr (graf 1), který poskytne preciznější náhled na vývoj počtu sňatků v jednotlivých etapách.

V úvodu je třeba sdělit, že bylo pracováno pouze se sňatky, ve kterých alespoň jeden ze snoubenců pocházel ze sledované farnosti tedy buď přímo z Hlinska či z následujících obcí – Blatno, Hamry, Hamřík, Horní Babáky, Kouty, Medkovy kopce, Pláňavy, Srní, Stan, Studnice, Vítanov a Zalíbené.

Pro zajímavost byly sňatky, kdy ani jeden snoubenec nepocházel z farnosti Hlinsko, evidovány zvlášť a jejich počet se vyšplhal až na 204 „cizích“ snoubenců (tedy 102 svateb) oddaných ve farnosti Hlinsko. Sledované období je protažené do roku 1903 kvůli přesnějšímu odhalení sledovaných jevů.

Tabulka 2 Počet uzavřených sňatků v jednotlivých desetiletích

Období	Počet svateb
1800-1809	305
1810-1819	346
1820-1829	442
1830-1839	448
1840-1849	494
1850-1859	774
1860-1869	904
1870-1879	985
1880-1889	662
1890-1899	478
1900-1903⁸⁷	243
celkem	6081

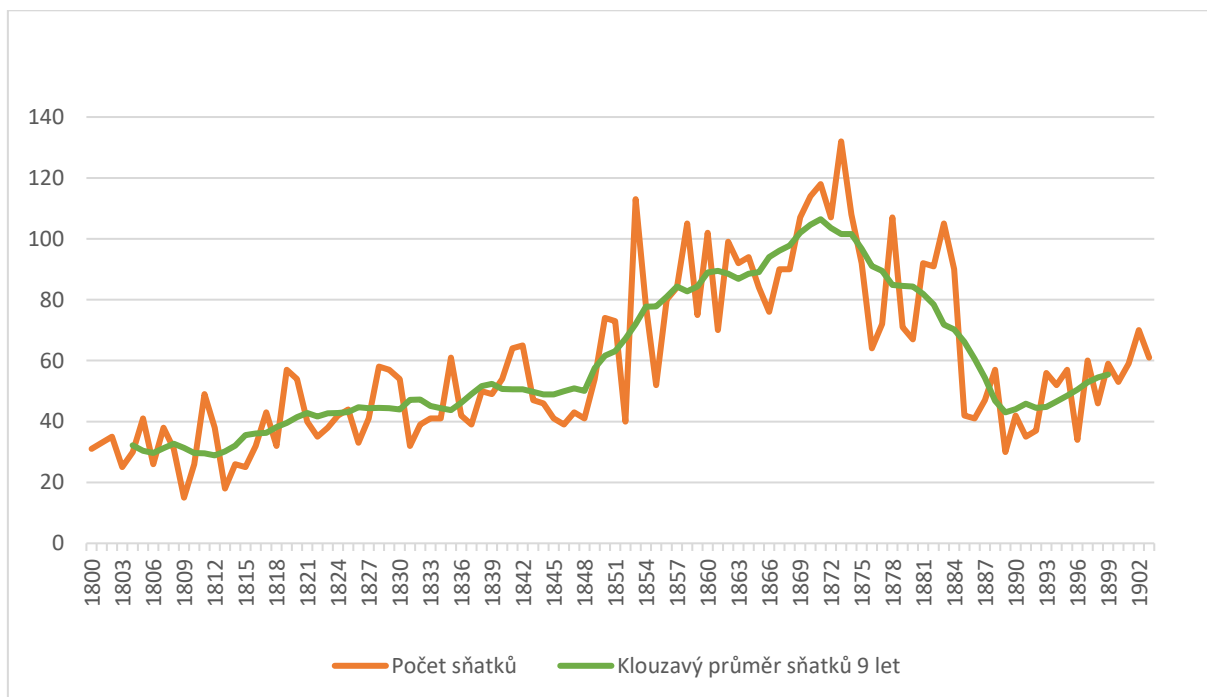
Z tabulky je patrný nárůst sňatků v průběhu let, který až na menší rozkolísanost od 80. let, probíhal vcelku stabilně. Nejvíce uzavřených manželství proběhlo v 70. letech

⁸⁶ A. NAVRÁTILOVÁ, *Namlouvání*, s. 314–327.

⁸⁷ Jedná se pouze o zkrácené čtyř leté období

19. století. Počet svateb byl ovlivňován přírodními i sociálními událostmi – válečné situace, vojenská služba, neúroda, epidemie, povolení k sňatku či některé přírodní katastrofy, které se mohly výrazně promítnout do života lidí ve farnosti.

Graf 1 Vývoj počtu sňatků ve farnosti Hlinsko 1800-1903 s devítiletým klouzavým průměrem

Na počátku 19. století, tedy v době, kdy probíhaly napoleonské války, byl zaznamenán nejnižší počet oddaných snoubenců. Konkrétně v roce 1809 bylo uzavřeno pouze 15 sňatků, což je nejméně za celé sledované období. Po napoleonských válkách počty sňatků vzrostly. Ve velkém totiž probíhaly odvody mužů do války, kteří ji nemuseli přežít, a mnoho žen tak přišlo ve válce o svého manžela. Stát se vdovou a zůstat na hospodaření bez mužské ruky nebylo jednoduché a možná právě proto vzrostl i počet nově uzavřených sňatků.

Nejvíce sňatků připadalo na rok 1873, kdy se uzavřelo 132 manželství. O rok později klesl počet svateb pravděpodobně v důsledku velkého požáru, který zasáhl město Hlinsko a vzhledem k tomu, že v této době byla většina domů pouze ze dřeva, museli snoubenci místo konání veselky upravovat své příbytky.⁸⁸ Rovněž v roce 1880 potrápily Hlinsko přírodní živly, kdy město zalila obrovská povodeň⁸⁹, v té době se uzavřelo pouze 67 manželství.

⁸⁸ K. ŠRÁMEK, *Hlinsko v Čechách*, s. 23.

⁸⁹ SOka Chrudim. *Archiv města Hlinsko*. Inventář, 1443-1945, inv. č. 462, JAF 198. s. 3.

Tabulka 3 Hrubá míra sňatečnosti ve farnosti Hlinsko ve srovnání s českými zeměmi

Rok	Počet obyvatel ⁹⁰	Počet sňatků (pětiletý průměr)	Hrubá míra sňatečnosti farnosti Hlinsko	Hrubá míra sňatečnosti české země ⁹¹
1869	4882	103,8	21,3	8,9
1880	4964	85,6	17,2	7,9
1890	5231	40,2	7,7	7,7
1900	5962	57,4	9,6	8,0

Hrubá míra sňatečnosti nejjednodušeji vyjadřuje intenzitu uzavírání manželství. Hrubá míra sňatečnosti má za cíl ukázat kolik ročně v průměru proběhlo sňatků na 1000 obyvatel středního stavu. Je uvedena pouze v letech, ve kterých bylo možné zjistit počet obyvatel žijící v celé farnosti. V letech 1869 a 1880 hrubá míra sňatečnosti ve farnosti Hlinsko zcela předčila celozemské údaje. Naprosto totožné údaje s českými zeměmi farnost získala v roce 1890. Jak již bylo zmíněno v kapitole o dějinách města, v Hlinsku později fungovala průmyslová výroba, která umožnila získat práci širokému spektru lidí a i to mohl být důvod, proč chtěli lidé zakládat rodiny právě zde.

V roce 1871 dostavěla společnost Rakouská severozápadní dráha železniční trasu, která vedla přes Hlinsko, a právě to mohlo být důvodem poklesu sňatků v následujících letech. Mnoho obyvatel se díky vybudované železniční trase mohlo stěhovat mimo farnost. I přes to, že farnost Hlinsko nikdy nezaostávala v rámci hrubé míry sňatečnosti za českými zeměmi, v posledních dvou uvedených letech její hrubá míra sňatečnosti prudce klesla. Ludmila Fialová odůvodňuje celkový pokles sňatečnosti od 80. let 19. století vleklou hospodářskou krizí, která zasáhla české země.⁹² Vývoj počtu obyvatel ve farnosti Hlinsko nekoresponduje s hrubou mírou sňatečnosti, počet obyvatel v průběhu let rostl, ale hrubá míra sňatečnosti klesala. Je důležité porovnat hrubou míru sňatečnosti nejenom s celozemskými údaji, ale i s ostatními lokalitami. Pro srovnání bylo vybráno město Polička a farnost Zdechovice.

⁹⁰ Obyvatelstvo - roční časové řady. Český statistický úřad, 11. 6. 2015 [cit. 10. 4. 2022].

URL: < https://www.czso.cz/csu/czso/obyvatelstvo_hu >.

⁹¹ Ludmila KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914*, Praha 1965, s. 336. Autorka uvádí pětileté průměry, proto užit interval např. rok 1880 vypočítán z let 1878-1882 apod.

⁹² Ludmila FIALOVÁ, *Vývoj sňatečnosti a plodnosti obyvatelstva českých zemích v 17. až 20. století*, Demografie: revue pro výzkum populačního vývoje 37, 1995, s. 16.

Tabulka 4 Hrubá míra sňatečnosti farnosti Hlinsko ve srovnání s městem Polička a farností Zdechovice

Rok	Hrubá míra sňatečnosti farnosti Hlinsko	Hrubá míra sňatečnosti města Polička ⁹³	Hrubá míra sňatečnosti farnosti Zdechovice ⁹⁴	Hrubá míra sňatečnosti české země ⁹⁵
1869	21,3	8,5	9,4	8,9
1880	17,2	9,7	6,6	7,9
1890	7,7	6,2	6,9	7,7
1900	9,6	7,2	x	8

První vhodnou lokalitou pro komparaci se stalo město Polička, které ve své diplomové práci zpracovala Eliška Chadimová. Město Polička nezaznamenává natolik rozkolísané a zvýšené hodnoty jako sledovaná farnost. Polička se více přibližuje celozemským údajům a rovněž u ní nekoresponduje vývoj počtu obyvatel s hrubou mírou sňatečnosti. Město dosáhlo svého vrcholu v rámci hrubé míry sňatečnosti v polovině století a následně jeho hrubá míra sňatečnosti postupně klesá. V 80. letech v Poličce klesnul počet obyvatel, což pravděpodobně způsobilo i útlum sňatků. Jak již bylo zmíněno, na sňatečnost měly velký vliv epidemie, kdy konkrétně nemoc cholera, která v Poličce vypukla roku 1832, utlumila konání svateb. Rovněž jako ve farnosti Hlinsko i v Poličce se objevily přírodní katastrofy (například rozsáhlý požár roku 1845).⁹⁶

Další lokalitou pro srovnání byla vybrána zemědělsky orientovaná farnost Zdechovice. Autorka ve svém výzkumu končí rokem 1899, tudíž poslední rok 1900 nebyl v tomto případě použit pro komparaci. Do roku 1869 byla farnost Zdechovice nad celozemským průměrem, avšak posléze její hrubá míra sňatečnosti prudce klesá. Jak již bylo zmíněno, Zdechovice jsou spíše zemědělsky orientované a postupný pokles hrubé míry sňatečnosti mohl být způsobený krizí v rámci zemědělství, která nastala v závěru 19. století.⁹⁷ Mladí lidé si spíše hledali pracovní příležitosti v průmyslových sférách, což jim Hlinsko mohlo zcela jistě nabídnout.

⁹³ E. CHADIMOVÁ, *Populační vývoj města Poličky*, s. 28.

⁹⁴ Š. JIRÁSKOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Zdechovice*, s. 29.

⁹⁵ L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva*, s. 336. Autorka uvádí pětileté průměry, proto užit interval např. rok 1880 vypočítán z let 1878-1882 apod.

⁹⁶ E. CHADIMOVÁ, *Populační vývoj Polička*, s. 26–28.

⁹⁷ Š. JIRÁSKOVÁ, *Demografický vývoj Zdechovice*, s. 27–29.

4.3 Sňatkový věk a věkové rozdíly

Studium sňatkového věku a věkových rozdílů snoubenců je velmi zajímavým tématem, který doplňuje výzkum sňatečnosti a může nám pomoci odhalit několik dalších ukazatelů.

Věk, ve kterém se lidé ženili či vdávali, mohl znatelně ovlivnit, jak dlouho manželství potrvá a kolik dětí s sebou může přinést. Samozřejmě toto ustanovení spíše platí pro ženy, čím dříve dívka vstoupí do svazku manželského, tím delší bude období, ve kterém bude schopna plodit děti.

V 19. století byl věk snoubenců v matrikách oddaných evidován téměř ve všech případech, vyjma tří mužů a čtyř žen, ve všech uvedených případech tato situace nastala v první polovině 19. století. Z celkového počtu 6 081 svateb je nutné vyřadit těchto sedm snoubenců, u kterých věk nemohl být zjištěný.

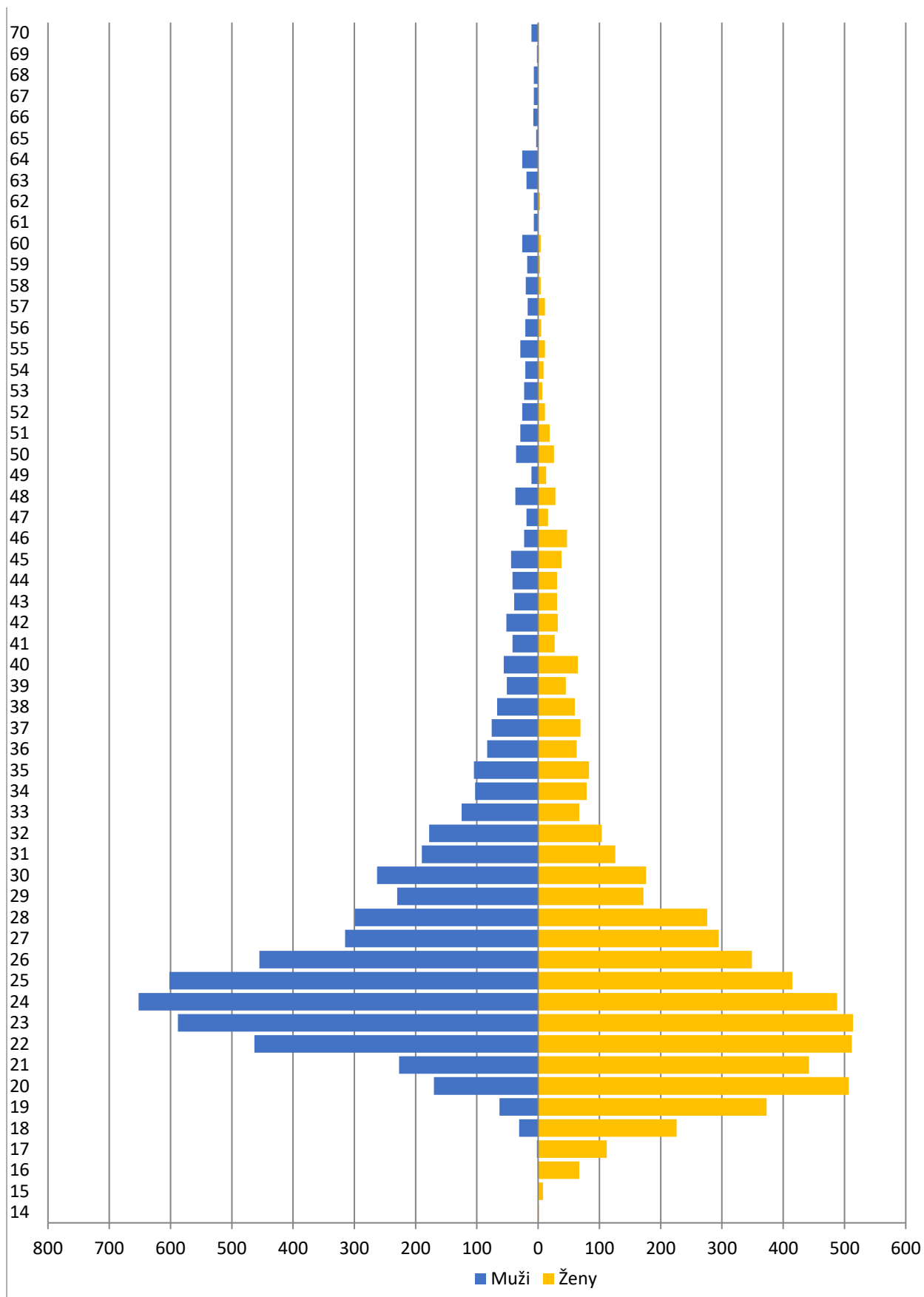
Nejnižší věkovou hranici pro možnost uzavření sňatku stanovil Všeobecný občanský zákoník z roku 1811 na 24 let. Mladším snoubencům, tedy neploletým, nebyl sňatek vyloženě odepřen, ale k jeho uskutečnění byl potřeba souhlas rodičů, či poručníka. Od roku 1868 rovněž platil zákaz svatby pro muže před splněním vojenské služby. Bez povolení vojenských úřadů se žádný muž v rozmezí 24–27 let nesměl oženit, dokud neměl splněnou vojenskou povinnost.⁹⁸

Omezování v uzavírání sňatků nebyli jen mladí muži před vojnu, ale i muži z řad úředníků a učitelů. Úředníci museli dosáhnout stanoveného stupně služebního postavení a určitého platu. Učitelé si naopak sňatek museli „zasloužit“ až poté co jim byla přidělena vlastní škola. Ženy učitelky byly až do roku 1919 nuceny žít pod pláštěm celibátu, tudíž do svazku manželského ani vstoupit nemohly.⁹⁹

⁹⁸ J. KLABOUCH, *Manželství a rodina v minulosti*, s. 187–188.

⁹⁹ Tamtéž, s. 182.

Graf 2 Věková pyramida snoubenců v letech 1800-1903 (14-70 let)

Věková pyramida umožní studovat věk snoubenců detailněji. Z grafu vyplývá, že ženy uzavíraly svazek manželský v podstatně mladším věku než muži. Naopak muži byli schopni uzavřít sňatek v daleko pokročilejším věku než ženy. Nejmladší nevěstou ze sledované farnosti se stala čtrnáctiletá Marie Kopecká dcera měšťana z Hlinska, která si vzala o jedenáct let staršího tkalce z Jeníkova.¹⁰⁰ Nejmladším ženichem se stal šestnáctiletý Antonín, syn domkáře z Blatna, který si opatřil stejně starou nevěstu, dceru výměnkáře rovněž z Blatna.¹⁰¹ Naopak nejstarším ženichem se stal sedmdesáti devítiletý vdovec Jan Plíhal domkář z Hlinska, který za svou choť pojal předtím svobodnou padesátiletou dceru chalupníka.¹⁰²

Nejčastější věk sňatku byl u muže 24 let a u ženy 23 let. Plnoletost ve farnosti nehrála zásadní roli, objevovalo se mnoho snoubenců i pod hranicí zletilosti. Od poloviny 19. století byla zavedena určitá opatření, která měla vést k přesnější evidenci zaznamenaných věků snoubenců v matrice. Nově byla zavedena povinnost předložit křestní listy snoubenců před sňatkem. Před tímto krokem v některých oblastech faráři věky snoubenců zaokrouhlovali k hodnotám končící na 0 či 5. Ve farnosti Hlinsko pravděpodobně hodnoty tímto způsobem zkeslovány nebyly. Věk, který je zakončen 0 či 5 nějakým výrazným způsobem nepřevyšuje ostatní hodnoty.

Tabulka 5 Průměrný sňatkový věk v letech 1800-1903 (přičteno 0,5)

Období	Muži	Ženy
1800-1809	27,7	23,9
1810-1819	28,7	24,9
1820-1829	29,7	26,3
1830-1839	29,5	26,2
1840-1849	29,4	26,6
1850-1859	30,6	27,5
1860-1869	29,9	26,4
1870-1879	29,8	26,8
1880-1889	30,8	27,8
1890-1899	30,0	29,6
1900-1903	29,6	26,1

V tabulce č. 5 jsou shrnuty všechny průměrné sňatkové věky ve sledovaném období bez ohledu na to, zda šlo o první či druhý sňatek. Tento průměrný sňatkový věk se v průběhu let postupně zvyšoval. V žádném sledovaném období nepřevýšil ženský průměrný věk ten

¹⁰⁰ SOA Hradec Králové, Fond Sběrka matrik východočeského kraje – FÚ Hlinsko, *Matrika oddaných 1832-1853*, inv. č. 2314, sign. 229, fol. 182.

¹⁰¹ SOA Hradec Králové, Fond Sběrka matrik východočeského kraje – FÚ Hlinsko, *Matrika oddaných 1832-1853*, inv. č. 2314, sign. 229, fol. 49.

¹⁰² SOA Hradec Králové, Fond Sběrka matrik východočeského kraje – FÚ Hlinsko, *Matrika oddaných 1853-1884*, inv. č. 2315, sign. 3711, fol. 202.

mužský. Průměrný sňatkový věk dosáhl největšího čísla u mužů v 80. letech a u žen v 90. letech 19. století.

Tabulka 6 Průměrný sňatkový věk snoubenců ve farnosti Hlinsko s ohledem na první/druhý sňatek (připočteno 0,5)

Období	První sňatek		Druhý sňatek	
	Muži	Ženy	Muži	Ženy
1800-1809	24,7	22,5	50,2	33,2
1810-1819	25,8	23,9	43,6	34,2
1820-1829	26,5	25,1	45,1	42,2
1830-1839	26,7	25,0	43,1	35,9
1840-1849	26,9	25,0	41,7	38,8
1850-1859	27,4	25,6	47,0	41,3
1860-1869	27,4	26,0	42,9	41,3
1870-1879	27,1	25,1	45,7	40,0
1880-1889	27,0	25,2	48,0	41,5
1890-1899	27,4	25,1	46,1	39,3
1900-1903¹⁰³	27,0	24,6	51,4	41,8

V případě prvních sňatků se průměrný věk snoubence pohyboval okolo 26–27 let, u žen to bylo rozmezí 24–25 let. V případě druhých sňatků byl průměrný sňatkový věk vdovců na počátku a na úplném závěru století nejvyšší (50,2 a 51,4 let), postupem let střídavě klesal a stoupal. U ovdovělých žen je průměrný sňatkový věk daleko nižší, než byl u mužů, kdy nejvyšším byl na konci století. Patrné je, že ve farnosti Hlinsko do manželství vstupovali průměrně starší muži než ženy, a to jak u prvních sňatků, tak i u druhých.

¹⁰³ Jedná se pouze o zkrácené čtyř leté období

Tabulka 7 Průměrný sňatkový věk snoubenců ve srovnání s farností Zdechovice (připočteno 0,5)

Období	Farnost Hlinsko				Farnost Zdechovice ¹⁰⁴			
	První sňatek		Druhý sňatek		První sňatek		Druhý sňatek	
	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy
1800-1809	24,7	22,5	50,2	33,2	26,5	23,5	43,7	35,1
1810-1819	25,8	23,9	43,6	34,2	26,4	22,5	41,1	29,7
1820-1829	26,5	25,1	45,1	42,2	26,4	22,8	43,4	29,7
1830-1839	26,7	25,0	43,1	35,9	26,7	24,0	42,1	36,4
1840-1849	26,9	25,0	41,7	38,8	27,4	25,3	37,3	35,5
1850-1859	27,4	25,6	47,0	41,3	27,2	24,8	46,3	36,3
1860-1869	27,4	26,0	42,9	41,3	27,9	25,3	47,6	40,2
1870-1879	27,1	25,1	45,7	40,0	26,7	24,4	46,7	38,4
1880-1889	27,0	25,2	48,0	41,5	26,4	24,0	42,3	39,0
1890-1899	27,4	25,1	46,1	39,3	27,5	24,1	47,2	40,5

Ve farnosti Zdechovice byl průměrný sňatkový věk u prvních sňatků vyšší než ve sledované farnosti. Ve Zdechovicích, stejně jako ve farnosti Hlinsko, je nejvyšší průměrný věk prvních sňatků zaznamenán v 60. letech 19. století. V rozmezí 20. – 50. let 19. století dochází v českých zemích ke zvyšování věku při prvním sňatku a to v průměru o 2–3 roky jak u ženicha, tak u nevěsty.¹⁰⁵ Co se týče druhých sňatků, ve farnosti Hlinsko byl především u mužů průměrný sňatkový věk daleko vyšší než ve farnosti Zdechovice. V některých případech i o sedm let.

¹⁰⁴ Š. JIRÁSKOVÁ, *Demografický vývoj Zdechovice*, s. 34.

¹⁰⁵ *Dějiny obyvatelstva českých zemích*, s. 162.

Tabulka 8 Věkové rozdíly při sňatku obou svobodných snoubenců

Věkový rozdíl	období							
	1800-1829 ¹⁰⁶		1830-1859 ¹⁰⁷		1860-1889		1890-1903	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Muži starší	542	62,8	825	62,5	1316	66,2	406	68
Nad 20 let	2	0,2	1	0,1	11	0,6	1	0,2
15-19	13	1,5	25	1,9	17	0,9	8	1,3
10 až 14	41	4,8	98	7,4	115	5,8	34	5,7
5 až 9	184	21,3	299	22,7	483	24,3	141	23,6
1 až 4	302	35,0	402	30,5	690	34,7	222	37,1
stejný věk	108	12,5	116	8,8	176	8,9	59	9,9
1 až 4	153	17,7	249	18,9	348	17,5	103	17,2
5 až 9	44	5,1	103	7,8	121	6,1	26	4,3
10 až 14	13	1,5	25	1,9	23	1,2	4	0,7
15-19	3	0,3	2	0,2	4	0,2	-	-
Nad 20 let	-	-	-	-	-	-	-	-
ženy starší	213	24,7	379	28,7	496	24,9	133	22,2
celkem	863	100	1320	100	1988	100	598	100

Na délku trvání manželství a vývoj porodnosti měl vliv samozřejmě věk nevěsty, ale i věkové rozdíly manželů mohly tyto faktory zásadním způsobem ovlivnit. Jak veliké byly věkové rozdíly svobodných snoubenců ve farnosti Hlinsko, je znázorněno v tabulce č. 8.

Ve většině případů byl muž starší než jeho nastávající. Věkový rozdíl však většinou nebyl příliš markantní, nejčastěji byl muž starší o 1–4 roky či o 5–9 let. Avšak poměrně velký věkový rozdíl, kdy byl muž starší o dvacet let více než jeho manželka, byl zaznamenán po celé sledované období hned v patnácti případech. Zaznamenány byly dva případy, kdy muž byl starší o třicet let než jeho snoubenka, což byl největší zaznamenaný věkový rozdíl v celé farnosti. V prvním případě šlo o padesátiletého půlníka z Čerhovic, který si vzal pouze dvacetiletou dceru kupce z Hlinska.¹⁰⁸ V druhém šlo o padesáti tříletého sedláka z Blatna, který pojal za svou choť dvaceti tříletou dceru chalupníka z Hlinska.¹⁰⁹

Ve farnosti Hlinsko se však objevovaly i manželské svazky, ve kterých byla starší nevěsta než její budoucí manžel. Za celé sledované období však nenastala situace, kdy by byla žena starší o dvacet let a více. Nejčastěji byla žena starší o 1–4 roky. Za celé sledované období

¹⁰⁶ U šesti zkoumaných neuveden věk, proto vyřazení z evidence

¹⁰⁷ U jednoho zkoumaného neuvedený věk, proto vyřazen z evidence

¹⁰⁸ SOA Hradec Králové, Fond Sběrka matrik východočeského kraje – FÚ Hlinsko, *Matrika oddaných 1815-1831*, inv. č. 2313, sign. 228, fol. 22.

¹⁰⁹ SOA Hradec Králové, Fond Sběrka matrik východočeského kraje – FÚ Hlinsko, *Matrika oddaných 1853-1884*, inv. č. 2315, sign. 3711, fol. 112.

bylo největším věkovým rozdílem, kdy žena byla starší než muž, 18 let. Stalo se tak v únoru roku 1828, kdy si třiceti šestiletá dcera hrnčíře vzala teprve osmnáctiletého ševce ze Studnic.¹¹⁰

Tabulka 9 Věkové rozdíly při druhém a dalším sňatku

Věkový rozdíl	Vdovec-svobodná		Svobodný-vdova		Vdovec-vdova	
	počet	%	počet	%	počet	%
Muži starší	599	92,4 %	72	20,7 %	226	73,1 %
Nad 20 let	135	20,8 %	1	0,3 %	33	10,7 %
15-19	108	16,7 %	4	1,1 %	28	9,1 %
10-14	134	20,7 %	10	2,9 %	67	21,7 %
5-9	142	21,9 %	16	4,6 %	50	16,2 %
1-4	80	12,3 %	41	11,8 %	48	15,5 %
stejný věk	17	2,6 %	21	6,0 %	19	6,1 %
1-4	22	3,4 %	72	20,7 %	30	9,7 %
5-9	8	1,2 %	84	24,1 %	21	6,8 %
10-14	2	0,3 %	66	19,0 %	9	2,9 %
15-19	-	-	21	6,0 %	4	1,3 %
Nad 20 let	-	-	12	3,4 %	-	-
ženy starší	32	4,9 %	255	73,3 %	64	20,7 %
celkem	648	100 %	348	100 %	309	100 %

V případech druhých a dalších sňatků je patrné, že nejčastěji si vdovci brali svobodné mladší ženy. Průměrný věk vdovců, kteří si vzali svobodnou dívku, činil 43 let. Až neuvěřitelný čtyřiceti sedmi letý věkový rozdíl mezi manželstvím vdovce a svobodné dívky nastal hned dvakrát. Poprvé v roce 1803, kdy si vzal sedmdesátiletý řezník z Hlinska teprve dvaceti tříletou dceru hrnčíře.¹¹¹ Druhý případ nastal v listopadu roku 1841, kdy proběhla svatba mezi sedmdesáti tříletým tkalcem ze Stanu, který si vzal dvaceti šestiletou dívku z Hlinska, která též pocházela z tkalcovské rodiny.¹¹² Svobodným dívkám, které si vzaly vdovce, bylo průměrně 35 let. Nejstarší svobodnou nevěstou, která si brala vdovce, bylo 50 let, jednalo se o Marii Tláskalovou, dceru kloboučníka, která si vzala o deset let mladšího vdovce.

Situace, kdy si bral svobodný mládenec vdovu, nastala ve farnosti hned u 348 svateb. Pro svobodného chlapce mohla svatba s ovdovělou ženou znamenat zlepšení jeho sociálního statutu, navíc měla určité zkušenosti oproti ženám svobodným. Ve většině případů byla žena

¹¹⁰ SOA Hradec Králové, Fond Sběrka matrik východočeského kraje – FÚ Hlinsko, *Matrika oddaných 1815-1831*, inv. č. 2313, sign. 228, fol. 143.

¹¹¹ SOA Hradec Králové, Fond Sběrka matrik východočeského kraje – FÚ Hlinsko, *Matrika oddaných 1785-1815*, inv. č. 2312, sign. 227, fol. 97.

¹¹² SOA Hradec Králové, Fond Sběrka matrik východočeského kraje – FÚ Hlinsko, *Matrika oddaných 1832-1853*, inv. č. 2314, sign. 229, fol. 54.

starší než muž. Největší věkový rozdíl byl zaznamenán v únoru roku 1877, kdy byl mezi svobodným a vdovou rozdíl dvacet sedm let. Naopak v roce 1885 si šedesáti šestiletý svobodný občan z Hlinska vzal za ženu třiceti pětiletou vdovu po krejčím, jejich věkový rozdíl tedy přesáhl třicet let.¹¹³

S nejmenší četností probíhaly ve farnosti Hlinsko svazky mezi vdovou a vdovcem. Vzít si vdovu znamenalo pro muže jakýsi předpoklad, že ovdovělá žena už má určité zkušenosti s vedením hospodářství, pravděpodobně se bude umět otáčet v kuchyni a bez problémů se dokáže postarat se o děti. V 73 % byl v tomto případě muž starší než žena. Nejrozsáhlejší věkový rozdíl byl zaznamenán dvakrát a činil muže o třicet tři let starší než jeho nastávající. Nastala však i situace, kdy si vdovec vzal ženu starší než je on sám (ve 20 %). Nikdy však tento vztah nebyl vázán vyšším věkovým rozdílem než je 20 let. Největší věkový rozdíl v tomto případě byl sedmnáct let, kdy si vdova po familiantovi z Vorlové vzala třiceti sedmiletého půlníka z Hamrů.

4.4 Rodinný stav

Jak nám již naznačily předchozí stránky, nejčastěji se uzavírala manželství svobodných snoubenců. Následující tabulka má za cíl přiblížit celkový vývoj počtu snoubenců dle rodinného stavu.

Tabulka 10 Snoubenci podle rodinného stavu¹¹⁴

Období	Svobodný - svobodná		Vdovec - svobodná		Svobodný - vdova		Vdovec - vdova		Celkem počet
	počet	%	počet	%	Počet	%	Počet	%	
1800-1809	253	83	25	8,2	17	5,6	10	3,3	305
1810-1819	266	76,9	46	13,3	24	6,9	10	2,9	346
1820-1829	350	79,2	60	13,6	15	3,4	17	3,8	442
1830-1839	342	76,3	58	12,9	30	6,7	18	4	448
1840-1849	383	77,5	55	11,1	29	5,9	27	5,5	494
1850-1859	596	77	78	10,1	52	6,7	48	6,2	774
1860-1869	719	79,5	108	11,9	39	4,3	38	4,2	904
1870-1879	774	78,6	101	10,3	64	6,5	46	4,7	985
1880-1889	495	74,8	64	9,7	46	6,9	57	8,6	662
1890-1899	389	81,4	40	8,4	23	4,8	26	5,4	478
1900-1903	209	86	13	5,3	9	3,7	12	4,9	243
celkem	4776	78,5	648	10,7	348	5,7	309	5,1	6081

¹¹³ SOA Hradec Králové, Fond Sběrka matrik východočeského kraje – FÚ Hlinsko, *Matrika oddaných 1885-1909*, inv. č. 2316, sign. 6909, fol. 17.

¹¹⁴ V případě let 1900-1903 se jedná pouze o čtyř leté období

Necelých 80 % ze všech uzavřených manželství tvořily sňatky obou svobodných snoubenců. Pomyslnou druhou příčku obsadily sňatky vdovce se svobodnou dívkou. Manželství bylo církví určeno zejména k plození dětí. Tento úkol mohly především splnit mladé dívky a možná právě proto vdovci vyhledávali spíše mladé a svobodné ženy. Manželské svazky svobodných a vdovy byly třetím nejčastějším typem sňatků. Muži vdovci měli tedy daleko větší šance vstoupit do nového manželství, než ženy vdovy. Jak již bylo zmíněno, svobodný muž si mohl sňatkem s ovdovělou ženou přilepšit ve své sociální pozici, navíc ženy velmi často dědily hospodářství a statky po svém zemřelém manželovi. Nejméně sňatků bylo uzavřeno mezi vdovou a vdovcem. V 19. století docházelo ke zlepšení zdravotní péče a právě díky tomu mohl klesnout počet vdov a vdovců.

4.5 Sociální původ

Studium sociálního původu snoubenců nám umožní nahlédnout do sociální stratifikace obyvatel žijících ve farnosti Hlinsko. Díky tomuto zkoumání rovněž můžeme odhalit, zda lidé žijící ve farnosti uplatňovali při výběru svého budoucího partnera určitou svatební strategii či nikoliv.

Při výzkumu bude pozornost zaměřena na konkrétní tři časové úseky – 1800–1819, 1850–1869 a 1880–1899. Rozmezí let je vybráno záměrně, aby nám ukázalo nejen postupné zdokonalování matričních záznamů, ale také proměnu sociální stratifikace ve farnosti v průběhu doby.

Poněkud problémové bylo rozdělit snoubence do socio-profesních skupin. Neexistuje žádný univerzální vzor, který by se dal použít na veškeré typy studovaných oblastí, jelikož každá lokalita má svůj specifický charakter a to i v rámci sociálního rozvrstvení. Inspiraci můžeme nalézt v pracích se zaměřením na demografický vývoj, či na sociální stratifikaci obyvatel. Farnost Hlinsko byla lokalitou spíše venkovského charakteru s většinovou převahou řemeslníků, tudíž byly zvoleny kategorie, které dokáží nejlépe zapadnout do studované farnosti.

Snoubenci dle sociálního postavení byli rozděleni do 10 kategorií, a to takto:

- 1. Řemeslníci a živnostníci** – ve farnosti Hlinsko měla tato kategorie naprostou převahu. Jsou zde zahrnuti například *tkalci, obuvníci, truhláři, hospodský, zedníci*, ale i *cukráři, zlatníci* a další povolání podobného charakteru.
- 2. Hospodáři** – pod tento pojem jsou zahrnuti veškerí držitelé nemovitosti (*sedláci, domkáři, půlníci a chalupníci*).
- 3. Úředníci a inteligence** – třetí kategorii tvoří městská elita (*lékaři, učitelé a majitelé továren*)

- 4. Dělníci v zemědělství** – do této skupiny jsou zahrnuti všichni, kteří nevlastnili nemovitost a půdu, ale živili se prací v zemědělství (*nádeníci, pomocníci v hospodářství*).
- 5. Tovární dělníci** – vzhledem k rozšiřující se průmyslové výrobě si ve farnosti našli své místo i lidé pracující v továrnách.
- 6. Obyvatelé a měšťané** – v poměrně velkém počtu se ve farnosti vyskytovali i obyvatelé, měšťané a sousedé. Nemůžeme přesně určit, do jaké společenské vrstvy spadali, ale vzhledem k jejich početnosti jim byla přidělena samostatná skupina.
- 7. Sloužící a pomocníci** – zde jsou zařazeni *čeledíni, služky, sluhové a tovaryši*.
- 8. Vojsko** – poměrně ve velkém množství se ve farnosti vyskytovali *vojíni, rezervníci, granátníci*, a proto jim byla vytvořena samostatná skupina.
- 9. Výměnkáři** – výměnkáři jsou těžce zařaditelní, jsou to lidé, kteří nepatří k ekonomicky činné vrstvě. Postavení výměnkářů záviselo na konkrétní dědické praxi a na místních zvyklostech.¹¹⁵
- 10. Ostatní** – do kategorie ostatní byla zařazená veškerá povolání, která se vyskytovala pouze ojediněle a nebylo proto třeba tvořit ji samostatnou skupinu. Jedná se o *hajné, cestáře, invalidy, dozorce na trati, a gymnasty*.

V celém sledovaném období, tedy v rozmezí let 1800–1903, nebyl v matrice zaznamenán sociální původ u 274 nevěst. Převážně šlo o počátek století, výjimky se však objevují i k jeho konci. U mužů byl uveden sociální původ téměř vždy. Pokud nebylo uvedeno povolání ženicha, byl zaznamenán sociální původ jeho otce. Z tabulky č. 11 a č. 12 jsou vyřazeni tovární dělníci, jelikož v této době se ve farnosti ještě nevyskytovali.

Farnost Hlinsko byla skutečně řemeslnickým městem, což potvrdila i sociální postavení snoubenců ve všech sledovaných obdobích. Vzhledem k charakteru studované lokality největší zastoupení z řad řemeslníků patřilo především tkalcům a hrnčírům. Nejčastěji vstupovali do manželství snoubenci, kteří oba pocházeli z řemeslnické rodiny. I mezi řemeslníky byly však určité ekonomické a sociální rozdíly. Ve většině studovaných manželství se ženili řemeslníci s nevěstou, jejíž rodina se živila stejným nebo alespoň podobným řemeslem. Což můžeme považovat za určitou formu sňatkové strategie, která se snažila udržovat a předávat rodinné řemeslo. Tento jev svědčí i o uzavřenosti sociálních skupin. Pokud si řemeslníci a živnostníci nebrali nevěsty ze stejné sociální vrstvy, tak nejčastěji uzavírali sňatek s dcerami hospodářů.

Muži, kteří se věnovali práci v zemědělství, nejčastěji za své manželky pojali dcery hospodářů, což pro ně mohlo být značně výhodné. Nevíme však, zda se jednalo například až o čtvrtou, pátou dceru hospodáře, bez rekonstrukce rodin to nelze s jistotou určit. Sňatek dcer

¹¹⁵ A. VELKOVÁ, *Krutá vrchnost, ubozí poddaní?*, s. 274.

hospodářů s pracovníky v zemědělství znamenal spíše sociální sestup pro nevěstu. Nejvíce sňatků ve sledované farnosti proběhlo mezi nádeníky, kteří zpravidla nebyli vyučeni žádnému řemeslu a byli pouze najímáni na krátkodobé práce. Nádeníci si nejčastěji brali dcery půlníků a čtvrtníků, tedy majitele zemědělské půdy. Pracovníků v zemědělství však postupem času ve farnosti ubývá.

Na počátku století není uvedeno sociální postavení až u čtvrtiny nevěst z celkových 650 snoubenců. Následující tři tabulky ukazují, jakým způsobem se zdokonalovala forma evidence v matrikách oddaných.

Tabulka 11 Sociální původ snoubenců v letech 1800–1819

Sociální původ nevěst (počet/procenta)											
Sociální původ ženichů (počet/pr ocenta)	Řemeslník a živnostník	Hospodář	Úředník a inteligence	Dělníci v zemědělství	Obyvatelé a měšťané	Sloužící a pomocníci	Vojsko	Výměnkáři	Neuvedeno	Ostatní	Celkem
Řemeslník a živnostník	184	40	-	16	1	1	-	-	171	-	413
	28,3	6,1	-	2,5	0,2	0,2	-	-	26,3	-	63,4
Hospodář	38	61	-	13	1	-	-	-	47	1	162
	5,8	9,4	-	2,0	0,2	-	-	-	7,4	0,2	24,9
Úředník a inteligence	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Dělníci v zemědělství	11	15	-	6	1	-	-	-	24	-	57
	1,7	2,3	-	0,9	0,2	-	-	-	3,7	-	8,8
Obyvatel é a měšťané	2	-	-	-	-	-	-	-	1	-	3
	0,3	-	-	-	-	-	-	-	0,2	-	0,5
Sloužící, služby a pomocníci	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Vojsko	3	1	-	-	-	-	-	-	-	-	4
	0,5	0,2	-	-	-	-	-	-	-	-	0,6
Výměnkáři	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	3
	0,3	0,2	-	-	-	-	-	-	-	-	0,5
Ostatní	1	6	-	1	-	-	-	-	1	-	9
	0,2	0,9	-	0,2	-	-	-	-	0,2	-	1,4
Celkem	241	124	-	36	3	1	-	-	244	1	650
	37,0	19,0	-	5,5	0,5	0,2	-	-	37,6	0,2	100,0

Tabulka 12 Sociální původ snoubenců v letech 1850–1869

Sociální původ nevěst (počet/procenta)											
Sociální původ ženichů (počet/procenta)	Řemeslník a živnostník	Hospodář	Úředník a inteligence	Dělníci v zemědělství	Obyvatelé a měšťané	Sloužící	Vojsko	Výměnkáři	Neuvedeno	Ostatní	Celkem
Řemeslník a živnostník	588	211	11	55	26	4	-	12	3	12	922
	35,0	12,6	0,7	3,3	1,5	0,2	-	0,7	0,2	0,7	54,9
Hospodář	60	237	4	46	2	4	2	9	2	-	366
	3,6	14,1	0,2	2,7	0,1	0,2	0,1	0,5	0,1	-	21,8
Úředník a inteligence	2	7	11	1	2	2	-	-	-	-	25
	0,2	0,4	0,6	0,1	0,1	0,1	-	-	-	-	1,5
Dělníci v zemědělství	31	59	1	11	-	-	-	10	-	-	112
	1,8	3,5	0,1	0,7	-	-	-	0,6	-	-	6,7
Obyvatelé a měšťané	1	2	1	-	1	-	-	1	-	-	6
	0,1	0,1	0,1	-	0,1	-	-	0,1	-	-	0,4
Sloužící a pomocníci	8	3	1	1	1	-	-	-	-	1	15
	0,5	0,2	0,1	0,1	0,1	-	-	-	-	0,1	0,9
Vojsko	81	66	-	19	2	-	-	4	-	2	174
	4,8	3,9	-	1,1	0,1	-	-	0,2	-	0,1	10,4
Výměnkáři	2	7	-	7	-	-	-	1	-	-	17
	0,1	0,4	-	0,4	-	-	-	0,1	-	-	1,0
Ostatní	22	17	-	1	1	-	-	-	-	-	41
	1,3	1,0	-	0,1	0,1	-	-	-	-	-	2,4
Celkem	803	609	21	141	35	10	2	37	5	15	1678
	47,9	36,3	1,3	8,4	2,1	0,6	0,1	2,2	0,3	0,9	100,0

V polovině století se ve farnosti začínají vyskytovat sňatky obyvatel z řad úředníků a inteligence. Rodiče této skupiny pravděpodobně dbali na to, aby jejich potomci uzavřeli v rámci sociálního postavení vyrovnaný sňatek. Z této kategorie se nejčastěji vdávaly dcery majitelů továren s lékaři, či advokáty, učitelé s dcerami notáře a podobně. V roce 1837 byla v Hlinsku zřízena lékárna a ve farnosti se poprvé začínají objevovat lékárníci, kteří zde rovněž

uzavírali manželství.¹¹⁶ V této době se začínají objevovat i sňatky mezi sloužícími a pomocníky. Nejvíce si sloužící brali dcery řemeslníků. V 80 % ze sledovaných případů šlo o tovaryše, kteří pomáhali ve stejném řemeslnickém odvětví, ze kterého pocházela jeho budoucí nevěsta. Byla zde tedy velká naděje, že mohl tovaryš později řemeslo po svém tchánovi převzít.

Tabulka 13 Sociální původ snoubenců v letech 1880–1899

Sociální původ nevěst (počet/procenta)												
Sociální původ ženichů (počet/procenta)	Řemeslník a živnostník	Hospodář	Úředník a inteligence	Dělníci v zemědělství	Tovární dělníci	Obyvatelé a měšťané	Sloužící	Vojsko	Výměnkáři	Neuvejeno	Ostatní	Celkem
Řemeslník a živnostník	345	186	5	35	33	30	13	-	5	3	3	658
	30,3	16,3	0,4	3,1	2,9	2,6	1,1	-	0,4	0,3	0,3	57,7
Hospodář	40	103	-	15	1	5	1	-	4	-	1	170
	3,5	9,0	-	1,3	0,1	0,4	0,1	-	0,4	-	0,1	14,9
Úředník a inteligence	14	2	11	-	1	1	1	-	-	1	-	31
	1,2	0,2	1,0	-	0,1	0,1	0,1	-	-	0,1	-	2,7
Dělníci v zemědělství	9	40	-	13	2	1	-	-	1	-	-	66
	0,8	3,5	-	1,1	0,2	0,1	-	-	0,1	-	-	5,8
Tovární dělníci	24	28	-	6	29	5	1	-	2	-	-	95
	2,1	2,5	-	0,5	2,5	0,4	0,1	-	0,2	-	-	8,3
Obyvatelé a měšťané	5	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	7
	0,4	0,1	-	-	0,1	-	-	-	-	-	-	0,6
Sloužící a pomocníci	19	14	1	-	1	3	4	-	1	-	1	44
	1,7	1,2	0,1	-	0,1	0,3	0,4	-	0,1	-	0,1	3,9
Vojsko	21	11	-	6	-	2	-	-	-	3	2	45
	1,8	1,0	-	0,5	-	0,2	-	-	-	0,3	0,2	3,9
Výměnkáři	1	3	-	3	-	-	-	-	-	1	-	8
	0,1	0,3	-	0,3	-	-	-	-	-	0,1	-	0,7
Ostatní	7	2	-	2	1	-	1	-	-	1	2	16
	0,6	0,2	-	0,2	0,1	-	0,1	-	-	0,1	0,2	1,4
Celkem	485	390	17	80	69	47	21	-	13	9	9	1140
	42,5	34,2	1,5	7,0	6,1	4,1	1,8	-	1,1	0,8	0,8	100,0

¹¹⁶ SOKA Chrudim, *Kronika města Hlinska 1836–1938*, inv. č. 500. s. 37.

Tovární dělníci se ve farnosti začínají objevovat v 70. letech 19. století. Jak již bylo v textu zmíněno, vznik továren nebyl pro obyvatele jen zdrojem obživy, ale poměrně lehce se zde daly navazovat nové vztahy a proto není překvapením, že tovární dělníci si nejvíce brali ženy pracující v továrně. Většinou šlo o mladé muže a ženy, průmysl se ve farnosti teprve začínal rozvíjet, starší lidé zastávali spíše tradiční řemeslo, či práci v zemědělství.

Ve farnosti si po celé sledované období udrželi přední příčku řemeslníci, avšak díky rozvoji průmyslu, který v Hlinsku začal rozkvétat, se od 70. let začíná socio-profesní skladba obyvatel rozšiřovat o poměrně početnou skupinu lidí pracujících v továrnách.

Postupem času se tedy z Hlinska začíná stávat průmyslové město, avšak nadále s převahou řemeslnické výroby. Pracovníků v oblasti zemědělství začíná v průběhu doby ubývat. Tato sonda měla za cíl poukázat nejenom na proměnu sociální stratifikace ve farnosti v běhu století, ale i na zdokonalení vedení matrik, které na počátku století obsahovalo poměrně velké množství nevyplněných údajů, především ohledně sociálního původu nevěst. Ke konci století jsou matriky vedeny pečlivě a chybějící informace se vyskytují skutečně minimálně.

4.6 Definitivní celibát

Na počátek je důležité objasnit, jaký význam se skrývá pod pojmem definitivní celibát. Definitivní celibát vyjadřuje počet zemřelých osob nad padesát let, kteří během svého života nikdy nevstoupili do svazku manželského. Definitivní celibát se zjišťuje na základě excerptce matrik zemřelých, kde se zkoumají zemřelé svobodné osoby nad padesát let. Ve studovaném období bylo toto kulaté jubileum chápáno jako určitá hranice stáří, ve které lidé manželství už zpravidla neuzavírali. Toto tvrzení však nekoresponduje s výzkumem farnosti Hlinsko, kdy mužů, kteří uzavřeli sňatek nad 50+, bylo 374 a žen 118.

Tabulka 14 Definitivní celibát ve farnosti Hlinsko 1800-1903

Pohlaví	Počet zemřelých ve věku 50 + celkem	Definitivní celibát	
		Počet	%
Muži	2521	23	0,9 %
Ženy	2848	61	2,1 %
Celkem	5369	84	1,6 %

Ve farnosti Hlinsko za celé sledované období zemřelo celkem 84 osob, kterým bylo nad 50 let a byly uvedeny jako svobodné. Jednalo se o 23 mužů a 61 žen. Nabízí se otázka, proč tyto osoby nikdy nevstoupily do manželství? Ovlivňovala tuto skutečnost nějaká forma fyzické či sociální odlišnosti? V určitém směru nám mohou napomoci přípisky faráře do matriky.

V některých případech farář u těchto osob zaznamenal: „byl blbý“, či „byl hluchoněmý a k tomu blbý“, což potvrzuje, že tyto osoby nějakým způsobem odlišné od ostatních byly. Ve třech případech u těchto svobodných zemřelých byla příčina smrti uvedena jako alkoholismus. V jednom případě vedla pravděpodobně samota a odlišnost od ostatních k sebevraždě, kdy se svobodný muž ve věku 60 let oběsil. Mnoho nám pomůže odkrýt i sociální postavení těchto lidí žijící v celibátu. Ve 23 případech se jednalo o: „vagabunda, almužníci, zpustlou ženšinu, žebráka, žebračku a tuláka“. V sedmi případech šlo o domkáře, či dcery domkářů a výměnkářů. Zbytek evidence celkově odpovídal spíše nižšímu společenskému postavení jako například: šičky, tovární dělnice, dělník, kameník a nádeník. V roce 1899 zemřel jako svobodný ve věku 78 let učitel z Hlinska a o pár let dříve i svobodná dcera učitele z Hamrů. Průměrný věk zemřelých, kteří nevstoupili do manželství, byl u mužů 64 let a u žen 68 let.

Tabulka 15 Definitivní celibát ve srovnání s městem Polička a farností Zdechovice

Pohlaví	Definitivní celibát farnost Hlinsko		Definitivní celibát Polička ¹¹⁷		Definitivní celibát farnost Zdechovice ¹¹⁸	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Muži	23	0,9	139	15,1	16	2,5
Ženy	61	2,1	149	15,9	42	6,1
Celkem	84	1,6	288	15,5	58	4,4

Oproti farnosti Hlinsko a Zdechovicím měla Polička v rámci pohlaví poměrně vyrovnaný definitivní celibát. V obou farnostech zůstávaly svobodnými spíše ženy než muži. Polička dosahovala o poznání většího počtu zaznamenaných případů definitivního celibátu, což může být způsobeno i díky možnému preciznějšímu postoji faráře k evidování matričních záznamů. U obou srovnávaných lokalit byl tento jev charakterističtější spíše u osob s nižším sociálním postavením stejně tak jako ve farnosti Hlinsko.

¹¹⁷ E. CHADIMOVÁ, *Populační vývoj Polička*, s. 46.

¹¹⁸ Š. JIRÁSKOVÁ, *Demografický vývoj Zdechovice*, s. 44.

5. Porodnost

Počet svateb ve své podstatě ovlivňoval i počet narozených, jelikož většina potomků přicházela v 19. století do úplné rodiny. Vznik nového života se v průběhu dějin pojil s různými rituály. Příchod nového potomka na svět můžeme rozdělit do tří základních etap: těhotenství, porod a šestinedělí. Každá z těchto fází měla v určitých dobách své pověry, obřady, zákazy a příkazy. Nový potomek byl v rodině přijat velmi individuálně. V některých případech byl chápán jak dar od Boha, někdy zase jenom jako další potřebné ruce pro práci v hospodářství.

Prakticky ihned po zjištění těhotenství vnímalo okolí ženu jako někoho, kdo je v trvalém ohrožení. Předpokládalo se, že těhotná žena je ovládána působením tajemných a nepříznivých sil.¹¹⁹ Celé těhotenství provázelo mnoho rituálů a tradic, u kterých lidé věřili, že se určitými úkony dá ovlivnit například pohlaví novorozence. Rozhodujícím mělo také být, v jaký den přišlo dítě na svět. U dětí, které přišly na svět v neděli, se věřilo, že budou šťastné nebo čistotné. Naprosto nevhodným dnem pro narození měl být pátek, děti narozené tento den měly být nešťastné a brzy měly zemřít.¹²⁰

Přítomnost otce děťátka u porodu je dnešní trend, v dřívějších dobách to bylo naprosté tabu. Z důvodu všelijakých pověr měl porod zůstat absolutně skryt mužským očím. Dlouhou dobu ani lékaři nechtěli být přítomni u porodu, jelikož zrození dítěte bylo považováno za krvavý a nečistý úkon. Jakýmsi lékařským dohledem u zrození měla být porodní bába, lékaři byli povoláni jenom zřídka a to pouze ke komplikovaným porodům.¹²¹ Lékaři se navíc na venkově prakticky nevyskytovali.¹²² Po porodu a po celou dobu šestinedělí musela být matka s dítětem odloučena od ostatních v koutě světnice, jelikož společnost pokládala ženy po porodu za nečisté. Po tuto dobu ji mohly navštěvovat a pomáhat jenom porodní bába a sousedky.¹²³ Přinášely různé naturálie, ale i již připravené pokrmy, aby vyčerpaná matka mohla znovu nabrat síly.¹²⁴ Porodní báby měly být zpravidla vdané či ovdovělé, za sebou už měly mít určitou zkušenost. V raném novověku byly nároky na porodní babičky charakterizovány takto:

„Věk začínajících bab se pohyboval okolo 30–35 lety, měly být zdravé, zručné, přívětivé, mlčenlivé, pokud možno měly umět psát a neměly pít.“¹²⁵

¹¹⁹ Tamtéž, s. 35.

¹²⁰ K. ADÁMEK, *Lid na Hlinecku*, s. 37.

¹²¹ A. NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt*, s. 61–70.

¹²² Daniela TINKOVÁ, *Tělo, věda, stát. Zrození porodnice v osvícenské Evropě*, Praha 2010, s. 169.

¹²³ Milena LENDEROVÁ – Karel RÝDL, *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*, Praha 2006, s. 46.

¹²⁴ A. NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt*, s. 124.

¹²⁵ Antonín DOLEŽAL, *Od babictví k porodnictví*, Praha 2001, s. 31–32.

Zpočátku byly porodní babičky téměř bez kvalifikace a spoléhaly se pouze na svoji osobní zkušenost a informace předávané z generace na generaci. Změna započala až dvorním dekretem vydaným roku 1745, toto ustanovení nařizovalo porodním bábám účastnit se přednášek anatomie a přihlížet pitvám.¹²⁶ V této osvícenské době přijala téměř většina evropských zemí reformu porodnictví, která se snažila o:

1) *šíření porodnických spisů za účelem lepší odborné komunikace i osvěty mezi neučeným publikem* (vycházely tisky s porodnickou tematikou, popularizační časopisy pro budoucí matky, učebnice, příručky pro mediky),

2) *snaha o systematictější vzdělávání porodních bab a jejich kontrolu kompetentními orgány* (rozšíření kurzů pro porodní báby, zákaz praxe „neškolených“ bab),

3) *snaha o povýšení porodnictví na univerzitní obor studovaný chirurgy a lékaři* (tzv. „*mužské porodnictví*“ jemuž byly porodní báby podřízeny),

4) *zakládání porodnic jako míst, jež mají kombinovat péči, kontrolu s výukou a vědou* a měla tři základní cíle –

a) *poskytnutí péče rodičkám bez majetku, zajištění anonymity, umožnění tajného porodu s možností odložit dítě do nalezince,*

b) *sociální kontrola – prevence potratu,*

c) *výuka a věda – poskytnutí těla živého i mrtvého k vědeckým účelům*¹²⁷.

V josefínském období byla v Praze založena dvě porodnická zařízení odlišného typu. Zemská veřejná porodnice u sv. Apolináře založena roku 1789, která umožňovala svobodným ženám v utajení odrodit a posléze své dítě odložit do nalezince. Existovaly zde tři platové třídy, tedy podle toho, kolik matka měla peněz, takového komfortu se jí dostalo. Porodnice nezapomínala ani na chudinu, neprovdané matky bez majetku zde mohly odrodit taktéž, avšak za tuto péči musely v porodnici nějaký čas zůstat a zastávat funkci kojné pro opuštěná děťátka. Další porodnici, tentokrát soukromou, nechal zřídit čerstvý absolvent medicíny Johann Melitsch v roce 1787 na Malostranském náměstí. Porodnice měla sloužit chudým provdaným ženám a zahrnovat měla i pravidelné prohlídky v době těhotenství. Chudé ženy se Melitsch snažil podporovat finančně i materiálně, poskytoval jim vybavy pro novorozence a dva zlaté

¹²⁶ Milena LENDEROVÁ a kol, *Ženy s kufříkem a nadějí: porodní báby a asistentky v českých zemích od poloviny 19. do poloviny 20. století*, Praha 2019, s. 27.

¹²⁷ Daniela TINKOVÁ, *Biomoc a „medikalizace“ společnosti jako rysy „modernity“*, *Antropowebzin* 3-4, 2014, s. 114–115.

za každé uskutečněné vyšetření. Z finančních důvodu musela být tato soukromá porodnice roku 1803 zrušena.¹²⁸

5.1 Křest, kmotrovství a úvod matky

Křest v dřívějších dobách představoval prakticky nejpodstatnější církevní rituál. Patří mezi základní iniciační svátosti, kterými je jedinec začleňován do křesťanské společnosti.¹²⁹ Již od středověku panoval strach z nepokřtěných dětí. Bylo pravidlem nekřtěňátka pohřbívat zprvu mimo území hřbitova a později ke hřbitovní zdi společně se sebevrahy a nevěřícími, aby neznasvětili toto posvátné místo.¹³⁰ Vzhledem k vysoké míře kojenecké úmrtnosti se křest nijak neoddaloval, to aby děťátko v případě úmrtí odešlo ze světa očištěné.¹³¹ V případě narození mrtvého děťátka se hledaly jakékoliv známky života, aby mohlo dojít alespoň k tzv. nouzovému křtu, který zpravidla prováděla porodní bába.¹³² Obvykle křest probíhal druhý den po porodu, někdy dokonce již v den narození. Křtiny bývaly uskutečněny v katolickém kostele za přítomnosti otce děťátka a kmotrů.¹³³ Běžné bylo obdarovat novorozence rodinnými památnými penězi – křížovými tolary, mariánskými penězi, zlatky, rýnskými dukáty a u těch nejchudších to zpravidla byly drobnější peníze jako například dvacetníky.¹³⁴ Po křtu bylo obvyklé pořádat hostinu pro příbuzné a kmotry, na které nechybělo rozmanité pohoštění – buchty, koláče, koblihy a mnoho dalších pochutin.¹³⁵ Křtiny se většinou slavily dlouhé dva dny a připomínaly posvícenskou hostinu. Matka dítěte nemohla být přítomna na křestním obřadu až do jejího tzv. úvodu.¹³⁶

Nepostradatelnými hosty křtu byli kmotři. Kmotrovstvím mělo vzniknout pouto, které bylo nezávislé na pokrevním příbuzenství a představovalo formu rituálního spříznění. Kmotři se zavazovali rodině tím, že v případě úmrtí rodičů, svého kmotřence zabezpečí, proto se kmotrem zpravidla stávaly majetnější osoby. V životě dítěte měl kmotr sehrát významnou roli. Své slovo mohl projevit při všelijakých výjimečných událostech například u vyjednání svatby či u různých prodejů. Na svatby svých kmotřenců byl zván mezi prvními a měl jisté čestné místo u svatebního stolu.¹³⁷ Žádost o kmotrovství se neměla odmítat a velmi často novorozenci

¹²⁸ Tamtéž, s. 115–116.

¹²⁹ H. STOKLASOVÁ, *Katolické přechodové rituály*, s. 109.

¹³⁰ A. NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt*, s. 74–75.

¹³¹ J. GRULICH, *Slavnostní okamžiky*, s. 53.

¹³² A. NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt*, s. 66.

¹³³ M. LENDEROVÁ – T. JIRÁNEK – M. MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti*, s. 171.

¹³⁴ A. NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt*, s. 82.

¹³⁵ K. ADÁMEK, *Lid na Hlinecku*, s. 48.

¹³⁶ A. NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt*, s. 68.

¹³⁷ Tamtéž, s. 93.

dědili jména po svých kmotrech.¹³⁸ Kmotrů bylo na ceremoniálu zpravidla více. Hlavní kmotr měl držet v ruce děťátko, další z kmotrů obvykle držel v ruce rozsvícenou svíci, jež měla symbolizovat světlo, které má osvětlovat duši křtěného dítěte. Jen tak někdo se kmotrem stát nemohl. Tridentý koncil a Pražská synoda stanovila některé požadavky, které musel splňovat každý budoucí kmotr. Kmotrem se nesměli stát nevěřící, kacíři a osoby, které nedovršily 15 let. Kmotr měl být vzorem a průvodcem dítěte na cestě ke správnému katolickému životu.¹³⁹

Ukončení šestinedělní izolace matky se slušelo potvrdit slavnostním ceremoniálem. Tento akt se nazýval úvodem a měl symbolizovat duchovní očistu. Dokud neprošla matka úvodem, nesměla se účastnit bohoslužeb ani vstupovat do kostela. Na tuto slavnostní událost ji většinou doprovázely kmotry, porodní babička a další ženy. Počet osob a den ceremoniálu se lišil dle finančního zabezpečení dané matky. V chudších poměrech šla s nedělkou často jen porodní bába nebo kmotra a úvodní obřad se povětšinou konal ve všední dny. V zámožnější rodině byl úvod slavnostnější a konával se po nedělní mši. Úvod měl svým způsobem přivítat ženu do její nové sociální role – matky. K tomuto ceremoniálu lidé přistupovali s určitým respektem, proto bylo žádoucí, aby všechny ženy oblékly svůj nejlepší sváteční oděv.¹⁴⁰ V některých lokalitách býval úvod více oslavován než křtina.¹⁴¹ Úvod měl být dobrovolný, tedy měl být na vůli samotné matky, ale pověřivost a tradice prakticky neumožňovala jeho vynechání, a to i přes celé 19. století. Ceremoniál byl odepřen matkám, které počaly dítě nemanželské či ženám ze smíšených manželství, naopak byl povolen ženě, jejíž dítě bylo narozeno mrtvé.¹⁴² Po návratu z kostela byla připravena hostina určena primárně ženám. Často se skládala až z dvanácti chodů a její pompéznost se dá přirovnat hostině svatební. Oslavy probíhaly velmi bujaře, jelikož porod byl v dřívějších dobách považován za velice rizikový a úvodní hostinou se slavilo přežití matky i dítěte a její návrat k rodině.¹⁴³

¹³⁸ K. ADÁMEK, *Lid na Hlinecku*, s. 43.

¹³⁹ Miroslava MELKESOVÁ, *ADHIBERI SOLENT, QUI COMPATRES VOCANTUR, Kmotrovství ve venkovském prostředí raného novověku na základě výzkumu chýnovské farnosti*, *Historická demografie* 27, 2003, s. 63–122, zde s. 68–72.

¹⁴⁰ A. NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt*, Praha 2004, s. 129–133.

¹⁴¹ K. ADÁMEK, *Lid na Hlinecku*, s. 44.

¹⁴² H. STOKLASOVÁ, *Katolické přechodové rituály*, s. 140–142.

¹⁴³ A. NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt*, Praha 2004, s. 134.

5.2 Počet narozených

V letech 1800 – 1903 se ve sledované farnosti Hlinsko živě narodilo 22 223 dětí, v tomto počtu není brán zřetel na děti mrtvě narozené, kterým bude věnován prostor v další části práce. Natalita byla zkoumána v celé farnosti, tudíž jsou zde zahrnuty i obce – Blatno, Vítanov, Studnice, Stan, Srní, Hamry, Hamřík, Zalíbené, Pláňavy, Kouty, Horní Babáky a Medkovy kopce.

Studovány byly pouze matriky katolické, jelikož dle předchozího výzkumu bylo zjištěno, že počet nekatolických obyvatel v Hlinsku byl v celkovém počtu zanedbatelný.¹⁴⁴ Práce se zabývá 19. stoletím, data jsou však protažena o tři roky dále kvůli preciznějšímu odhalení výsledků.

Ve zkoumaném období přišlo na svět 11 576 (52,1 %) chlapců a 10 647 (47,9 %) dívek. Procentuálně tedy přišlo na svět více chlapců, což svědčí o správnosti excerpcce. Ve farnosti se za celé sledované období narodilo 212 dvojčat a dva páry trojčat. Pokud bychom měli rozdělit dvojčátka dle pohlaví, jednalo se o 102 dívek a 110 chlapců. První trojčata se narodila v prosinci v letech 1873 a byli to dva chlapci a jedno děvčátko. Druhá trojčata, všechny ženského pohlaví, přišla na svět rovněž v prosinci v roce 1887.

Tabulka 16 Zastoupení narozených dětí s ohledem na pohlaví¹⁴⁵

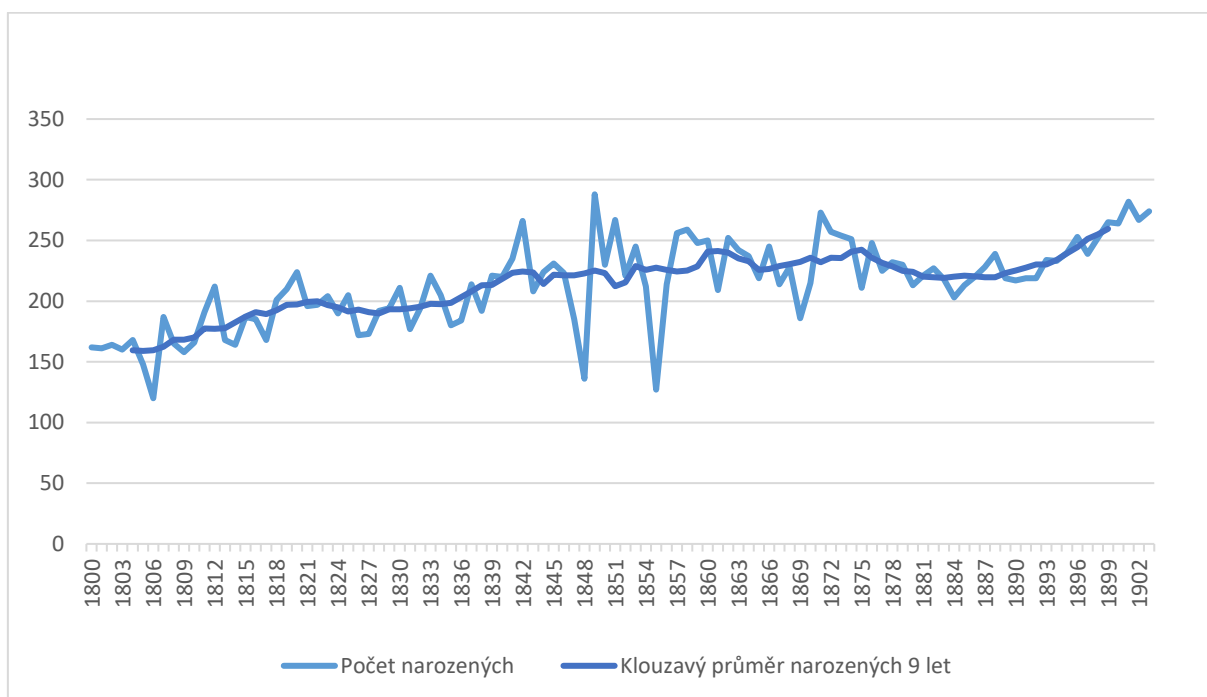
	Chlapci	%	Dívky	%	Celkem
1800-1809	870	54,6 %	723	45,4 %	1593
1810-1819	954	51,5 %	898	48,5 %	1852
1820-1829	1049	53,9 %	898	46,1 %	1947
1830-1839	1008	50,4 %	991	49,6 %	1999
1840-1849	1148	51,8 %	1068	48,2 %	2216
1850-1859	1190	52,2 %	1089	47,8 %	2279
1860-1869	1193	52,3 %	1089	47,7 %	2282
1870-1879	1234	51,5 %	1162	48,5 %	2396
1880-1889	1126	51,2 %	1075	48,8 %	2201
1890-1899	1238	52,2 %	1133	47,8 %	2371
1900-1903	566	52,1 %	521	47,9 %	1087
celkem	11576	52,1 %	10647	47,9 %	22223

¹⁴⁴ A. VOTRUBOVÁ, *Nemanželské děti v Hlinsku v 19. století*, s. 33.

¹⁴⁵ V případě let 1900-1903 se jedná pouze o čtyř leté období

Tabulka je členěna po jednotlivých desetiletích a názorně zobrazuje největší nárůst obyvatel v dekadě 70. letech 19. století, kdy přišlo na svět 2 396 potomků. Narozené dívky ve farnosti nikdy nepředčily chlapce. Pokud pomíneme závěrečné zkrácené období, nejméně děťátek se narodilo v první dekádě století.

Graf 3 Vývoj počtu narozených 1800 – 1903 s devítiletým klouzavým průměrem

Díky výše přiloženému grafu s devítiletým klouzavým průměrem můžeme s jistotou určit, že vývoj počtu narozených dětí byl ve farnosti Hlinsko poměrně kolísavý a nestálý. Celkový vývoj počtu narozených byl ovlivněn řadou faktorů například epidemiemi, válkami, zemědělskou neúrodou a změnami, které nastaly v rámci sňatečnosti.

Velmi málo dětí se narodilo na začátku století, s tím souhlasí i Ludmila Fialová, která tvrdí, že nejvíce krizové byly pro české země především roky 1805 a 1806. V tomto období se země potýkaly s potíží v oblasti zásobování, a navíc propukla epidemie nemoci tyfu, což se odrazilo i v oblasti plodnosti a hrubá míra porodnosti v českých zemích nepřekročila 35 promile.¹⁴⁶ Ve farnosti se v roce 1806 narodilo pouze 120 dětí. Velmi málo (136) dětí se narodilo v revolučním roce 1848. Naopak o rok později byl zaznamenán největší přírůstek nově narozených, a to 288 potomků. Nejmenší hodnoty zaznamenala farnost v roce 1855, a to 122 narozených. Ke změnám dochází ve 30. letech 19. století, kdy byla Všeobecným

¹⁴⁶ Ludmila FIALOVÁ, *Změny ve vývoji plodnosti v českých zemích za demografické revoluce*, Historická demografie 15, 1991, s. 144–189, zde s. 144–148.

občanským zákoníkem zvýšena věková hranice sňatkového věku. Docházelo tedy ke zkrácení plodného období ženy a tím pádem se snižovala i hrubá míra porodnosti.¹⁴⁷

Hrubá míra porodnosti

Hrubá míra vyjadřuje počet živě narozených dětí na 1000 obyvatel středního stavu. V práci bude hrubá míra uvedena pouze pro roky, u kterých je zjistitelný přesný počet obyvatel žijící ve farnosti Hlinsko. Uvedená data budou porovnávána s celozemskými údaji, s městem Polička, farností Zdechovice a s farností Hořičky.

Tabulka 17 Hrubá míra porodnosti ve farnosti Hlinsko ve srovnání s celozemskými údaji

Rok	Počet obyvatel ¹⁴⁸	Počet narozených (pětiletý průměr)	Hrubá míra porodnosti farnosti Hlinsko (promile)	Hrubá míra porodnosti v českých zemích (promile) ¹⁴⁹
1869	4882	223,2	45,7	38,4
1880	4964	224,6	45,2	37,7
1890	5231	222,6	42,5	35,7
1900	5962	266	44,6	34,6

Farnost Hlinsko předčila v rámci hrubé míry natality české země ve všech sledovaných letech. Od konce 18. století se stabilně hrubá míra porodnosti v českých zemích držela okolo 43–44 promile. Od počátku století začala pozvolně klesat. Pokles natality byl završen koncem století v důsledku tzv. „*demografické revoluce*“, kdy počty narozených začaly prudce klesat.¹⁵⁰ Konkrétně Hlinsko bylo městečkem spíše venkovského charakteru, avšak přeci jenom v něm docházelo k průmyslové výrobě, a proto mohlo lákat mnoho nových lidí k zakládání rodin právě zde.

¹⁴⁷ Ludmila FIALOVÁ – Pavla HORSKÁ – Eduard MAUR et. al., *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1996, s. 169–170.

¹⁴⁸ Obyvatelstvo - roční časové řady. *Český statistický úřad*, 11. 6. 2015 [cit. 10. 4. 2022]. URL: < https://www.czso.cz/csu/czso/obyvatelstvo_hu >.

¹⁴⁹ L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva v českých zemích*, s. 336. Autorka uvádí pětileté průměry, proto užit interval např. rok 1880 vypočítán z let 1878-1882 apod.

¹⁵⁰ Vladimír SRB, *1000 let obyvatelstva českých zemí*, Praha 2004, s. 174.

Tabulka 18 Hrubá míra porodnosti ve srovnání s městem Polička, farností Zdechovice a Hoříčky

Rok	Hrubá míra porodnosti farnosti Hlinsko (promile)	Hrubá míra porodnosti Polička (promile) ¹⁵¹	Hrubá míra porodnosti ve farnosti Zdechovice (promile) ¹⁵²	Hrubá míra porodnosti ve farnosti Hoříčky (promile) ¹⁵³	Hrubá míra porodnosti v českých zemích (promile) ¹⁵⁴
1869	45,7	32,7	37,8	34,7	38,4
1880	45,2	32,8	36,3	31,5	37,7
1890	42,5	29,7	33	30	35,7
1900	44,6	31,4	x	x	34,6

První vybranou lokalitou pro porovnávání je práce o populačním vývoji Poličky. Město Polička, kterému se ve své diplomové práci věnovala Eliška Chadimová, dosáhlo po celé sledované období, tedy rozmezí let 1800–1909, přesně 14 385 živě narozených dětí. Tento počet je tedy zhruba polovinou narozených ve zkoumané farnosti. Farnost Hlinsko se alespoň z části přiblížila, v rámci hrubé míry, Poličce v roce 1880. Polička měla v roce 1880 přesně 4632 obyvatel, lišila se tedy s farností pouze o 332 obyvatel. V Poličce se stejně tak jako ve farnosti Hlinsko potvrdil všeobecný trend, tedy převaha narozených chlapců nad dívkami. Rovněž vývoj porodnosti je podobný jako ve farnosti Hlinsko. V Poličce je také nestálý a jeho hodnoty se proměňují s různou intenzitou. Polička zaznamenává vyšší přírůstek narozených v závěru 19. století, kdy se do města kvůli nově vybudované železnici začíná stěhovat více mladých rodin.¹⁵⁵

Druhou porovnávanou lokalitou se stala zemědělsky orientovaná farnost Zdechovice. Ve farnosti Zdechovice přišlo na svět za celé sledované období 13 417 dětí. V tomto výzkumu je opět potvrzen častější příchod na svět mužského pohlaví. Farnost Zdechovice měla o poznání méně obyvatel oproti farnosti Hlinsko. Autorka zkoumala míru hrubé porodnosti do roku 1890, jelikož svůj výzkum prováděla do roku 1899, proto je rok 1900 v tomto případě vynechán. V rámci hrubé míry porodnosti se nejvíce přiblížila Hlinsku v letech 1869. Od roku 1890 farnost Zdechovice potvrzuje celozemský trend a demografickou revoluci, kdy její míra hrubé porodnosti klesla na 33 promile. Ve farnosti Zdechovice nenalezneme tak vysokou

¹⁵¹ E. CHADIMOVÁ, *Populační vývoj Polička*, s. 63.

¹⁵² Š. JIRÁSKOVÁ, *Demografický vývoj Zdechovice*, s. 55.

¹⁵³ P. VONDRÁČKOVÁ, *Demografický vývoj Hoříčky*, s. 51.

¹⁵⁴ L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva*, s. 336. Autorka uvádí pětileté průměry, proto užit interval např. rok 1880 vypočítán z let 1878–1882 apod.

¹⁵⁵ E. CHADIMOVÁ, *Populační vývoj Polička*, s. 60–63.

rozkolísanost vývoje počtu narozených jako u farnosti Hlinsko. U Zdechovic byl vývoj vcelku stabilní.¹⁵⁶

Poslední srovnávanou lokalitou se stala farnost Hoříčky. Autorka se ve své práci zabývá rozmezím let 1785–1899, a proto je opět vynechán rok 1900, za tuto dobu se ve farnosti narodilo 14 850 dětí. Hoříčky předčily ve 30. letech celozemskou hrubou míru porodnosti. Postupem let však její hodnoty klesají. Farnosti Hlinsko se Hoříčky nejvíce přiblížily v roce 1869. V 50. a 60. letech se hrubá míra hoříčské farnosti odlišovala o 4,5 a 3,5 promile od celozemského průměru. Co se týče zastoupení narozených dle pohlaví, v Hoříčkách se opět rodilo více chlapců než dívek, avšak dvakrát, a to konkrétně v rozmezí let 1790–1799 a v letech 1880–1889 se situace obrátila.¹⁵⁷

5.3 Nemanželské děti

Následující kapitola bude věnována problematice nemanželských dětí. Pojem nemanželský a nelegitimní má ve své podstatě odlišný význam. Nemanželské děti se narodily mimo svazek manželský, ale později mohly být legitimizovány – tedy mohlo po narození děťátka dojít k priznání muže k otcovství. Přijmout potomka za svého mohl i muž, který nebyl jeho biologickým otcem. Díky tomuto kroku získalo dítě dědická práva a došlo ke zlepšení jeho postavení ve společnosti.¹⁵⁸

Stěžejní roli v životě každého potomka hraje rodinné zázemí. Dítě žijící pouze s matkou často pobývalo v kritických podmínkách, a proto docházelo k vyšší míře úmrtnosti nemanželských dětí. Pocházet z úplné rodiny zajišťovalo ve starších dobách jisté výhody a ty se projevovaly společenskou úctou a vážeností v komunitě. Potvrzení o původu z „manželské lože“ se rovněž požadovalo při přijímání do cechů, a dokonce i na studia.¹⁵⁹ Nárůst mimomanželských počtů probíhal zejména v dobách válečných tažení, kdy naše území obývala zneprátelená vojska. Větší množství nemanželských dětí zpravidla přiváděli na svět lidé z nižších sociálních vrstev.¹⁶⁰

Společnost nemanželské potomky, ve většině případů, nepřijímala zcela idylicky, a proto se o jejich eliminování snažila církev i stát. Vzhledem k negativnímu pohledu na mimomanželské počtů se ženy zpravidla snažily nastalou situaci řešit potraty, či v nejhorším případě vraždou narozeného potomka. Proti těmto nouzovým řešením se bojovalo již

¹⁵⁶ Š. JIRÁSKOVÁ, *Demografický vývoj Zdechovice*, 51–54.

¹⁵⁷ P. VONDRÁČKOVÁ, *Demografický vývoj Hoříčky*, 44–46.

¹⁵⁸ M. LENDEROVÁ – K. RÝDL, *Radostné dětství?*, s. 267.

¹⁵⁹ Daniela TINKOVÁ, *Ilegitimita a „nová ekonomie života“ v osvicenské Habsburské monarchii*, *Historická Demografie* 27, 2003, s. 133–172, zde s. 134–135.

¹⁶⁰ Milena LENDEROVÁ ed. al., *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2009, s. 565.

od pradávna, například jedním z našich prvotních křesťanských zákoníků z roku 1039 tzv. Břetislavova dekreta. V tomto zákoníku je vědomé vyhánění plodu vnímáno jako „nejhorší zločin všech zločinů“.¹⁶¹

V období raného novověku bylo zplození nemanželského potomka trestáno pokutou, veřejným ponížením či v nejhorším případě vyhnáním z panství.¹⁶² Tridentský koncil nařizoval jedinou uznávanou formu manželství, kterou musela stvrdit církev.¹⁶³ Mimomanželské porody byly chápány jako jakýsi mravnostní delikt a české země patřily k těm, které smilstvo trestaly velmi přísně. V období 16. a 17. století docházelo ke kriminalizaci nemanželských počětí a pravděpodobně vzhledem k probíhající reformaci v našich zemích byli muži i ženy trestáni stejně. Opakem byly země Francie či Itálie, tedy katolické země, kde se mužům toto chování v podstatě odpouštělo a na nemanželské potomky se nehledělo s přílišnou přísností.¹⁶⁴ Násilná smrt novorozence byla však klasifikovaná, s rozdílným spektrem trestů, jako závažný trestní čin po celé Evropě.¹⁶⁵

Situace v našich zemích nebyla pro svobodné matky a jejich nemanželské potomky příznivá. Změny nastolila až vláda Josefa II., který na krátký čas zrovnoprávnil manželské děti s nemanželskými, což však podnítilo rozmach tzv. „sexuální revoluce“, jenž vyústila v nadprůměrný přírůstek mimomanželských potomků.¹⁶⁶ V praxi toto nařízení příliš nefungovalo a rakouským občanským zákoníkem byly nemanželské děti opět vyloučeny z práv rodiny a příbuzenství – děti neměly právo převzít jméno svého otce a užívat další privilegia svých rodičů.¹⁶⁷

Své slovo o záležitostech nemanželských potomků vyřknul i Všeobecný občanský zákoník, vydaný roku 1811, a to konkrétně v paragrafech 155–171. V těchto paragrafech bylo řečeno: nemanželské děti jsou vyloučeny z práv rodiny, nemají nárok na jméno otce, je jim uděleno pouze jméno matky. Mimomanželský potomek má však právo požadovat od svých rodičů zaopatření přiměřené dle jmění jeho rodičů.¹⁶⁸ Nadále se tedy přílišného zlepšení postavení nemanželským dětem nedostalo, avšak zákoník stanovil určitá práva mimomanželských potomků.

¹⁶¹ Alena ŠUBRTOVÁ, *Kontracepce, aborty a infanticida v pramenech k předstatickému období*, Historická demografie 15, 1991, s. 9–49, zde s. 12.

¹⁶² A. NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt*, s. 26–30.

¹⁶³ Jack GOODY, *Proměny rodiny v evropské historii*, Praha 2006, s. 174.

¹⁶⁴ D. TINKOVÁ, *Ilegitimita*, s. 136.

¹⁶⁵ J. GOODY, *Proměny rodiny*, s. 97.

¹⁶⁶ A. VELKOVÁ, *Krutá vrchnost, ubozí poddani?*, s. 336.

¹⁶⁷ D. TINKOVÁ, *Ilegitimita*, s. 146–150.

¹⁶⁸ Karel SCHELLE – Ilona SCHELLEOVÁ, *Civilní kodexy 1811–1950–1964*, Brno 1993, s. 69–72.

Změny nastaly po roce 1914, kdy nemanželské dítě mohlo získat otcovo jméno veřejným či notářsky ověřeným prohlášením. V dobách Československé republiky se stát snažil být matkám samoživitelkám pomocníkem a poskytoval jim příspěvek na dítě. Podmínkou bylo, aby žena pravdivě uvedla údaje o otci a tato data poctivě prověřovalo četnictvo.¹⁶⁹

5.4 Nemanželské děti ve farnosti Hlinsko

Jak již bylo uvedeno, ve farnosti Hlinsko v letech 1800–1903 se živě narodilo 22 223 dětí, u 2 104 případů šlo o potomky narozené mimo svazek manželský. Nemanželské děti tvořily ve farnosti 9,5 % všech živě narozených.

Zvyšování mimomanželských počtů mohlo probíhat hned z několika důvodů. Častější výskyt nemanželských dětí mohl být ovlivněn přítomností vojska v dané oblasti, či zvyšováním sňatkového věku snoubenců. Problémem též mohla být finanční tíseň, kdy si pár jednoduše svatbu nemohl dovolit. Rovněž prostředí do jisté míry ovlivňovalo zvýšenost nemanželských počtů. Ženy odcházely do jiných měst za prací a mohly tak snadno podlehnout svodům autorit. V 19. století ještě nebyly natolik zdokonalené a rozvinuté antikoncepční praktiky, tudíž i ty mohly zradit.¹⁷⁰

Farnost se v určitých dekádách téměř shodovala s mimomanželskou porodností v českých zemích. Dle celozemských údajů byl nejvyšší výskyt nemanželských dětí v polovině 19. století. V té době se zvyšoval svatební věk a tím pádem docházelo k většímu výskytu mimomanželských vztahů.

¹⁶⁹ M. LENDEROVÁ ed. al., *Žena v českých zemích*, s. 582–584.

¹⁷⁰ D. TINKOVÁ, *Ilegitimita*, s. 137.

Tabulka 19 Nemanželské děti ve farnosti Hlinsko¹⁷¹

Období	Počet narozených	Manželský původ	Nemanželský původ		České země ¹⁷²
			Počet	v %	
1800-1809	1593	1564	29	1,8 %	6,4
1810-1819	1852	1743	109	5,9 %	10,1
1820-1829	1947	1781	166	8,5 %	12,7
1830-1839	1999	1860	139	7,0 %	13,0
1840-1849	2216	2004	212	9,6 %	14,3
1850-1859	2279	2064	215	9,4 %	14,2
1860-1869	2282	1979	303	13,3 %	14,5
1870-1879	2396	2122	274	11,4 %	10,8
1880-1889	2201	1969	232	10,5 %	11,5
1890-1899	2371	2070	301	12,7 %	12,1
1900-1903	1087	963	124	11,4 %	11,8
celkem	22223	20119	2104	9,5 %	x

Na počátku století je výskyt nemanželských počtí ve farnosti ojedinělý, avšak v průběhu let rapidně stoupá. O své se pravděpodobně zasloužil charakter farnosti, kdy se konkrétně ve městě Hlinsko začaly budovat nové továrny a ty přilákaly řadu mladých lidí, kteří zde mohli získat nejen zaměstnání, ale i možnost budovat vztahy mezi sebou. Největší nárůst nemanželských dětí byl zaznamenán v 60. letech 19. století. I přes to, že poslední sledované období bylo zkráceno pouze na čtyři roky, byl počet mimomanželských dětí velmi vysoký a téměř se vyrovnal desetiletému průměru v českých zemích. Období 19. století má větší rozmach nemanželského plození i proto, že znamenalo daleko větší svobodu pro ženy, než tomu bylo v dobách předchozích.¹⁷³

Kromě srovnání s českými zeměmi je třeba zmínit, jak na tom farnost byla s mimomanželskou plodností ve srovnání s jinými lokalitami. Stejně jako hrubá míra porodnosti budou nemanželské děti porovnávány s městem Polička, farností Zdechovice a farností Hoříčky.

¹⁷¹ V případě let 1900-1903 se jedná pouze o čtyř leté období

¹⁷² L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva*, s. 336. Autorka v práci uvádí pětileté průměry, ze kterých byly vypočteny průměry k jednotlivým dekadám.

¹⁷³ J. GOODY, *Proměny rodiny*, s. 174.

Tabulka 20 Nemanželské děti ve srovnání s městem Polička, farností Zdechovice a farností Hoříčky

Období	Nemanželský původ v %				
	Farnost Hlinsko	Polička ¹⁷⁴	Farnost Zdechovice ¹⁷⁵	Farnost Hoříčky ¹⁷⁶	České země ¹⁷⁷
1800-1809	1,8	3,6	6,7	2,1	6,4
1810-1819	5,9	5,3	9,3	6,6	10,1
1820-1829	8,5	8,2	13,0	6,0	12,7
1830-1839	7,0	5,9	12,4	6,8	13,0
1840-1849	9,6	7,8	18,4	6,7	14,3
1850-1859	9,4	6,8	16,5	8,7	14,5
1860-1869	13,3	7,1	13,3	10,7	10,8
1870-1879	11,4	5,5	10,2	6,6	11,5
1880-1889	10,5	7,0	10,0	5,8	12,6
1890-1899	12,7	9,6	10,7	8,7	11,8

Ve městě Polička byl zaznamenán menší výskyt mimomanželských potomků než ve sledované farnosti. Polička předčila farnost Hlinsko pouze na počátku 19. století, kdy dosáhla dvakrát takového podílu procent nemanželských potomků. Nejvíce se procenta shodovala s farností ve 20. letech 19. století. Možný důvod vyššího počtu nemanželských potomků ve farnosti Hlinsko může být takový, že se ve farnosti rozšiřovala tovární výroba a jak již bylo řečeno, ta umožňovala navazování nových vztahů mladých lidí. V Poličce se průmyslová výroba neuskutečňovala, vyšší nárůst nemanželských potomků v závěru století může být ovlivněn vybudováním železniční trasy, která také mohla umožnit větší proudění nových lidí, kteří zde mohli navazovat milostné vztahy. Poličku můžeme tedy zařadit spíše k městu s venkovským charakterem. Město bylo rozděleno do tří částí – *Polička – město, Horní předměstí a Dolní předměstí*, v tabulce jsou počty shrnuty pro všechny tři části města. Autorka v práci zaznamenává určité výkyvy mimomanželských počtů v jednotlivých částech města. Nejvyšší nárůst byl zaznamenán na obou předměstích, a to v důsledku nižší sociální vrstvy tamějších obyvatel. Ve městě se vyskytovali především lidé z vyšší sociální vrstvy, na předměstí žili lidé naopak spíše z nižších společenských postů, pro které byla mimomanželská počtů více charakteristická. Nejvíce se Polička přiblížila celozemskému trendu v poslední dekádě 19. století.

¹⁷⁴ E. CHADIMOVÁ, *Populační vývoj Polička*, s. 81.

¹⁷⁵ Š. JIRÁSKOVÁ, *Demografický vývoj Zdechovice*, s. 57.

¹⁷⁶ P. VONDRÁČKOVÁ, *Demografický vývoj Hoříčky*, s. 51.

¹⁷⁷ L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva*, s. 336.

Poněkud jiná situace nastává v případě zemědělsky orientované farnosti Zdechovice. Farnost Zdechovice předběhla celozemské údaje i farnost Hlinsko téměř ve všech sledovaných dekádách. Největších hodnot farnost Zdechovice dosahuje ve 40. letech 19. století. Naprosto shodné údaje mají farnosti v 60. letech 19. století, kdy obě převýšily celozemské údaje o téměř 3 %. Autorka studovala i počet nelegitimních dětí s ohledem na víru. Dospěla k závěru, že mnohem více nemanželských dětí se rodilo katolíkům, což bylo způsobeno pravděpodobně přísnějším postojem nekatolíkům k nemanželskému početí. Možnou příčinou tak vysokého nemanželského plození ve farnosti Zdechovice může být společenský status lidí žijících ve farnosti. Jak již bylo zmíněno, Zdechovice jsou zemědělsky orientovaná farnost, tudíž zde pravděpodobně žili lidé spíše s nižším sociálním postavením, pro které by byl vyšší počet nemanželských dětí více typický.

Farnost Hoříčky v počtu nemanželských plození zaostávala za farností Hlinsko i za celozemskými údaji. Nejvíce se shodovala s farností Hlinsko v první dekádě a ve 30. letech 19. století. V 60. letech 19. století se Hoříčky nejvíce přiblížily českým zemím s 10,7 % nemanželských dětí. Takto malý počet mimomanželských potomků bychom mohli odůvodnit charakterem dané farnosti. Farnost Hoříčky byla lokalitou poměrně malou a čistě venkovskou. Ve městech lidé přeci jenom žili v určité anonymitě, kdežto na venkově se každý dobře zná a stát se svobodnou matku v té době znamenalo obrovskou ostudu. Samozřejmě nelze tvrdit, že se na venkově mimomanželské vztahy nenavazovaly, ale možná byl tlak rodiny a okolí natolik silný, že v případě zplození nemanželského dítěte nakonec ke sňatku došlo, ať už s biologickým otcem děťátka, či s jiným mužem.

5.5 Mrtvorozenost

Narození děťátka bývá událostí radostnou a oslavovanou. Se smrtí se však bohužel smlouvat nedá a občas si k sobě některé vezme ještě dřív, než jejich život stihne započít. Ve farnosti Hlinsko se tato smutná událost odehrála hned u 682 dětí.

Excerpce matričních údajů byla v tomto směru značně komplikovaná. Nejenom, že se mrtvě narozené děti evidovaly v matrikách narozených i zemřelých, ale v určitých případech se jednalo o duplikáty. Což znamenalo vše znovu projít a vyškrtat opakující se záznam. Zhruba do poloviny století byla mrtvorozenata evidována spíše v matrikách narozených, ve druhé polovině je faráři naopak zapisovali převážně do matrik zemřelých.

Tabulka 21 Mrtvorozenost ve farnosti Hlinsko¹⁷⁸

Období	Celkový počet narozených počet narozených	Počet živě narozených	Mrtvě narození počet	Mrtvorozenost promile	Mrtvorozenost české země ¹⁷⁹
1800-1809	1624	1593	31	19,1	x
1810-1819	1907	1852	55	28,8	9,5
1820-1829	2011	1947	64	31,8	12,1
1830-1839	2057	1999	58	28,1	14,5
1840-1849	2281	2216	65	28,4	16,3
1850-1859	2337	2279	58	24,8	21,7
1860-1869	2343	2282	61	26,3	23,2
1870-1879	2478	2396	82	33,1	25,6
1880-1889	2290	2201	89	38,8	28,3
1890-1899	2460	2371	89	36,2	30,6
1900-1903	1117	1087	30	26,8	29,2
celkem	22905	22223	682	29,7	x

Mrtvě narození potomci bývali v matričních zápisech označováni jako „*mrtvorozené dítě mužského/ženského pohlaví*“, „*nedochudče*“ či „*mrtvý plod*“.

Farnost Hlinsko ve všech dekádách předčila celozemská data, což může značit preciznější evidenci faráře v evidování mrtvě narozených. Nejkritičtější v tomto směru byla 80. léta 19. století. Častěji se ve farnosti vyskytovali mrtvorození chlapani (56,4 %), méně často se narodila mrtvorozená děvčata (42,2 %). Pouze u 1,4 % mrtvě narozených nebyla uvedena informace o pohlaví. Těžko se nám určuje, co mohlo být příčinou porodu mrtvého dítěte. Samozřejmě situaci ovlivňovaly životní a hygienické podmínky a v neposlední řadě zdraví rodičky. V této době ženy zpravidla prodělaly porodů několik, a to se mohlo negativně promítnout do jejich zdravotního stavu.

¹⁷⁸ V případě let 1900-1903 se jedná pouze o čtyř leté období

¹⁷⁹ L. KARNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva*, s. 336.

Tabulka 22 Mrtvorozenost ve farnosti Hlinsko ve srovnání s farností Zdechovice a městem Polička

Období	Mrtvorozenost promile			
	Farnost Hlinsko	Polička ¹⁸⁰	Farnost Zdechovice ¹⁸¹	České země ¹⁸²
1800-1809	19,1	29,4	0,9	x
1810-1819	28,8	38,2	3,1	9,5
1820-1829	31,8	29,2	13,8	12,1
1830-1839	28,1	28,4	11,8	14,5
1840-1849	28,4	22,3	28,2	16,3
1850-1859	28,8	25,9	19,7	21,7
1860-1869	26,3	33,2	22,6	23,2
1870-1879	33,1	17,0	19,5	25,6
1880-1889	38,8	22,5	19,4	28,3
1890-1899	36,2	24,9	20,3	30,6

V Poličce tato smutná událost týkající se mrtvorozených nastávala stejně jako u farnosti Hlinsko daleko častěji, než bylo běžné v českých zemích ve sledovaných dekádách. Kromě posledních 30 let 19. století Polička předčila v rámci mrtvorozenosti celozemské údaje. Pro srovnání byly vybrány zemědělské Zdechovice, které mají naopak velmi málo případů narození mrtvého dítěte. Nabízí se zde vysvětlení, že venkovské prostředí mohlo být příhodnější jak pro těhotnou ženu, tak pro nadcházející porod. Samozřejmě je to pouze spekulace. Ve farnosti Zdechovice mohlo dojít pouze k nepřesné či neúplné evidenci ze strany faráře při zaznamenávání těchto nešťastných porodů.

¹⁸⁰ E. CHADIMOVÁ, *Populační vývoj Polička*, s. 97.

¹⁸¹ Š. JIRÁSKOVÁ, *Demografický vývoj Zdechovice*, s. 59.

¹⁸² L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva*, s. 336.

6. Úmrtnost

Smrt byla na počátku 19. století vnímána jako „dobrá“ a spravedlivá¹⁸³. Úmrtí se nevyhnulo žádnému jedinci a jen Bůh měl rozhodnout, kdy a kde smrt udeří. Samozřejmě byl konec života ve všech historických epochách považován za smutnou událost, avšak kvůli vysoké úmrtnosti se smrt musela stát více normalizovanou, aby mohla být lépe vstřebatelná pro pozůstalé. V českých zemích během první poloviny 19. století umíralo v průběhu prvního roku života každé čtvrté novorozeně.¹⁸⁴ Smrt byla považována za přirozenou a měla sloužit jako „morální zrcadlo“, nevhodné bylo naopak hovořit o sexualitě a o okamžiku narození. V průběhu 20. století se situace obrátila.¹⁸⁵

Lidé se postupem času snažili, co nejvíce šlo, svůj život prodloužit. I přes to, že v 19. století museli čelit řadě nemocem (neštovice, tyfus, cholera a tuberkulóza), morové epidemie a hladomor na našem území již v podstatě vymizely a posléze se díky očkování dalo mnohým chorobám předejít. Ke zlepšení napomohlo nejenom očkování, ale i celkově dokonalejší zdravotní péče.¹⁸⁶

Smrt byla spojena četnými rituály, výjimku však tvořily sebevraždy a úmrtí v době epidemií, kdy pohřeb proběhl v podstatě v tichosti. Vyzvánění zvonu na kostele mělo oznamovat celé farnosti zprávu o smrti člověka. Těm, kteří si vzali život dobrovolně, se nezvonilo.¹⁸⁷ Pohřební rituál má za cíl projevit úctu a dopřát věčný klid zemřelému. Ti, kteří z nějakého důvodu byli zproštěni úmrtních a pohřebních rituálů, byli považováni za nebezpečné. Tvrdilo se, že takoví zůstávají někde mezi životem a smrtí a mohou se okolí kdykoliv pomstít.¹⁸⁸

V křesťanské společnosti, konkrétně v období raného novověku, úmrtí nebylo chápáno jako okamžitý a biologický skok z jednoho stavu do druhého, smrt byla chápána jako přechod z pozemského utrpení do věčného života. Byla to jakási celoživotní příprava, která měla být podpořena četbou příruček „dobré smrti“, jež se vydávaly již od dob středověku. Obrovský význam byl přikládán i okolnostem a způsobu úmrtí.¹⁸⁹

¹⁸³ Jana KRTIČKOVÁ, *Proměna pohřebního rituálu na přelomu 19. a 20. století na příkladu západočeského města Chebu*, České Budějovice 2019, s. 9.

¹⁸⁴ Milena LENDEROVÁ, *Z dějin české každodennosti*, s. 251–252.

¹⁸⁵ Václav GRUBHOFFER, *Zdánlivá smrt: noční můra osvícenské Evropy*, Praha 2018, s. 10.

¹⁸⁶ *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1996, s. 170.

¹⁸⁷ A. NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt*, s. 208.

¹⁸⁸ Hana STOKLASOVÁ, Katolické pohřbívání v českých zemích v "dlouhém" 19. století, in: *Gender history - to přece není nic pro feministky: kniha, kterou napsali přátelé a studenti Mileny Lenderové u příležitosti jejího těžko uvěřitelného životního jubilea* / Pardubice, 2017 s. 257.

¹⁸⁹ V. GRUBHOFFER, *Zdánlivá smrt*, s. 16–17.

V roce 1614 tridentská liturgie zařadila pohřeb mezi svátostiny. Pohřební rituál měl mít tři zastavení – první v obydlí zesnulého, kam přichází kněz, dále následovalo přenesení těla do kostela, kde se konala mše s modlitbami spojenými s prosbami o odpuštění zemřelému. Poslední zastávkou byl hřbitov, na který se smutečným průvodem uložil nebožtík do rakve k věčnému odpočinku.

Barokní smuteční obřad představoval bohatou kostelní výzdobu s velkým množstvím svíček. Velké náklady padly také na platby smutečním zpěvákům, hrobníkům a kostelníkům. Jednalo se o velmi reprezentativní a nákladnou záležitost, především v církevních a šlechtických kruzích. Osvícensky smýšlející společnost se proti přehnaně vyzdobené a nákladné struktuře barokních pohřbů ohradila. Nekořpondovala totiž s jejich představou o střizlivé a niterné zbožnosti. Marie Terezie v důsledku reakce na osvícence v roce 1747 vydává patent, jehož cílem bylo omezit pompéznost pohřbů.¹⁹⁰

Smrt byla dlouhou dobu převážně náboženskou a duchovní událostí. Lékař začal patřit do procesu umírání až v 18. století. V dřívějších dobách nebyl lékařů dostatek a mnoho rodin si je ani nemohlo dovolit. V období 18. století se do popředí dostává zájem nejenom o umírající osobu, ale především o časové určení smrti a rozpoznání příčiny úmrtí.¹⁹¹ V našich zemích pozvolna docházelo k posílení lékařských fakult, začalo se prosazovat hojnější šíření a předávání lékařského vědění a postupně docházelo k úpadku tradičních forem léčení, které začaly být považovány za „nevědecké“.¹⁹² Změny, které v rámci zdravotní péče nastaly, zcela ovlivnily i celkový vztah mezi lékařem a pacientem. Původní léčbu, která probíhala především v loži pacienta, nahradila klinická péče. Dříve měl lékař odlišnou autoritu, kterou si svým způsobem musel „vydobýt“ sám. Úspěšnost lékařů v dřívějších dobách nebyla podnícena množstvím diplomů a dosaženým stupněm vzdělání, ale spíše šlo o jeho charisma a oblíbenost u svých pacientů.¹⁹³

Německý lékař *Wolfgang Thomas Rau* na sklonku 18. století vypracoval koncept tzv. zdravotní policie (*Medizinische Polizey*), který vycházel ze zájmu o biologický život a blaho populace, obsahoval rovněž řadu norem, jenž se vztahovaly například i ke správnému zacházení s mrtvými. Postupně začal probíhat zvýšený státní dohled nad zdravím populace a šíření zdravotnické osvěty. Zdravotní policie položila základ ke státem

¹⁹⁰ H. STOKLASOVÁ, *Katolické pohřbívání*, s. 258–259.

¹⁹¹ V. GRUBHOFFER, *Zdánlivá smrt*, Argo 2018, s. 17.

¹⁹² D. TINKOVÁ, *Biomoc*, s. 111.

¹⁹³ Milena LENDEROVÁ – Daniela TINKOVÁ – Vladan HANULÍK, *Tělo mezi medicínou a disciplínou, Proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*, Praha 2014, s. 89 – 93.

řízeným novelám, jež upustily od dříve klasického pohřbívání v kostele. Na věčný odpočinek se mrtví ukládali do nově budovaných hřbitovů za městskými hradbami.¹⁹⁴

V prostředí habsburské monarchie se prosadily pohřební reformy Marie Terezie, které stanovily povinnou lékařskou prohlídku zesnulých.¹⁹⁵ Tyto reformy rovněž nařídily dodržovat minimální časový interval mezi smrtí a pohřbem, ten musel být alespoň 48 hodin.¹⁹⁶ Zmíněné ustanovení nebylo praktikováno ihned, dlouho trvalo zavedení do praxe. Panovnice v roce 1771 také nařídila stavět márnice (*umrlčí komory*), které měly sloužit k uložení mrtvých po stanovenou dobu před pohřbením.¹⁹⁷ Tyto komory byly stavěné z kamene a opatřeny měly být okny s drátěnou mříží a především kamny, aby se v zimě zabránilo případnému zmrznutí zdánlivě mrtvých. Z tohoto důvodu se na ruce zemřelých připevňoval drátek nebo šňůra vedoucí k bytu hrobníka, aby si v případě prozření mohla obživlá mrtvola přivolat pomoc. Umrlčí komory měly představovat dostatečně reprezentativní místo pro důstojné uložení mrtvol, realita však často bývala pravým opakem.¹⁹⁸ Stát věřil, že ukládání mrtvých těl v domě umožňuje šíření infekčních nemocí, a proto se snažil budovat tyto komory co nejrychleji. Snahy o rychlé budování márníc však brzdilo několik aspektů. Pomalému tempu vystavování márníc bránil nejenom nedostatek obecních peněz, ale odpor kladli i samotní věřící, pro které znamenalo uchovat svého zesnulého v domě prokázání poslední služby a úcty. Až ke konci století došlo ke zřizování márníc alespoň ve větších městech, především v blízkosti hřbitovů, v nemocnicích a policejních úřadů.¹⁹⁹

S hřbitovy je neodmyslitelně spjata osoba hrobníka. Do dnešní doby pravděpodobně není povolání hrobníka vnímáno většinou společností zcela pozitivně, avšak nutno vyzdvihnout nepostradatelnost této profese. Lidé na svět přicházejí a stejně tak z něj musí dříve či později odcházet. Bez hrobů a hrobníka by se společnost těžko obešla. Hrobníkův byt se musel nacházet v bezprostřední blízkosti umrlčích komor. Mrtví měli být prakticky čtyřicet hodin hlídáni. Důvodem těchto hlídek bylo včasné zakročení v případě zdánlivé smrti, dále ochrana mrtvých proti zlodějům či jiným „svévolným“ lidem. Na tehdejšího hrobníka byly kladeny různé nároky. Někteří tvrdili, že je potřeba, aby hlídač mrtvol ovládal záchranné techniky a dokázal pomoci zdánlivě mrtvému. Jiní kladli na hrobníka o mnoho nižší nároky, hrobníci však měli být pozorní a jakoukoliv známku života ihned ohlásit ranhojiči či

¹⁹⁴ J. KRTIČKOVÁ, *Proměna pohřebního rituálu*, s. 70.

¹⁹⁵ V. GRUBHOFFER, *Zdánlivá smrt*, s. 17–20.

¹⁹⁶ J. KRTIČKOVÁ, *Proměna pohřebního rituálu*, s. 76.

¹⁹⁷ H. STOKLASOVÁ, *Katolické pohřbívání*, s. 261.

¹⁹⁸ J. KRTIČKOVÁ, *Proměna pohřebního rituálu*, s. 98–99.

¹⁹⁹ H. STOKLASOVÁ, *Katolické pohřbívání*, s. 261–262.

lékaři. Ve středověku a raném novověku byli hrobníci považováni za nepočestné a byli vytlačováni na okraj společnosti – podobně jako kati či pohodní. Později se objevovaly teorie o tzv. „zlodějských“ hrobnících, kteří měli údajně okrádat mrtvé o šatstvo a prsteny. Lékaři se však více než o tuto kriminální stránku zajímali o zdravotní rizika, která hrozila každému z hlídačů mrtvých. Na příklad byl hrobník vystaven přenosu nakažlivých nemocí v důsledku častého otvírání hrobů. Hrobníci se kvůli častému kontaktu s nerozloženými těly museli často potýkat s různým zhoubným onemocněním, prudkými horečkami či vodnatelností.²⁰⁰ Býti hrobníkem nebylo zrovna jednoduché. Povětšinou šlo o velmi těžkou práci, která nebyla zrovna výhodně placena a společností byla opovrhována. Hrobník svůj život trávil v tichu a samotě, což možná některým jedincům mohlo vyhovovat, avšak musel žít s vědomím, že většinu svého času tráví po boku „smrti“.

Změny v rámci umístění hřbitovů nastolil i Josef II. Za jeho vlády byl vydán dvorský dekret č. 2951 ze dne 23. srpna 1784, který stanovil, že se nové hřbitovy budou zakládat v dostatečné vzdálenosti od obydleného prostoru. Lékaři se snažili prosadit přemístění hřbitovů ještě o něco dál, a to až za hranice měst. Objevily se totiž nové poznatky z oblasti medicíny, které vypovídaly o stavu ovzduší okolo hřbitova, které není zdravotně zrovna ideální. Dále bylo zjištěno, že rozkládající těla zesnulých propouští do půdy látky, které ovlivňují kvalitu pitné vody. Přesunutí hřbitovů za hranice měst však znemožnilo průběh pohřebního rituálu. Tím, že byl hřbitov vzdálen, se muselo upustit od tradičního smutečního průvodu. Umístění kostelů mělo být tam, kde byly vhodné povětrnostní podmínky a tam, kde vzduch proudil od města pryč. Půda měla být hluboká a suchá, to aby nedocházelo k šíření nemocí vytékající vodou z hrobů, půda rovněž měla být jílovitá nebo vápencová.²⁰¹

Koncem 18. století se začínají objevovat názory o tom, že hřbitovy zbytečně zabírají velké množství půdy, jež by mohla být využita k jiným účelům. Jako první na to reaguje Itálie, kde vzniklo první krematorium a první společnost na podporu žehu. Do našeho prostoru kremační myšlenky přicházely až z německých států, zejména ze Saska.²⁰² Prosazování pohřbu žehem též podpořila řada uznávaných lékařů, kteří vyzdvihovali její hygienické a národohospodářské výhody. Půda by se díky kremacím mohla využívat pro živé nikoliv pro mrtvé. Ke kremaci by mělo docházet při teplotě 1 000 °C a již během hodiny a půl se tělo zemřelé osoby začalo proměňovat v dusík, vodní páry a kyselinu uhličitou. Kosti se proměnily

²⁰⁰ V. GRUBHOFFER, *Zdánlivá smrt*, s. 165–172.

²⁰¹ J. KRTIČKOVÁ, *Proměna pohřebního rituálu*, s. 76–79.

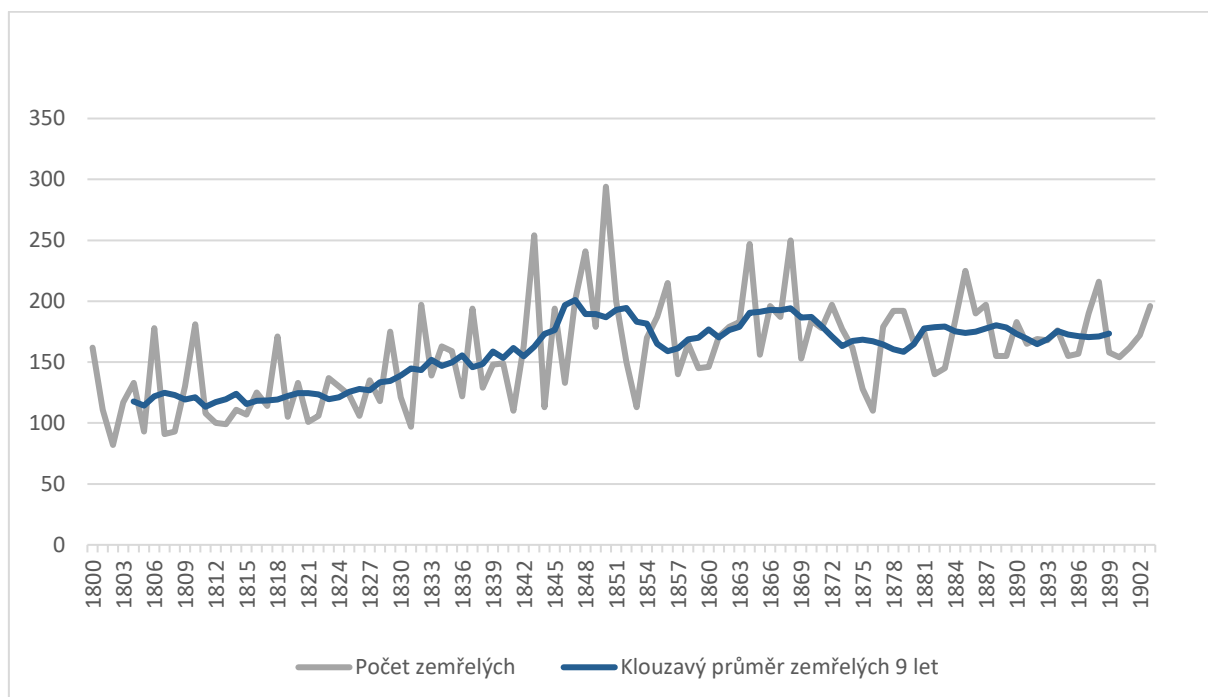
²⁰² H. STOKLASOVÁ, *Katolické rituály*, s. 219.

v bílý popel o hmotnosti zhruba jeden a půl kilogramu.²⁰³ Příznivci kremace si v českých zemích museli počkat až do roku 1917, kdy bylo vídeňským křesťanským spolkem Flamme postaveno první krematorium u nás, konkrétně v městě Liberci. K historicky první kremaci na našem území došlo až po vzniku Československa roku 1918.²⁰⁴

6.1 Počet zemřelých

Ve studovaném období zemřelo ve farnosti Hlinsko celkem 16 380 osob. Z hlediska pohlaví šlo o 8 422 mužů (51,4 %) a 7 958 žen (48,6 %). Průměrně ve farnosti zemřelo přibližně 163 osob ročně, tento počet však nelze považovat za naprosto objektivní, jelikož se v průběhu let objevovaly epidemie, které mohly roční nárůst zemřelých prudce navýšit.

Graf 4 Vývoj počtu zemřelých ve farnosti Hlinsko 1800–1903 s devítiletým klouzavým průměrem

Proměny počtů zemřelých v průběhu let nám nejlépe odhalí graf 4 s devítiletým klouzavým průměrem. Graf ukazuje, že v průběhu sledovaných let docházelo ve farnosti ke značným výkyvům, avšak na konci století dochází k mírnému poklesu a stabilizaci počtu zemřelých. Počátek 19. století byl charakteristický nejenom probíhajícími válečnými událostmi, ale byl pojen i s epidemií neštovic, která české země nejvýrazněji zasáhla v letech 1799–1800 a vyžádala si životy tisíce lidí.²⁰⁵ Ve farnosti Hlinsko v roce 1800 zemřelo 162 lidí

²⁰³ J. KRTIČKOVÁ, *Proměna pohřebního rituálu*, s. 142–146.

²⁰⁴ H. STOKLASOVÁ, *Katolické rituály*, s. 220.

²⁰⁵ L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva*, s. 71–72.

a více jak polovina právě na neštovice. Úmrtnost na neštovice byla vysoká, pohybovala se okolo 15–40 %.²⁰⁶ I přes to, že se provádělo očkování proti neštovicím již od počátku století, vakcinace populace probíhala velmi pomalým tempem, a proto se s úmrtností na neštovice setkáváme i v pozdějších letech. První polovina století je charakteristická množstvím neúrod, především neúrody obilí a hnilobou brambor, které představovaly hlavní skladbu potravin chudší vrstvy obyvatelstva. Konkrétně léta 1843 a 1847 jsou označována jako „léta hladová“²⁰⁷, v tuto dobu i ve sledované farnosti přesáhly počty zemřelých 200 úmrtí ročně.

Nejkritičtějším obdobím z hlediska úmrtnosti se pro farnost Hlinsko stala polovina století, kdy v roce 1850 zemřelo 294 obyvatel, tedy nejvíce za celé sledované období. V této době ve farnosti řádila epidemie cholery. Na cholery v tomto roce zemřelo 132 (44 % zemřelých tohoto roku zemřelo na cholery) obyvatel. Tato nemoc se nevyhnula téměř žádné věkové skupině a dle matričních záznamů se šířila velmi rychle, kdy například v září roku 1850 ukončila život podruhoví z Blatna, Josefu Krpálkovi a jeho třem dětem a pár dní poté jeho manželce Anně.²⁰⁸

Jedná se o nemoc, která se objevila v Asii a následně se šířila do východní Evropy, v českých zemích byla poprvé zaznamenána na podzim roku 1831. Šíření cholery bylo způsobeno především nízkou úrovní osobní a komunální hygieny, proto tato nemoc propukala spíše u chudších vrstev obyvatel.²⁰⁹ Ve farnosti se cholera poprvé objevila již v roce 1832. Cholera se ve farnosti vyskytovala v 30. a 50. letech a naposledy udeřila roku 1866. Na konci století úmrtnost pozvolna klesá jak ve farnosti, tak v celé české zemi. V závěru století se ve farnosti Hlinsko především objevovaly dětské infekční choroby – spála, spalničky, záškrť a neštovice.

²⁰⁶ M. LENDEROVÁ – D. TINKOVÁ – V. HANULÍK, *Tělo mezi medicinou*, s. 169.

²⁰⁷ Ludmila HLAVÁČKOVÁ – Petr SVOBODNÝ, *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha 2004, s. 91.

²⁰⁸ SOA Hradec Králové, Fond Sběrka matrik východočeského kraje – FÚ Hlinsko, *Matrika zemřelých 1840-1869*, fol. 102.

²⁰⁹ L. HLAVÁČKOVÁ – P. SVOBODNÝ, *Dějiny lékařství*, s. 93.

Tabulka 23 Hrubá míra úmrtnosti farnosti Hlinsko ve srovnání s českými zeměmi

Rok	Počet obyvatel ²¹⁰	Počet zemřelých (pětiletý průměr)	Hrubá míra úmrtnosti ve farnosti Hlinsko (promile)	Hrubá míra úmrtnosti v českých zemích (promile)
1869	4882	190,4	39,0	31,6
1880	4964	173,0	34,8	28,9
1890	5231	165,4	31,6	27,8
1900	5962	172,4	28,9	23,7

Výpočet hrubé míry úmrtnosti ve farnosti Hlinsko je, stejně tak jako u sňatečnosti a porodnosti, eliminován pouze na léta, ve kterých lze zjistit celkový počet obyvatel. Míra úmrtnosti byla v českých zemích v období 19. století poměrně vysoká. Pohybovala se v rozmezí 28–31 promile a mohla být zvyšována vlnami epidemií, kterých se v 19. století objevovalo mnoho. V porovnání s českými zeměmi byla ve farnosti Hlinsko hrubá míra úmrtnosti ve všech sledovaných letech vyšší. Nejvyšších hodnot v rámci hrubé míry úmrtnosti farnost dosáhla v roce 1869, kdy české země předčila o více než 7 promile. V této době farnost sužovala tuberkulóza a ta si vyžádala velký počet obětí. V tomto období byl v matrice zemřelých zaznamenán rovněž vysoký počet střevních onemocnění (*úplavice, zánět střev, průjem a zánět žaludku*), což jsou nemoci s podobným průběhem jako cholera, tudíž se mohlo jednat i o tuto nemoc. Velký počet obyvatel zemřelo v této době na nemoci charakterizované jako křečové stavy (*psotník, božec, křeče*). Koncem 70. let se v českých zemích objevuje epidemie záškrty, která si do konce století ročně vyžádala okolo 10 000 zemřelých.²¹¹

Po celé 19. století lidé bojovali se zákeřnou nemocí tuberkulózou, jenž si nejvíce obětí ve farnosti vyžádala v letech 1883–1886. V závěru století dochází díky dokonalejší zdravotnické péči a celkovému zlepšení životních podmínek obyvatel k nižším počtům zemřelých. Rovněž se zvyšuje počet lékařů, lékařská péče začíná být dostupnější všem a více se začíná dbát na prosazování izolace nemocných.²¹²

²¹⁰ Obyvatelstvo - roční časové řady. Český statistický úřad, 11. 6. 2015 [cit. 10. 4. 2022].

URL: < https://www.czso.cz/csu/czso/obyvatelstvo_hu >.

²¹¹ L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva*, s. 130–131.

²¹² Tamtéž, s. 201–202.

Tabulka 24 Hrubá míra úmrtnosti ve srovnání s městem Polička, farností Zdechovice a farností Hoříčky

Rok	Hrubá míra úmrtnosti ve farnosti Hlinsko (promile)	Hrubá míra úmrtnosti města Polička (promile) ²¹³	Hrubá míra úmrtnosti farnosti Zdechovice (promile) ²¹⁴	Hrubá míra úmrtnosti farnosti Hoříčky (promile) ²¹⁵	Hrubá míra úmrtnosti v českých zemích (promile) ²¹⁶
1869	39,0	27,5	21,1	28,4	31,6
1880	34,8	34,7	22,4	26,4	28,9
1890	31,6	36,4	22,4	25,4	27,8
1900	28,9	29,4	x	x	23,7

Stejně tak jako hrubá míra sňatečnosti a porodnosti bude hrubá míra úmrtnosti farnosti Hlinsko komparována s městem Polička, farností Zdechovice a farností Hoříčky. V případě Zdechovic a Hoříček jsou zjistitelné údaje pouze do roku 1890, jelikož výzkumy autorek končily rokem 1899.

Farnost Hlinsko se nejvíce přiblížila hrubé míře úmrtnosti Poličce v roce 1880. Ve městě Polička byla zaznamenána největší míra úmrtnosti v době napoleonských válek na počátku století. V Poličce, stejně tak jako ve farnosti Hlinsko, v roce 1832 propukla epidemie cholery, která doznívá též roku 1866. V Hlinsku a českých zemích se v závěru století úmrtnost postupně snižuje, v Poličce byl trend opačný. Od poloviny století hrubá míra úmrtnosti ve městě Polička pozvolna stoupá, v roce 1890 dokonce předčila farnost Hlinsko, která sama zaznamenávala zvýšené hodnoty úmrtnosti oproti celozemským údajům, o téměř 5 promile. Velký nárůst úmrtnosti v Poličce byl způsoben tím, že řada lidí umírala v poličské nemocnici.²¹⁷

Úmrtnost obyvatel farnosti Zdechovice byla nižší jak u studované lokality, tak i u průměrů pro české země. V počátku 19. století ve Zdechovicích rovněž propukla epidemie neštovic, kdy nejsilnější vlna Zdechovice zasáhla roku 1803. Ve farnosti se též roku 1832 objevuje cholera, avšak farnost byla silnějších epidemiích ušetřena. Období 70. – 90. let bylo ve farnosti Zdechovice charakteristické především úmrtností způsobenou dětskými infekčními chorobami – spála, spalničky, neštovice a záškrť.²¹⁸

²¹³ E. CHADIMOVÁ, *Populační vývoj Poličky*, s. 106.

²¹⁴ Š. JIRÁSKOVÁ, *Demografický vývoj Zdechovice*, s. 64.

²¹⁵ P. VONDRÁČKOVÁ, *Demografický vývoj Hoříčky*, s. 60.

²¹⁶ L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva*, s. 336.

Autorka uvádí pětileté průměry, proto užit interval např. rok 1880 vypočítán z let 1878-1882 apod.

²¹⁷ E. CHADIMOVÁ, *Populační vývoj Polička*, s. 105.

²¹⁸ Š. JIRÁSKOVÁ, *Demografický vývoj Zdechovice*, s. 66.

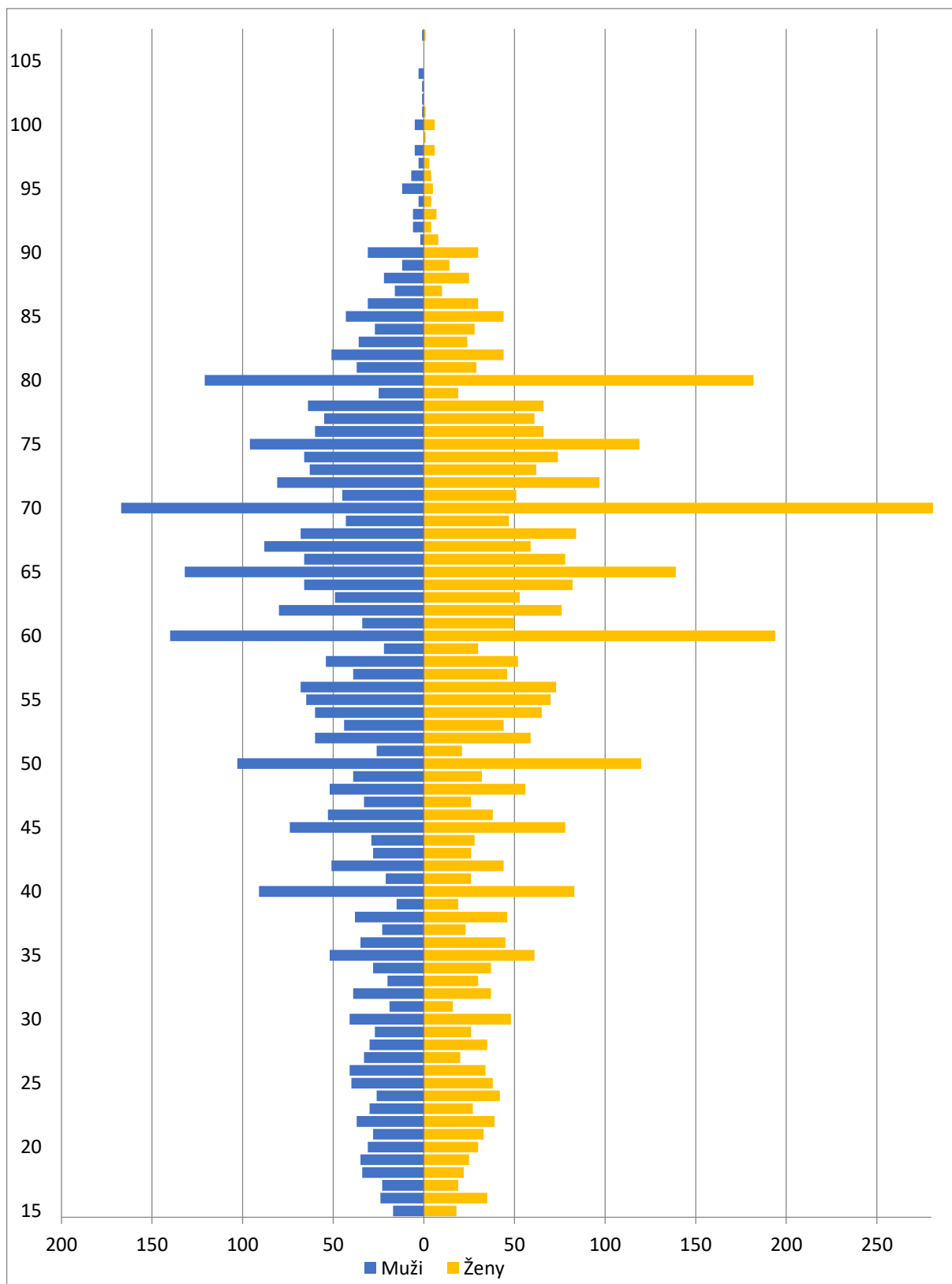
Farnost Hoříčky v žádných sledovaných letech nedosahovala tak vysokých hodnot úmrtnosti jako farnost Hlinsko a české země, avšak i přesto má poměrně vysoké hodnoty. Autorka přisuzuje poměrně vysokou hrubou míru úmrtnosti charakteru dané lokality, kde lidé žijící v těchto podhorských obcích měli obecně těžší existenční podmínky. Počátkem století, stejně jako u všech komparovaných oblastí, propuká v Hoříčkách epidemie neštovic. Cholera se ve farnosti vyskytovala až od roku 1850. Úmrtnost ve farnosti Hoříčky postupem let pozvolna klesá.²¹⁹

6.2 Průměrný věk zemřelých

Oproti sňatkovému věku dochází u průměrného věku zemřelých pravděpodobně k zaokrouhlování věku zemřelých. Nejvíce viditelné zaokrouhlování věku se objevuje u obou pohlaví ve věku 50, 60, 70 a 80 let. V úvodu je třeba zmínit, že u sedmi zemřelých (čtyři muži, tři ženy) nebyl uveden věk úmrtí, a proto byli vyřazeni z evidence.

²¹⁹ P. VONDRÁČKOVÁ, *Demografický vývoj Hoříčky*, s. 61–62.

Graf 5 Věková pyramida rozložení úmrtí dle věku a pohlaví v letech 1800-1903 (15-107)

Graf 5 zobrazuje věkové údaje zemřelých pouze pro skupinu starších 15 let. Osoby mladší budou zkoumány v následující kapitole o dětské a kojenecké úmrtnosti. To, že byly věky zaokrouhlovány, nemuselo značit nepozornost či nezájem faráře, ale starší lidé svůj přesný věk často ani neznali. Snaha o odstranění těchto nepřesností v rámci věku proběhla ve druhé polovině 19. století, kdy stejně tak jako o záznamu sňatečnosti, musel být k zápisu do matriky zemřelých předložen křestní list.²²⁰

Jak je z grafu patrné, do 60. let se hodnoty pohybují poměrně vyváženě bez výraznějších výkyvů. Ve farnosti umírali muži i ženy nejčastěji ve věku 70 let. Vůbec nejstarším zemřelým mužem ve farnosti se stal Jan Šafránek řezník z Hlinska, který ze světa odešel v únoru roku 1855 ve věku 107 let.²²¹ Příčina jeho smrti byla v matrice uvedena jako sešlost věkem. Vzhledem k tomu, že zemřel prakticky v polovině století a vyžadování předkládání křestních listů nemuselo být ve farnosti ještě zcela zaběhnuté, je otázkou, zda věk zemřelého byl uveden skutečně pravdivě. Nejstarší zemřelou ženou se stala vdova po půlníkovi z Hlinska Antonie Losenická, která též umřela ve věku 107 let na sešlost věkem v únoru roku 1829.²²² Rovných nebo lehce přes sto let se ve farnosti dožilo celkem 18 obyvatel. Jednalo se o 12 mužů a 6 žen. U všech těchto zmíněných byla příčina smrti uvedena jako sešlost věkem.

Tabulka 25 Průměrný věk zemřelých (připočteno 0,5)

Období	Celkový průměrný věk zemřelých			Ve věku 15+		
	Muži	Ženy	Celkový průměr	Muži	Ženy	Celkový průměr
1800-1819	22,3	27,6	24,8	60,2	58,2	59,1
1820-1839	27,0	31,0	29,1	59,5	57,9	58,7
1840-1859	29,1	32,5	30,8	57,3	57,6	57,4
1860-1879	25,4	29,9	27,6	55,4	57,8	56,6
1880-1899	28,3	31,7	30,0	57,6	59,1	58,3
1900-1903	31,6	37,5	34,6	56,8	62,1	59,6

²²⁰ Věra KALOUSOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Lochenice v letech 1784–1900*, Historická demografie 30, 2006, s. 67–144, zde s. 106–107.

²²¹ SOA Hradec Králové, Fond Sběrka matrik východočeského kraje – FÚ Hlinsko, *Matrika zemřelých 1840-1869*, inv.č 2321, sign. 233, fol. 189.

²²² SOA Hradec Králové, Fond Sběrka matrik východočeského kraje – FÚ Hlinsko, *Matrika zemřelých 1804-1839*, inv. č 2320, sign. 232, fol. 97.

Průměrný věk zemřelých byl rozdělen do šesti časových úseků a byl studován jak celkově, tak i pouze pro věkovou kategorii nad 15 let, kvůli možnému zkreslování věků v důsledku vysoké míry kojenecké a dětské úmrtnosti. Ženy se zpravidla dožívaly vyššího věku než muži. Pokud bychom se zaměřili na celkový průměrný věk zemřelých, v první třetině století se věk zemřelých pohyboval na poměrně nízkých hodnotách – u mužů to bylo pouhých 22 let, což bylo způsobeno především vysokou mírou kojenecké úmrtnosti a epidemií neštovic. Od počátku století probíhá zvyšování věku zemřelých, který opět klesá v 60. letech 19. století. Tento propad byl způsoben kvůli častému výskytu chorob, které ve farnosti propukaly především u dětské populace. Vzhledem ke zdokonalování zdravotní péče se průměrný celkový věk na konci století zvednul u mužů i u žen téměř o deset let.

V rámci průměrného věku obyvatel nad 15 let se v prvních dvou sledovaných období dožívali zhruba o dva roky vyššího věku muži. Lehký pokles průměrného věku je zaznamenán v období 40–70. let, kdy se farnost potýkala s epidemií cholery. V závěru 19. století lidé průměrně umírali ve věku 60 let.

6.3 Věková skladba zemřelých

Ve sledované farnosti tvořily nejpočetnější skupinu zemřelých děti do 15 let. V období 19. století to byla bohužel běžná praxe, děti se stávaly nejčastějšími skupinami zemřelých nejenom ve farnosti Hlinsko, ale i v celých českých zemích. S nadsázkou bychom mohli říct, že pokud člověk přežil dětství, měl velikou naději dožít se poměrně vysokého věku. Dětská úmrtnost byla ve zkoumané farnosti nejvyšší v prvních dvaceti letech, kdy tvořila přes 60 % všech zemřelých. Kojenecká a dětská úmrtnost se ve všech sledovaných časových úsecích pohybovala okolo 50 % všech zemřelých. Ke konci století se situace nepatrně zlepšila, avšak i nadále byla úmrtnost této věkové skupiny velmi vysoká. Muži sice častěji na svět přicházeli, ale i častěji umírali.

Věková skupina 15–49 let tvořila zhruba 10–17 % všech zemřelých. Nejkritičtějšími obdobími bylo rozmezí let 1840–1859, kdy země postihla tzv. hladová léta a farnost sužovala epidemie cholery. Celkově v tomto produktivním věku umíraly ženy častěji než muži. Mohli bychom tuto skutečnost odůvodnit těžkými porody, kterými leckdy ženy musely projít, a mohlo při nich dojít k následné smrti rodičky. Ženy navíc zpravidla rodily několikrát, což se mohlo odrazit na jejich zdravotním stavu. Tato skupina si kromě prvního čtvrtletí 19. století a rozmezí let 1840–1859 zachovávala poměrně stabilní hodnoty úmrtnosti bez větších zaznamenaných výkyvů. Nejmenší počet zemřelých se vyskytoval v tomto produktivním věku. V rozmezí let

15–49 je člověk většinou v nejlepší fyzické kondici a dokáže se snáz vypořádat s různými typy nemocí a epidemií oproti malým dětem a starším lidem.

Tabulka 26 Skladba zemřelých podle pohlaví a věkových skupin

Věk		0-14			15-49			50+			Celkem
Období		Muži	Ženy	Celkem	Muži	Ženy	Celkem	Muži	Ženy	Celkem	
1800-1819	Počet	828	629	1457	109	150	259	366	329	695	2411
	%	34,3	26,1	60,4	4,5	6,2	10,7	15,2	13,6	28,8	100,0
1820-1839	Počet	802	630	1432	194	228	422	420	458	878	2732
	%	29,4	23,1	52,4	7,1	8,3	15,4	15,4	16,8	32,1	100,0
1840-1859	Počet	914	778	1692	307	291	598	575	651	1226	3516
	%	26,0	22,1	48,1	8,7	8,3	17,0	16,4	18,5	34,9	100,0
1860-1879	Počet	1045	859	1904	297	262	559	517	585	1102	3565
	%	29,3	24,1	53,4	8,3	7,3	15,7	14,5	16,4	30,9	100,0
1880-1899	Počet	918	826	1744	269	265	534	559	628	1187	3465
	%	26,5	23,8	50,3	7,8	7,6	15,4	16,1	18,1	34,3	100,0
1900-1903	Počet	153	143	296	61	46	107	121	160	281	684
	%	22,4	20,9	43,3	8,9	6,7	15,6	17,7	23,4	41,1	100,0

Poslední sledovanou skupinou se stala kategorie zemřelých nad 50 let. Délka života se díky kvalitnější zdravotní péči a zlepšujícím se životním podmínkám postupem let zvyšovala. V závěru století klesá úmrtnost dětí, a rovněž se zvyšuje počet zemřelých v postproduktivním věku. Proti různým typům nemocí se objevuje očkování, či dokonalejší léčebné metody, které mají obrovský podíl na zvyšování úmrtnostních věků.

6.4 Kojenecká a dětská úmrtnost

Po celé 19. století tvořila kojenecká a dětská úmrtnost největší zastoupení zemřelých. Kojenecká a dětská úmrtnost odráží hospodářskou vyspělost a hygienické podmínky společnosti.²²³ Ve studovaném období byla úmrtí kojenců a dětí situací natolik běžnou, že se musela obejít bez větších emočních prožitků. V dnešním světě by se rodiče, rodinný příslušníci a okolí s takovou tragédií srovnávali jen stěží a nikdy by tato katastrofa z jejich paměti nevyvymizela. V minulosti někdy ani lidé přesně nevěděli, kolik měli potomků či sourozenců. Vysokou míru kojenecké úmrtnosti způsobovaly především nevyhovující hygienické poměry, neodborné vedení porodů a chybějící či nedostatečná poporodní péče.²²⁴

²²³ L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva*, s. 130.

²²⁴ A. NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt*, s. 23.

Tabulka 27 Věkové kategorie v rámci dětské úmrtnosti²²⁵

Věk	0		1-4		5-9		10-14		Celkem
Období	Chlapci	Dívky	Chlapci	Dívky	Chlapci	Dívky	Chlapci	Dívky	
1800-1809	163	93	184	164	52	35	11	12	714
1810-1819	240	167	131	113	36	29	11	16	743
1820-1829	234	154	128	102	34	28	16	8	704
1830-1839	199	153	136	141	40	32	15	12	728
1840-1849	227	201	150	133	33	30	11	11	796
1850-1859	269	192	169	150	46	47	9	14	896
1860-1869	274	202	207	175	49	42	19	24	992
1870-1879	286	226	159	147	38	26	13	17	912
1880-1889	255	216	154	144	30	32	9	12	636
1890-1899	269	207	148	153	40	49	13	13	892
1900-1903	89	71	54	57	8	12	2	3	296
Celkem	4387		3099		768		271		8525

Z celkového počtu dětské úmrtnosti nejvíce umírali ti, jenž se nedožili ani svých prvních narozenin, tedy kojenci. Ve věku 1–4 let zemřelo též poměrně mnoho dětí. Počty zemřelých se s narůstajícím věkem dětí snižovaly. Můžeme tedy říct, že čím byla dívka starší, tím méně se dala očekávat jejich smrt.

²²⁵ Rozmezí let 1900-1903 je pouze čtyř leté období

Tabulka 28 Kojenecká úmrtnost²²⁶

Období	Živě narození	Zemřelí do 1 roku	Kojenecká úmrtnost ve farnosti (promile)	Kojenecká úmrtnost v českých zemích (promile) ²²⁷
1800-1809	1593	256	160,7	-
1810-1819	1852	407	219,7	280
1820-1829	1947	388	199,2	252
1830-1839	1999	352	176,0	261
1840-1849	2216	428	193,1	256
1850-1859	2279	461	202,2	253
1860-1869	2282	476	208,5	263
1870-1879	2396	512	213,6	261
1880-1889	2201	471	213,9	263
1890-1899	2371	476	200,7	252
1900-1903	1087	160	147,1	220
Celkem	22223	4387	197,4	x

Jelikož nejvíce umíraly děti v kojeneckém věku je potřeba se detailněji zaměřit na jednotlivé dekády zaznamenaných kojeneckých úmrtí ve farnosti Hlinsko a porovnat je se situací v českých zemích a s ostatními lokalitami.

Ve farnosti Hlinsko byla úmrtí kojenců ve srovnání s celozemskými údaji podstatně nižší. Farnost se nejvíce přiblížila hodnotám v českých zemích v 70. a 80. letech 19. století. Dle celozemských údajů kojenecká úmrtnost postupem času velmi pozvolna klesá, a to díky zlepšení zdravotních podmínek, problém vysoké kojenecké úmrtnosti byl však v našich zemích dlouho. Ve farnosti Hlinsko nebyl ke konci století zaznamenán výrazný pokles v úmrtí kojenců. Hlinsko bylo městečkem venkovského typu, a pokud porovnáme spíše vesnický zaměřenou lokalitu, jakou Hlinsko bylo, s lokalitou městského typu, můžeme odhadnout, že ve městech se pravděpodobně lidé setkávali s úmrtím kojenců daleko častěji než ve venkovských farnostech.

²²⁶ Rozmezí let 1900-1903 je pouze čtyř leté zkrácené období

²²⁷ L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva*, s. 338.

Tabulka 29 Kojenecká úmrtnost ve srovnání s městem Polička a farností Hlinsko

Období	Kojenecká úmrtnost ve farnosti Hlinsko (promile)	Kojenecká úmrtnost ve městě Polička (promile) ²²⁸	Kojenecká úmrtnost ve farnosti Zdechovice (promile) ²²⁹	Kojenecká úmrtnost v českých zemích (promile) ²³⁰
1800-1809	160,7	351	188	-
1810-1819	219,7	337	233	280
1820-1829	199,2	255	202	252
1830-1839	176,0	264	230	261
1840-1849	193,1	249	232	256
1850-1859	202,2	284	203	253
1860-1869	208,5	301	193	263
1870-1879	213,6	356	209	261
1880-1889	213,9	364	188	263
1890-1899	200,7	363	187	252

Pro srovnání jsou vložena data kojenecké úmrtnosti z města Poličky a z farnosti Zdechovice. Polička téměř ve všech sledovaných dekádách předčila kojeneckou úmrtnost českých zemí. Farnost Zdechovice byla venkovskou lokalitou, a i přes to, že v určitých letech dosáhla vyšších počtů zemřelých kojenců než farnost Hlinsko, i tak v tomto směru zaostává za celozemskými údaji. Můžeme se tedy domnívat, že venkovský vzduch a prostředí kladně působilo nejenom na obyvatelé, ale i na kojence. Zhoršená situace v rámci častějšího umírání kojenců ve farnosti Hlinsko v 70. a 80. letech může souviset s výstavbou nových továren v Hlinsku. Matky kojenců mohly brzy odcházet pracovat, a strava dětí mohla být na nějakou dobu odstráněna od mateřského mléka. Statistiky uvádí, že v českých zemích do roka zemřelo pouze 7 % kojenců, kteří byli krmeni mateřským mlékem. Děti krmené stravou náhradní oproti tomu umíraly zhruba o 60 % častěji.²³¹

V rámci historické demografie je kojenecká úmrtnost rozdělena do několika typů, a to:

- a) *poporodní* (0–2 dny),
- b) *časná* (3–6 dnů),
- c) *novorozenecká* (7–27 dnů),
- d) *po novorozenecká* (28 dní – 1 rok).²³²

²²⁸ E. CHADIMOVÁ, *Populační vývoj Polička*, s. 114.

²²⁹ Š. JIRÁSKOVÁ, *Demografický vývoj Zdechovice*, s. 69.

²³⁰ L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva*, s. 338.

²³¹ M. LENDEROVÁ – K. RÝDL, *Radostné dětství?*, s. 121–122.

²³² E. MAUR, *Základy historické demografie*, s. 138.

Tabulka 30 Kojenecká úmrtnost dle věku ve farnosti Hlinsko v 19. století

Věk	0-2		3-6		7-21		28- 1 rok		Kojenecká úmrtnost celkem	
	Chlapci	Dívky	Chlapci	Dívky	Chlapci	Dívky	Chlapci	Dívky	Chlapci	Dívky
Pohlaví										
Počet	267	201	170	143	546	361	1522	1177	2505	1882
Celkem	468		313		907		2699		4387	

Krátce po porodu ve farnosti zemřelo 468 kojenců. U této skupiny byla příčina úmrtí ve většině případů zaznamenána jako *přirozená slabost*. Nejčastěji ve farnosti umíraly děti krátce před svými prvními narozeninami (2699). Nejčastějším důvodem smrti byly křečové stavy – psotník.

6.5 Příčiny úmrtí

Bez sledování příčin úmrtí by bylo studium úmrtnosti pouze popisným prezentováním zjištěných ukazatelů. Příčiny smrti jsou tématem velmi populárním a poutavým, v jeho studiu však narážíme na řadu komplikací. Nemoci jsou v určitých případech uvedeny velmi neodborně a nepřesně. Farář nebyl lékař, a pokud dorazil k umírajícímu pozdě, pracoval pouze s informací, kterou mu sdělili pozůstalí, což nemuselo být zcela přesné. U nejasných příčin úmrtí farář přistupoval k obecnějšímu záznamu do matriky, kdy u starších osob převažoval obecný pojem *sešlost stáří* a u malých dětí *psotník*, či *slabost*.

Od roku 1785 začínají být do matrik evidovány příčiny úmrtí a státem bylo ustanoveno klasifikační schéma, jenž odpovídalo tehdejšímu vědomostem v oblasti lékařství. Nemoci byly děleny na *epidemické*, *obyčejné* a *místní*. Zaznamenávala se i násilná úmrtí, pod které spadaly *sebevraždy*, *vraždy* a *úrazy*.²³³ Kvůli výskytu epidemií byly na počátku století do schématu přidány neštovice a roku 1858 cholera.²³⁴

Roku 1870 byl vydán zákon o veřejné zdravotní službě, který s menšími úpravami platil až do období první republiky. Tento zákon měl za cíl budovat moderní síť zdravotních obvodů a obvodních lékařů. Do této doby lékaři chodili k pacientům domů, nově pacienti docházeli do ordinací lékařů.²³⁵ Později se začaly objevovat diskuze o nutnosti sjednocení pojmů názvosloví nemocí a jejich třídění. Nově se nemoci rozřazují podle *Klasifikace příčin smrti dle*

²³³ Jan STRÍTESKÝ, *Zdravotní a populační vývoj československého obyvatelstva*, Praha 1971, s. 42–43.

²³⁴ *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, s. 182.

²³⁵ M. LENDEROVÁ – T. JIRÁNEK – M. MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti*, s. 95–98.

výnosu z roku 1871. Skupina nemoci a násilná smrt zůstávají nadále, ale rozdělují se na detailnější podskupiny.

- **nemoci** – vrozená slabost dětí do 1 roku, nakažlivé nemoci, záněty dýchacích cest, tuberkulóza, střevní katar, náhlá úmrtí, rakovina, vzteklina, sešlost věkem a další.
- **násilná smrt** – sebevražda (oběšení, poprava), vražda (otrávení), úraz, poprava a nejasná příčina smrti.²³⁶

Na schůzi Mezinárodního statistického ústavu v roce 1893 v Chicagu byla přijata Bertillonova klasifikace nemocí, která příčiny úmrtí dělila do 14 skupin. K ještě preciznějšimu schématickému řazení chorob došlo k roku 1895, kdy byly příčiny úmrtí rozřazeny do 25 kategorií. Velký prostor byl ve schématu věnován infekčním nemocem, srdečním vadám či onemocněním souvisejícím s krevním oběhem.²³⁷ Československá republika přijala Bertillonovu klasifikaci úmrtí v roce 1919.²³⁸

Následující text již bude reflektovat příčiny úmrtí ve farnosti Hlinsko v období 19. století. Vzhledem k výše zmíněnému je zřejmé, že zařadit úmrtí do jednotlivých schémat je značně komplikované. Nejvhodněji k použití se jevila klasifikace Lumíra Dokoupila²³⁹, jehož členění příčin úmrtí bylo použito i v jiných demografických výzkumech tohoto typu (Šárka Nekvapil Jirásková²⁴⁰, Eliška Chadimová²⁴¹).

Na úvod je třeba zmínit, že u tří žen a tří mužů nebyla uvedena příčina smrti, proto byli z celkového počtu zkoumaných vyřazeni. Zkoumaná období byla rozřazena do čtyř časových úseků, které umožní vyniknout proměnám ve způsobu evidence a poukáží na změny, jež nastaly v rámci příčin úmrtí.

²³⁶ J. STRÍTESKÝ, *Zdravotní a populační vývoj*, s. 63.

²³⁷ Tamtéž, s. 68–70.

²³⁸ L. HLAVÁČKOVÁ – P. SVOBODNÝ, *Dějiny lékařství*, s. 120.

²³⁹ Lumír DOKOUPIL, *Obyvatelstvo ostravské průmyslové oblasti do sčítání 1869*, Praha 1986, s. 82.

²⁴⁰ Š. JIRÁSKOVÁ, *Demografický vývoj Zdechovice*, s. 73.

²⁴¹ E. CHADIMOVÁ, *Populační vývoj Polička*, s. 124.

Tabulka 31 Příčiny úmrtí ve farnosti Hlinsko v 19. století

Období	1800-1824	1825-1849	1850-1874	1875-1899	1900-1903 ²⁴²	Celkem
Skupina						
Infekční	383	226	428	493	66	1596
TBC	308	435	271	477	62	1553
Plicní	303	448	543	566	107	1967
Střevní	68	225	135	107	62	597
Mozkové	69	74	153	144	23	463
Křečové stavy	915	856	1319	716	10	3816
Gynekologické	-	-	-	2	3	5
Srdeční	-	1	14	86	20	121
Ostatní:						
Vodnatelnost	135	243	291	101	1	771
Sešlost věkem	307	489	611	715	176	2298
Úbytě	43	296	307	50	-	696
Předčasné narození/porod	16	24	15	28	2	85
Zimnice/horečka	162	126	18	15	-	321
Rakovina	4	8	10	51	15	88
Kožní	4	4	-	6	1	15
Ledviny a močové cesty	-	-	-	27	18	45
Jiné břišní	2	18	-	29	5	54
Krční	-	-	-	3	-	3
Zubní	-	-	-	-	-	-
Kosti	-	5	2	26	28	61
Kámen	-	-	1	-	-	1
Slabost	146	203	231	303	53	936
Blíže neurčené	156	166	168	240	17	747
Nehody	3	14	15	33	8	73
Sebevraždy	2	4	14	25	9	54
Vraždy	-	-	3	5	-	8
Celkem	3026	3865	4549	4248	686	16374

Nejčastější příčinu úmrtí ve farnosti tvořily křečové stavy, které si za celé sledované období vyžádaly 3816 životů. Křečové stavy zahrnují nemoci jako *psotník* a *božec*. Nejčastěji se tato příčina úmrtí na křečové stavy vyskytovala u dětí, kdy farář nedokázal rozeznat pravou příčinu smrti. Největší míra úmrtnosti na křečové stavy proběhla v rozmezí let 1850–1874.

²⁴² Jedná se pouze o čtyřleté období

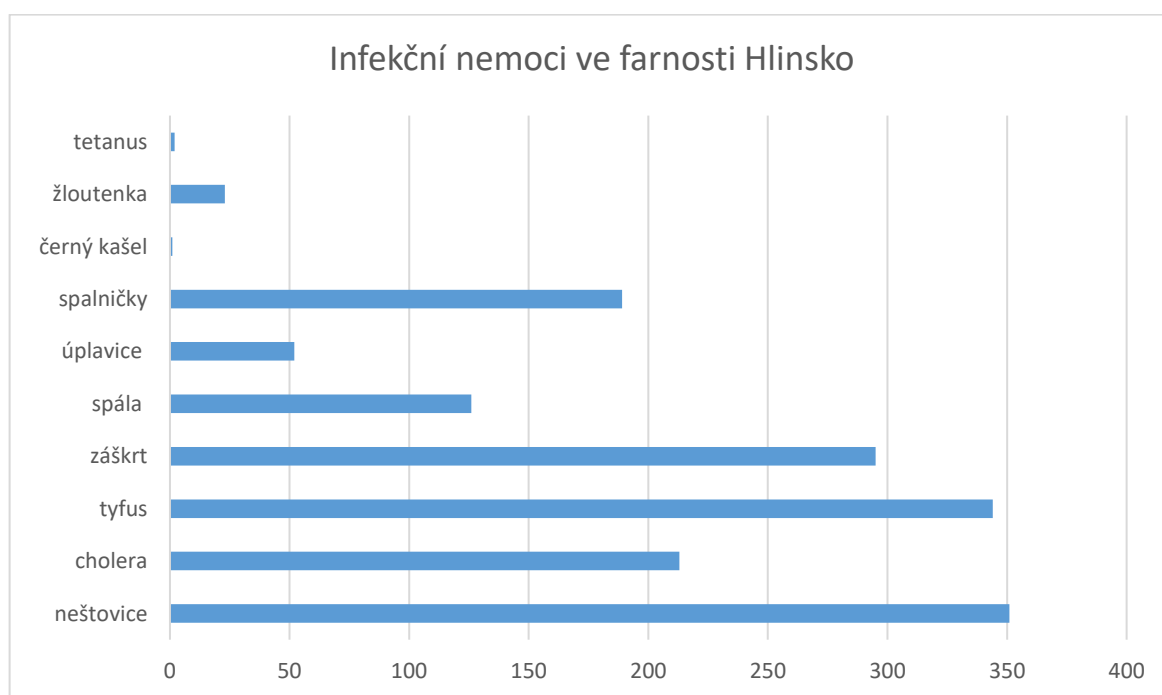
Ke konci století dochází ke zmenšení počtu zemřelých, které může být odůvodněno osvětou v rámci existence dalších dětských nemocí.

Druhou pomyslnou příčku nejvyššího zastoupení úmrtnosti obsadila kategorie sešlost věkem. Do této skupiny byl rovněž zařazen i *marasmus*, který se vyznačoval celkovým chátráním jak po stránce fyzické, tak i psychické, a postihoval taktéž starší obyvatele. Na sešlost věkem umírá v průběhu doby stále více lidí a se zlepšujícími se životními podmínkami se lidé v závěru století dožívají daleko vyššího věku, a proto nám úmrtnost kategorie starších lidí postupně narůstá.

Hned za sešlostí věkem lidé ve farnosti Hlinsko nejčastěji umírali na plicní onemocnění. Do této kategorie byly zařazeny zápalý plic, záduchy, záněty plic a průdušek. Největší výskyt plicních onemocnění byl ve farnosti zaznamenán v letech 1875–1899, což by mohlo být způsobeno vznikem továren, kdy byl vzduch v rámci rozvoje průmyslu určitě mnohem více znečištěn než například u čistě zemědělských oblastí.

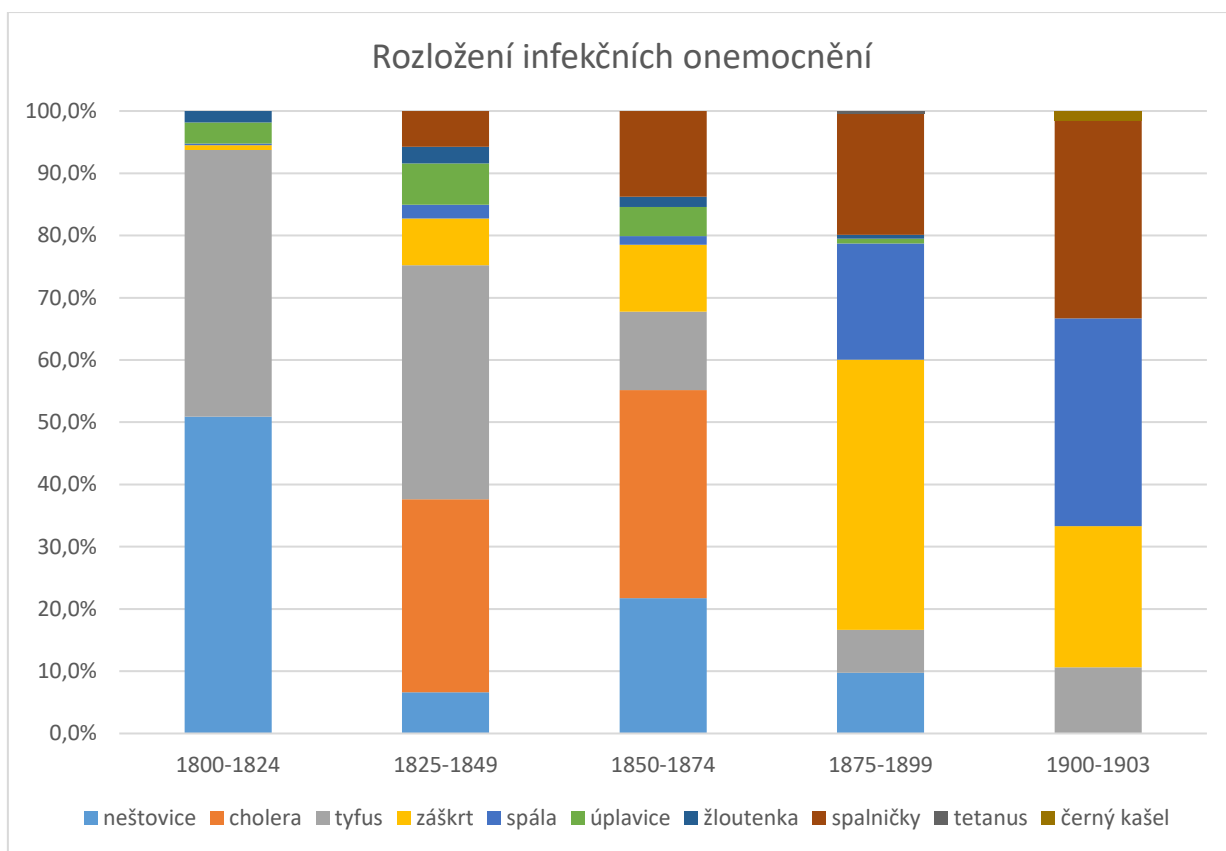
Čtvrtou nejčastější příčinu úmrtí tvořila infekční onemocnění. Ve farnosti lidé nejvíce umírali na *neštovice* (351), dále na *tyfus* (344), *záškrť* (295), *cholera* (213), *spalničky* (189), *spálu* (126), *úplavice* (52), *žloutenku* (23), *tetanus* (2) a *černý kašel* (1).

Graf 6 Infekční onemocnění ve farnosti Hlinsko

Infekční onemocnění, které přesáhly dvě stovky zemřelých, budou stručně představeny v následujících pasážích.

Graf 7 Rozložení infekčních onemocnění ve farnosti Hlinsko v období 19. století

V jednotlivých obdobích je výskyt různých typů infekčních onemocnění proměnlivý a objevují se značné rozdíly. V letech 1800–1824 tvořily polovinu infekčních onemocnění neštovice, počátek století byl z hlediska výskytu neštovic pro farnost nejkritičtější. V závěsu za nimi se objevovala nemoc tyfus. V dalším období 1825–1849 se ve farnosti epidemie neštovic značně umírnila a dosáhla pouze 6,6 % zemřelých na infekční choroby. Naopak tyfus se stále vyskytoval ve velké míře. Objevují se i typicky dětská onemocnění jako záškrť a spalničky. V roce 1832 se ve farnosti poprvé objevila cholera a v tomto období tvořila 31 % zemřelých na infekční nemoci. Na přelomu století ve sledovaných letech 1850–1874 ve farnosti opět propukla epidemie neštovic, avšak ne tak rozsáhlá jako na počátku století. Rovněž velký počet obětí si opět vyžádala cholera, která v tomto období tvořila 33 % zemřelých na infekční choroby. Oproti tomu tyfus v těchto letech značně zeslábl. Záškrť a spalničky se oproti rokům předchozím objevily ve větší míře. Nejkritičtějším obdobím z hlediska infekčních onemocnění bylo rozmezí let 1875–1899, kdy byla ve farnosti i nejvyšší míra kojenecké a dětské úmrtnosti, kvůli epidemiím záškrťu a spalničkám. Záškrť i spalničky si v tomto období vyžádaly nejvíce životů za celé sledované období. Od tohoto období se ve farnosti již neobjevuje cholera. Vůbec

poprvé se ve farnosti vyskytl tetanus, jímž onemocněli dva lidé. Závěr století je zkoumán pouze jako čtyřleté období. Ve zkoumaných čtyřech letech nebyl zaznamenán žádný případ neštovic ani cholery. Nejvíce se v této době objevovala infekční onemocnění jako – spála, spalničky a záškrť.

V 19. století ve sledované farnosti neštovice ukončily život nejvíce lidem. Právě neštovice jsou akutním infekčním onemocněním, který způsobuje vir Poxviridae. Nemocný po prodělání neštovic získává celoživotní imunitu. Právě neštovice jsou také první a prozatím jedinou lidskou globální infekční chorobou, jenž byla úspěšně poražena.²⁴³ Nemoc se patrně objevila v zemědělských oblastech okolo Afriky a Indie a odtud se rozšířila do Číny. Epidemie neštovic byly časté, stalo se, že jednu generaci postihly hned několikrát.²⁴⁴ Ještě před prováděním vakcinace se využívala podobná, avšak velice riskantní technika, jednalo se o variolaci, při níž se záměrně infikoval virus pravých neštovic do kůže zdravého jedince. Jistě šlo o významný pokrok, míra úmrtí na neštovice klesla, tato metoda však byla poměrně riskantní a postupem času se stala dokonce zakázanou.²⁴⁵ Zlom nastává díky venkovskému lékaři z Velké Británie Edwardu Jennerovi, který si povšimnul, že onemocnění podobné neštovicím se dá vypořádat i u dobytka, konkrétně u krav. Jenner zaznamenal tři podstatné informace:

- „kravské“ neštovice nebývají smrtelného rázu,
- mohou být přenosné na člověka,
- kdo se jednou těmito „kravskými“ neštovicemi nakazí, získává imunitu i proti neštovicím „lidským“.

Lékař Jenner díky svým poznatkům připravil experiment, ve kterém přenesl tekutinu z neštovice jedné děvečky, jenž byla infikována „kravskými“ neštovicemi do škrábaců v kůži osmiletého chlapečka. Chlapec neštovicemi skutečně onemocněl, do pár týdnů se zdárně zotavil a získal si imunitu i proti neštovicím lidským. Roku 1798 Jenner publikuje ve studii veškeré poznatky, které objevil a udává svému postupu jméno – vakcinace (z latinského vacca – kráva).²⁴⁶

Na tyfus ve farnosti během 19. století zemřelo 344 obyvatel. V matrikách bývá označován i jako *hlavnice* či *hlavnička*. V průběhu 80. let 19. století se vyskytly dva typy tyfu – *exantémický* (vyrážkový), *abdominální* (břišní). Vyrážkový tyfus se rozšiřuje podobně

²⁴³ Karel ČERNÝ, *Počátky variolace proti neštovicím v Evropě (1713-1721)*, Opera historica 21, 2020, s. 189–203, zde s. 189.

²⁴⁴ M. LENDEROVÁ – D. TINKOVÁ – V. HANULÍK, *Tělo mezi medicinou*, s. 265–267.

²⁴⁵ K. ČERNÝ, *Počátky variolace*, s. 190–191.

²⁴⁶ Ludmila SINKULOVÁ, *Dějiny československého lékařství od roku 1740-1848*, Praha 1965, s. 142.

jako spalničky a spála nákazou skrze osobní styk. Břišní tyfus vzniká uvedením bacilu do trávicího ústrojí, tímto bacilem mohou být kontaminovány například potraviny. V této době spočíval způsob léčby v častějším větrání místností, pravidelném omývání těl a klystýru. Žádné jiné léčebné metody nebyly doporučovány.²⁴⁷ Nemoc se projevuje silnou bolestí hlavy a vyrážkou. Okresní hejtmanství v Chrudimi vzhledem k epidemii neštovic a tyfu vydalo roku 1886 opatření:

Ve městě Hlinsko a v jeho okolí panují neštovice a tyfus.

- 1) *Vzhledem k tomu se zakazují návštěvy nemocných,*
- 2) *přikazuje se dětem, jež v jejich rodinách nemoc propukla, aby na potřebný čas vynesly školní docházku,*
- 3) *nařizuje se, aby zemřelí na neštovice a tyfus byli ihned z příbytků vystěhováni a do 36 hodin pohřbeni byli,*
- 4) *pochování zemřelých na tyfus či neštovice se musí obejít bez průvodu a v kostele nemají být jejich těla vystavována, ale co nejdříve pohřbena.*²⁴⁸

Především tento poslední bod pravděpodobně obyvatelům farnosti činil problém největší. Je přeci jenom pochopitelné, že smrt blízkého člověka je událostí tragickou a zákaz smutečního průvodu mohl situaci ještě více ztížit. Poskytnout zesnulému poslední cestu, na které se s ním mohou všichni, co ho měli rádi, rozloučit, si leckdo nechtěl odpustit. Ignorování těchto nařízení však neprošlo bez trestu. Domkář Karel Čmelík z Blatna i přes tato ustanovení vystrojil pohřební průvod své zesulé dcery Josefky, která zemřela na neštovice. Průvod se konal se vším, co k němu patří, tudíž nechyběly družičky, ani muzikanti. Za tento vzdor byl Karel Čmelík odsouzen k celodennímu vězení a k pokutě 5 zlatých.²⁴⁹

Dalším častým infekčním onemocněním byl záškrť jinými slovy *mázdřivka* či *difterie* což je nemoc, jež se dá přirovnat k těžké angíně. Ve farnosti na ni zemřelo 295 obyvatel a převážně postihovala malé děti. Průběh záškrty byl děsivý a ani lékaři si s touto nemocí dlouhou dobu nevěděli rady. Až roku 1893 bylo vynalezeno tzv. *Behringovo sérum*, které tuto smrtící nemoc proměnilo na chorobu lehčího průběhu.²⁵⁰ V našich zemích probíhá na tuto nemoc od roku 1946 povinné očkování a v podstatě již jde o raritní onemocnění.

²⁴⁷ V. KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj*, s. 120.

²⁴⁸ SOKA Chrudim, *Archiv města Hlinsko, Opatření v době epidemii*, inv. č. 1413, č. kt. 192, s. 324.

²⁴⁹ Tamtéž, s. 326.

²⁵⁰ L. HLAVÁČKOVÁ – P. SVOBODNÝ, *Dějiny lékařství*, s. 140–145.

Cholera je bakteriální onemocnění, jenž se projevuje především akutními bolestmi břicha a průjmy. Jedná se o velmi nebezpečné onemocnění, jelikož dochází k prudké dehydrataci organismu, která může vyústit až ve smrt pacienta.²⁵¹ Přenos nemoci je způsoben především nakaženými potravinami nebo znečištěnou vodou a léčí se antibiotiky a dostatečným přísunem ztracených tekutin a minerálů. Zpočátku se nemoc šířila pouze v asijských zemích, do Evropy se cholera rozšířila až na počátku 19. století. Cholera může být v příčinách úmrtí v matrikách zaznamenávána různě a lze předpokládat zaměňování názvů s jinými chorobami podobných příznaků, nejvíce byla zaměňována s nemocí tyfus, jelikož měla podobné příznaky.²⁵² Na cholera ve farnosti Hlinsko zemřelo 213 lidí, již zmíněné neúmyslné zaměňování názvů chorob se může týkat všech onemocnění, proto nemůžeme s jistotou tvrdit, že počet zemřelých na cholera a jiné nemoci je stoprocentně relevantní. Dnes se toto závažné onemocnění vyskytuje v oblastech se špatnými hygienickými návyky a v rozvojových zemích. Největší rozmach cholery panoval ve farnosti Hlinsko v roce 1866, a proto město ve spolupráci s hlineckým lékařem Vencerem vydává určitá opatření pro obyvatele, a to:

*Zachování klidu mysle, nepoddávat se zbytečným obavám a bázni, udržovat obvyklý způsob života, avšak zachovat střídmost v jídle i pití, nepožívat okurky a nezralé ovoce a vše jiné co průjem způsobuje, chránit se před nastydnutím, nepožívat studené nápoje a studené lázně těla, dostatečně se oblékat, dbát na čistotu veřejných míst i příbytků, často větrat a vyvarovat se tělesnému i duševnímu přetížení.*²⁵³

Ve farnosti byly dále zaznamenány spalničky, což bylo typicky dětské onemocnění spojené s vysokými horečkami a vyrážkou. Dále spála, která se vyznačovala rovněž vysokou teplotou a vyrážkou a příznaky podobnými angíně. Poměrně hojně se ve farnosti vyskytovala i nemoc úplavice, která byla vyznačována horečkou a průjmy. Ve 23 případech byl důvod smrti uveden jako žloutenka, při které se objevují průjmy, bolesti břicha a únava.²⁵⁴ Pouze dvakrát se objevil tetanus a v jednom případě zemřel člověk na černý kašel.

Nejčastější čtyři infekční onemocnění byla představena, nyní se vrátíme zpět k zbývajícím evidovaným příčinám úmrtí ve farnosti. Poměrně mnoho úmrtí (1553)

²⁵¹ Markéta SKOŘEPOVÁ, *Cholera a barokní zázraky: Epidemie roku 1832 a poutní místo Křemešník*, Opera historica 21, 2020, s. 224–246, zde s. 227.

²⁵² Marie VOJTÍŠKOVÁ, *Úmrtnost při prvních třech choleroých epidemiích 19. století v České Lípě*, Historická demografie 5, 1971, s. 92–103, zde s. 95.

²⁵³ SOKA Chrudim, *Archiv města Hlinsko, Opatření v době epidemií*, inv. č. 1413, č. kt. 192, s. 295.

²⁵⁴ *Velký lékařský slovník*, Praha 2002², s. 720-749.

způsobovala nemoc tuberkulóza. V matrikách byla často označována jako *souchotiny*, *souchotě*, *tubera* a místy i jako *úbytě*. Pojem úbytě by však měl charakterizovat jakousi malátnost, úbytek na váze a horečku, což může být projev širokého spektra nemocí, proto byla pro úbytě vytvořena samostatná kategorie, jež byla jako příčina úmrtí uvedena u 696 obyvatel. Tuberkulóza se může šířit dvěma způsoby: *inhalací* (nevětrané místnosti, mluvení, kašláni) a *ingescí* (infikované potraviny - nejčastěji mléko).²⁵⁵ Tuberkulóza by měla napadat spíše lidi z nižších sociálních vrstev, proto považují za vhodné tuto tezi ověřit i ve sledované farnosti.

Tabulka 32 Sociální postavení zemřelých na TBC v letech 1800–1903

Sociální skupina	Počet zemřelých na TBC	Počet zemřelých na TBC v %
Řemeslník a živnostník	912	58,7 %
Dělníci v zemědělství	117	7,5 %
Hospodář	192	12,4 %
Obyvatelé a měšťané	27	1,7 %
Sloužící a pomocníci	77	5,0 %
Tovární dělníci	36	2,3 %
Výměnkář	40	2,6 %
Ostatní	152	9,8 %
Celkem	1553	100,0 %

Více jak polovina zemřelých na tuberkulózu pocházela z vrstvy řemeslníků a živnostníků. Jednalo se především o tkalce, šenkýře a sedláře. Řemeslníci a živnostníci tvoří vzhledem k charakteru zkoumané farnosti největší podíl obyvatel, a proto není překvapením, že i zde se vyskytují v nejvyšší míře. Druhou příčku obsadili hospodáři, jednalo se však spíše o domkáře a chalupníky, tedy nižší sociální vrstvu. Necelých 8 % tvořili dělníci v zemědělství – nádeníci a pomocníci v hospodářství. Služebné, služky a čeledíny, tedy sloužící a pomocníci, tvoří 5 % zemřelých na TBC. Výměnkáři nepatří do ekonomicky činné vrstvy obyvatel, na tuberkulózu jich umřelo přes 2 %. Dále byli mezi zemřelými na TBC evidováni tovární dělníci a obyvatelé a měšťané. V kategorii ostatní jsou evidováni lidé, jež jsou těžko zařaditelní. V tomto případě se jednalo o žebráky, tuláky, cestáře a nemanželské dcery, u kterých nebyl uveden sociální status. Dá se tedy potvrdit, že i ve sledované farnosti Hlinsko se úmrtí na tuberkulózu týkalo spíše nižších sociálních vrstev obyvatelstva.

²⁵⁵ Jiří HOMOLKA – Vladimír VOTAVA, *Tuberkulóza*, Praha 2003, s. 79.

Další poměrně častou příčinou úmrtí byla slabost, která byla evidována ve všech věkových kategoriích. Dále byly evidovány příčiny úmrtí jako střevní – *zánět střev, katar střev, ochrnutí střev* a mozkové – *mrtvice, ochrnutí mozku, zánět mozku*. Na vodnatelnost zemřelo ve farnosti 771 lidí, v závěru století se vodnatelnost už téměř nevyskytuje. Jedná se o těžce identifikovanou chorobu, která měla pravděpodobně spojitost buď s nějakou předchozí nemocí, či s kardiovaskulárním onemocněním. Dále se objevují kategorie jako předčasné narození/porod, které se dotýkalo jak rodiček, tak dětí. Odhalit rakovinu se farnosti poměrně dařilo i na počátku století, avšak postupem let její čísla narůstají. Rakovina ve farnosti udeřila u 33 mužů a 56 žen. Nejčastěji se jednalo o rakovinu žaludku či jater.

Nemoci, které jsou označeny jako blíže neurčené, se ve farnosti objevily hned u 747 případů. Jednalo se o nemoci, které jsou těžko zařaditelné, jelikož se ve většině případů nedotýkají nějaké konkrétní oblasti. Šlo o: *píchání, otok, bolení, těžkost, ztuhlost* a podobně. Je zde zařazen i alkoholismus, který byl v některých případech v matrikách zaznamenán jako: „*přílišné pití kořalky*“.

6.6 Nehody, vraždy a sebevraždy

Ve farnosti Hlinsko došlo v průběhu 19. století k 73 nehodám, 54 sebevraždám a 8 vraždám. V případě vražd se farář ve většině případů bohužel moc nerozepisoval. Zavraždění byli tři muži a pět žen. K nejvíce vraždám došlo v závěru století. Ve dvou případech šlo o vraždu novorozence. První dítě ženského pohlaví bylo nalezeno na poli rolníka z Čertoviny a bylo soudně pitváno. O druhém dítěti se již podařilo dopátrat více. V únoru roku 1894 byl ve Vítanově nalezen mrtvý nemanželský syn Rosalie Kopecké, která byla katoličkou a služebnou. Jednalo se o novorozence, který byl zabit násilnou smrtí. Odhaduje se narození mezi 10–11. únorem, jeho tělo bylo nalezeno 16. února. Roku 1890 byl uškrcen nádeník z Blatna, bohužel více podrobností nám zápis v matrice neprozrazuje. Manželka dělníka z Pláňavy byla svým vlastním manželem zavražděna v dubnu roku 1887. V dalších případech nemáme bližší informace, vždy je pouze uvedena příčina úmrtí – *smrtelná rána v důsledku vraždy, ochrnutí mozku v důsledku vraždy, udušení následkem cizího uškrcení*.

Obětí nehod se stalo 46 mužů a 27 žen. V jednom případě jsme na hranici mezi nehodou a sebevraždou. Jednalo se o 78letou žebračku z Hlinska, jež byla přejetá na železnici. Farář uvedl do matriky poznámku, že se možná jednalo o sebevraždu. V tomto případě to však s jistotou určit nemůžeme, proto byl tento případ zařazen do nehod. Nehody byly různého spektra typů – *zabití bleskem, utopení*, (které se velmi často stávalo malým dětem), *nešťastný*

pád a umrznutí. V roce 1874 zužoval město Hlinsko obrovský požár, při kterém uhořela 11letá dcera nádeníka. Roku 1890 zemřel nádeník při pádu domu.

Na případy sebevražd se podíváme o něco detailněji. V křesťanském světě představovala sebevražda smrtelný hřích. V průběhu středověku se tento těžký hřích začínal proměňovat v závažný zločin.²⁵⁶ Od 16. století se ustálila praxe fixována pozitivním trestním právem a „usvědčený“ sebevrah mohl podléhat hned trojímu trestu:

- 1) *na určitých místech Evropy byl sebevrahovi zkonfiskován majetek,*
- 2) *sebevrahovi byl odepřen církevní pohřeb včetně rituálů s ním spojeným,*
- 3) *sebevrahovo tělo bylo vystaveno celému komplexu zneuctujících potupných praktik – například likvidace či mrzačení jeho těla.*²⁵⁷

Nejpotupnější zcela jistě bylo uložení mrtvého těla sebevraha na „nečistém“ místě. Především se jednalo o popraviště či jiný prostor, který byl určen k umístování odpadu. V nejhorších případech dokonce mohlo být mrtvé tělo ponecháno na pospas větru a ptákům.²⁵⁸

V období pozdního středověku, především však v raném novověku, se praktikovaly různé formy poprav sebevrahů a mrzačení jejich těl – nejčastěji se utínala hlava či ruka. Zproštění tohoto trestu byli pouze ti, kteří si život vzali v důsledku šílenství, jejich šílenství se však muselo dostatečně prokázat.²⁵⁹

Pokud bychom se přesunuli do osvícenské doby, konkrétně do vlády Josefa II., byla situace ohledně sebevrahů značně klidnější. Sebevrahům byl stále odepřen církevní pohřeb, avšak bylo mu poskytnuto místo na hřbitově. V době platnosti konkordátu každou sebevraždu vyšetřovala zvláštní komise, která určovala, zda si sebevrah přivodil smrt ve stavu nepřičetném. Pokud se člověk usmrtil v důsledku pomatení mysli, byl mu povolen liturgický pohřeb, který ale musel probíhat pouze v „tichosti“. Zákony z května roku 1868 určovaly, aby byla i těla sebevrahů „slušně pochována“, tedy jako pohřeb se všemi liturgickými náležitostmi. Od roku 1873 byly zvláštní komise zrušeny a stav přičetnosti nově posuzovali duchovní.²⁶⁰

Ve druhé polovině 19. století byli sebevrazi čím dál častěji pochovááni i s církevním obřadem. Mnozí duchovní se neodvažovali určit, zda se daný člověk rozhodl vzít si život ve stavu přičetném či nikoliv. Většina však odmítala pohřbít sebevraha společně s počestnými

²⁵⁶ Daniela TINKOVÁ, *Bez zpěvu a zvonění, Dekriminalizace sebevraždy mezi sekularizací a medikalizací v 17–19. století*, Praha 2021, s. 53.

²⁵⁷ Daniela TINKOVÁ, *Hřbitovní vzpoury Odpor k pohřbívání sebevrahů a pojetí „nečistoty“ na českém a moravském venkově od pozdního 17. po první polovinu 19. století*, Český lid 107, 2020, s. 167–188, zde s. 170–171.

²⁵⁸ D. TINKOVÁ, *Bez zpěvu a zvonění*, s. 58.

²⁵⁹ Tamtéž, s. 68–71.

²⁶⁰ H. STOKLASOVÁ, *Katolické pohřbívání*, s. 265–266.

zemřelými, a tak jeho hrob umístili na nejzazší okraj hřbitova. V průběhu 19. století byly zakládány hřbitovy obecní, kam mohli být ukládáni zemřelí všech konfesí a stavů, což se týkalo i sebevrahů a dalších skupin zemřelých, jež katolická církev odmítla pohřbít společně s ostatními.²⁶¹

Ve farnosti Hlinsko se za celé sledované období uskutečnilo 54 sebevražd. Téměř většina sebevrahů byla mužského pohlaví (46), na svůj život si sáhlo osm žen. Ženy ve farnosti volily tři způsoby sebevraždy – *oběšení* (tři ženy), *otravu fosforem* (tři ženy) a *utopení* (dvě ženy). U všech uvedených farář dopsal poznámku například: *utopení ve stavu nepřičetném, samovražda následkem pomatenosti* a podobně. Vzhledem k výše zmíněnému chtěl farář těmto nešťastným ženám dopřát řádný pohřeb, a proto usoudil, že veškeré sebevraždy byly spáchány v nepřičetném stavu. Průměrně bylo ženám okolo 42 let. Nejmladší sebevražedkyní se stala 18letá dcera tkalce z Hlinska, naopak nejstarší ženou byla 55letá vdova po domkáři z Pláňavy. Smrt se neptá a může udeřit u bohatého sedláka, stejně tak jako u chudého rolníka, proto dle mého není důležité studovat sociální vrstvy zemřelých. U sebevražd je situace poněkud jiná, přeci jenom sociální původ může a nemusí být důvodem sebevraždy. Podíváme se tedy na sociální původ, ze kterého tyto nešťastné ženy pocházely.

Tabulka 33 Sociální původ otců/ manželů sebevražedkyň

Sociální původ	Počet
Hospodář	4
Řemeslník a živnostník	2
Sloužící a pomocníci	1
Bez otce	1

Nejvíce žen pocházelo z rodin hospodářů. Jednalo se o dvě vdovy a dvě manželky po familiantovi a domkáři. V rámci skupiny řemeslník a živnostník šlo v obou případech o vdovy po tkalcích. Zajímavá je skupina sloužící a pomocníci, kdy 28letá služebná, jež původně pocházela z Chlumu a zemřela ve službě v Hlinsku, ukončila svůj život otravou fosforem. Farář u této ženy připsal poznámku – *nosila v sobě živý plod dítěte*. Nabízí se nám zde vysvětlení, proč si tato mladá žena mohla dobrovolně ukončit svůj život. Byla svobodná, poměrně daleko od své rodiny a být v této době svobodnou matkou nebylo určitě jednoduché a možná právě proto se rozhodla pro toto tragické řešení. V posledním případě šlo o dívku, která pocházela

²⁶¹ Tamtéž, s. 266–267.

z nemanželského svazku. Můžeme se pouze domnívat, co může být skutečný důvod sebevraždy, avšak sociální původ těchto žen nám může rozkrýt alespoň některé možnosti.

U mužů bylo provedených typů sebevražd více – *oběšení* (25 mužů), *otrávení* (sedm mužů), *zastřelení* (tři muži), *utopení* (devět mužů), *podřezání žil* (jeden muž), *vrazil do sebe nůž* (jeden muž). Stejně tak jako u žen, i zde se farář snažil tento nešťastný krok poctivě odůvodnit. Objevují se poznámky – *oběšení ve stavu okamžitého pomatení mysle, samovražda ve stavu nepřičetném* a podobně. Věkový průměr mužů sebevrahů byl vypočítán na 44 let. Nejmladším sebevrahem byl teprve 17letý syn půlníka z Hamrů, který se oběsil na půdě jejich domu. Nejstarším byl 77letý řezník z Hlinska, jenž do sebe vrazil nůž.

Tabulka 34 Sociální původ mužů sebevrahů

Sociální původ	Počet
Řemeslník a živnostník	18
Dělníci v zemědělství	7
Hospodáři	5
Tovární dělník	7
Výměnkář	3
Ostatní	6

Nejvíce mužů sebevrahů tvořila sociální skupina řemeslníků a živnostníků. Větší polovina z nich (12) vykonávala tkalcovské řemeslo. Pět mužů bylo ze skupiny hospodářů – domkáři, chalupníci, tedy spíše nižší sociální vrstva. Rovněž sedm mužů pracujících v továrně se uchýlilo k sebevraždě. Stejný počet mužů pocházel ze skupiny dělníků v zemědělství – především se jednalo o nádeníky, jež byli najímáni na občasné práce. V kategorii ostatní se jednalo o dva vagabundy, jednoho žebráka, ovocnáře a dva vojíny. Pokud bychom měli shrnout sociální původ obou pohlaví sebevrahů, většinou se jednalo o spíše nižší vrstvy společnosti, které neviděly jiné východisko svých problémů, než dobrovolně odejít z tohoto světa.

7. Migrace

Migrace provází lidstvo od počátků jeho existence až po současnost. Latinské slovo „*migration*“ znamená stěhování či přestěhování se.²⁶² V matričních záznamech můžeme nalézt nejenom základní data o uzavírání sňatků, narození potomků a úmrtí lidí, ale také informace o pohybu obyvatelstva – *místo narození, místo úmrtí a původní bydliště nevěst a ženichů*. Díky tomu, se dá do jisté míry odhadnout, kolik osob přicházelo či odcházelo do sledované lokality.

Důvodů migrace obyvatel mohlo být hned několik. Nejčastějším důvodem stěhování byl sňatek. V určitých případech se minimálně jeden ze snoubenců musel přestěhovat ze své rodné domoviny, navíc vzhledem k vysoké míře úmrtnosti, kdy velmi často docházelo k vytváření nových sňatků vdovce či vdovy, mohlo dojít k migraci v důsledku sňatku hned několikrát. Tento typ migrace bychom svým způsobem mohli považovat za „trvalý“. Za dlouhodobou migraci můžeme považovat odchod do služby, opuštění bydliště za účelem vzdělání, či vyučení tovaryšů v jiném městě. U venkovského obyvatelstva však můžeme rozlišit další tři formy prostorové mobility. První souvisí s výkonem povolání či s některými pracovními úkony, jedná se o krátkodobý pobyt mimo vlastní obec – například výroční, městské trhy, kde řemeslníci a živnostníci prodávají své výrobky, či odchod tovaryšů a děveček do služby. Dalším typem mohla být migrace spojená s polními pracemi, především se žněmi či s pracemi na vinicích. Poslední formou mechanického pohybu poddaných byl jejich trvalý odchod z panství či měst.²⁶³

Od druhé poloviny 18. století bylo vcelku běžné, že se lidé na krátkou dobu mohli poměrně volně pohybovat nejenom na území českých zemí, ale i po celé rakouské monarchii.²⁶⁴ První polovina 19. století je však odlišná. V této době byla v souvislosti s patrimoniální správou migrace obyvatel podstatně omezenější oproti druhé polovině století. Od druhé poloviny 19. století dochází v českých zemích k radikálním změnám, které ustanovily zavedení nových zákonných opatření. Dosavadní relativní uzavřenost vesnických sídel, z nichž přesídlení bylo do této doby značně omezené a to z důvodů právních a ekonomických, byla ukončena. Díky zrychlujícímu se ekonomickému vývoji začalo probíhat hromadné stěhování obyvatelstva především do oblastí, kde se rozvíjela tovární výroba. Zejména šlo o migraci nemajetné venkovské populace ze zemědělských a starých neprosperujících textilních oblastí. Důsledkem

²⁶² Josef GRULICH, *Migrace městského a vesnického obyvatelstva, Farnost České Budějovice 1750–1824*, České Budějovice 2013, s. 8.

²⁶³ Eduard MAUR, *Problémy studia migrací v českých zemích v raném novověku*, *Historická demografie* 30, 2006, s. 7–18, zde s. 8–12.

²⁶⁴ Josef GRULICH, *Migrace městského a vesnického obyvatelstva*, s. 10.

tohoto jevu bylo postupné vylidňování chudých oblastí zejména těch zemědělských.²⁶⁵ Na rozmach pohybu obyvatel měl jistě podstatný vliv rozvoj dopravy, především železnic. V období 19. století byly rovněž celkem typické migrace do zahraničí, především do USA, kam lidé odcházeli za vidinou lepších pracovních příležitostí a životních podmínek. Po bouřlivém roce 1848 mnoho lidí emigrovalo do zemí s kvalitnějším hospodářstvím a klidnějším politickým prostředím. Nejčastěji jejich cesty vedly do Haliče, Uher a Srbska.²⁶⁶

Rozhodnutí opustit svůj dosavadní domov úzce souvisí s mnoha faktory – věk, pohlaví, rodinný stav, sociální původ a určitá fáze životní situace. Migrace v období dětství nebyla ničím neobvyklá, zpravidla však šlo o stěhování celých rodin, tedy děti odcházely z původního bydliště se svými rodiči. Mladí lidé odcházeli do čelední služby, na vyučení či na vandr. V produktivním věku mohlo dojít k migraci sňatkem s partnerem z jiné lokality. Co se týče pohlaví, mužům se zpravidla o něco snadněji odcházelo do neznáma a to i v rámci větší vzdálenosti. Větší sklony k migraci měli lidé pocházející z neusedlé rodiny. Ženy mohly rovněž trávit část těhotenství, porod či prvních pár dní po narození svého dítěte u svých zkušených matek, či naopak matky mohly pobývat nějakou dobu u svých dcer a být jim nápomocné při péči o domácnost a děti.²⁶⁷ Staří nemohoucí lidé mohli pobývat u svých příbuzných, kde jim byla zajištěna potřebná péče. Existují i krátkodobé migrace což mohou být návštěvy příbuzných, účast na svatbách, křtinách, pohřbech, poutě, trhy či masopusty.²⁶⁸ Životní osudy mohou být různé a nelze je žádným způsobem kategorizovat, pokud bychom počítali i s krátkodobými migracemi popsány výše, můžeme dojít k závěru, že jen velmi málo venkovského obyvatelstva pravděpodobně zůstávalo celý svůj život pouze na jedno místě.

7.1 Migrace na základě matrik zemřelých

Výzkum bude zaměřen na stěhování „cizích“ obyvatel do farnosti Hlinsko, jenž bude zjišťován studiem matrik zemřelých. Migrace obyvatel na základě matrik zemřelých by měla poskytnout ucelenější a přesnější informace o pohybu populace. Ve zkoumané farnosti Hlinsko se však souvislá registrace místa narození a úmrtí začíná objevovat až ve druhé polovině 19. století. Objevují se případy, kdy tyto informace byly zaznamenány i v počátku století, ale jedná se pouze o výjimky. Samozřejmě nemůžeme určit kolikrát za život se člověk přestěhoval a jak dlouhou dobu na místě pobýval. Rovněž nemůžeme dohledat obyvatele, kteří se sice ve farnosti

²⁶⁵ Jana BRABENCOVÁ, *Vliv migrace na věkovou a sociální strukturu obyvatelstva města Nymburku na přelomu 19. a 20. století*, *Historická demografie* 15, 1991, s. 99–121, zde s. 99–102.

²⁶⁶ Marcela C. EFMERTOVÁ, *České země v letech 1848–1918*, Praha 1998, s. 245–251.

²⁶⁷ Alice VELKOVÁ, *Migrace a životní cyklus venkovského obyvatelstva na Štáhlavsku v letech 1750–1850*, *Historická demografie* 30, 2006, s. 73–98, zde s. 75–81.

²⁶⁸ Tamtéž, s. 74.

Hlinsko narodili, ale přestěhovali se jinam. Můžeme však alespoň zjistit atraktivitu sledované lokality, tudíž zmapovat kolik „cizích“ lidí lákal život ve farnosti Hlinsko.

Tabulka 35 Pohyb všech zemřelých ve farnosti Hlinsko 19. století

Vzdálenost	1800-1849			Vzdálenost	1850-1903		
	Muži	Ženy	Celkem		Muži	Ženy	Celkem
0-9	3546	3300	6846	0-9	4690	4208	8898
10-19	1	26	27	10-19	69	217	286
20-29	-	6	6	20-29	30	70	97
30-39	-	-	-	30-39	9	24	33
40-49	-	-	-	40-49	31	30	61
50-59	-	2	2	50-59	9	10	19
60-69	-	-	-	60-69	10	19	29
70-79	-	-	-	70-79	3	4	7
80-89	-	-	-	80-89	1	8	9
90-99	-	-	-	90-99	2	1	3
100+	-	-	-	100+	22	32	54
Celkem	3547	3334	6881	Celkem	4876	4623	9499

Pro lepší orientaci byl nejprve zjištěn pohyb všech obyvatel farnosti Hlinsko v 19. století. Jak je z grafu patrné, v první polovině 19. století nedocházelo k větší míře migrace. U mnoho osob nebylo uvedeno místo narození a nelze předpokládat, že ve všech případech nebožtík pocházel ze stejné lokality, ve které zemřel.

Vzhledem k tomu, že první polovina století neobsahuje ve všech případech informace o místě narození zemřelých, bude pro studium imigrantů pracováno pouze s druhou polovinou století, tedy léty 1850–1903. V této době zemřelo 9499 osob, většina těchto zemřelých pocházela z okolí farnosti.

Tabulka 36 Migrace „cizích“ zemřelých do farnosti Hlinsko 1850–1903

Vzdálenost	1850-1903					
	Muži	%	Ženy	%	Celkem	%
0-9	173	50,6	341	46,1	514	47,5
10-19	69	20,2	214	28,9	283	26,2
20-29	27	7,9	70	9,5	97	9,0
30-39	8	2,3	23	3,1	31	2,9
40-49	7	2,0	22	3,0	29	2,7
50-59	22	6,4	14	1,9	36	3,3
60-69	10	2,9	18	2,4	28	2,6
70-79	3	0,9	3	0,4	6	0,6
80-89	1	0,3	8	1,1	9	0,8
90-99	2	0,6	1	0,1	3	0,3
100+	20	5,8	26	3,5	46	4,3
Celkem	342	100,0	740	100,0	1082	100,0

Hlinsko mohlo být pro nové obyvatele atraktivní hned z několika důvodů. Jak již bylo několikrát zmíněno, v Hlinsku byla poměrně rozvinutá průmyslová výroba, která mohla z hlediska pracovních příležitostí nalákat široké spektrum lidí. V 70. letech 19. století navíc dostavěla společnost Rakouská severozápadní dráha železniční trasu, která vedla přes Hlinsko a i toto usnadnění v rámci dopravní dostupnosti bylo pro obyvatele značně výhodné. Nově vybudovaná železniční trasa umožnila nejenom „cizím“ stěhovat se do farnosti Hlinsko, ale zjednodušila i odchod z farnosti „místním“.

Téměř polovina zkoumaných pocházela z okolních vsí farnosti ve vzdálenosti 0–9 kilometrů. Jednalo se o obce – *Včelákov, Bystřice, Stržitež, Čertovina, Dolní Babákov, Trhová Kamenice, Holetín, Benátky, Chlum, Vojtěchov, Rváčov, Tisovec, Rataje, Pokřikov, Vortová, Krouna a Jeníkov*.

Pokud bychom se zaměřili na zastoupení v rámci pohlaví, častěji se do farnosti Hlinsko stěhovaly ženy než muži. U žen se ve většině případů jednalo o manželky či vdovy, tudíž lze předpokládat, že je ve farnosti Hlinsko nelákaly ani tak pracovní možnosti, jako spíš volba tamějšího partnera. Muži, kteří přesídlili ze svého bydliště do farnosti Hlinsko, byli nejčastěji řemeslníci, kteří zde našli vhodné uplatnění a dále tovární dělníci, kteří v Hlinsku o práci jistě nouzi neměli. K nejvíce migracím docházelo až po roce 1870, kdy bylo v Hlinsku možné využívat železniční dopravu. Nejvzdálenějšími zeměmi, ze kterých noví obyvatele přicházeli do farnosti, bylo nynější Rakousko a Německo. V závěru století zemřeli ve farnosti tři osiřelí kojenci, jenž se narodili v porodnici ve Vídni a jejich pěstounkou se stala žena místního dělníka

Anna Marková z Blatna. Dva kojenci zemřeli na plicní katar a jeden na křivici. Ze vzdálenosti nad 100 km přicházeli noví obyvatelé do farnosti Hlinsko například i z Prahy, Brna, Českých Budějovic a Železného Brodu. Z vyjmenovaných lokalit pocházelo i pět obchodníků, kteří pravděpodobně v rámci svého povolání cestovali ve velké míře. V matrikách nebyla zapsána žádná bližší informace, proto nemůžeme odhadnout, zda se do farnosti Hlinsko skutečně přestěhovali, či je jen smrt zastihla na jejich cestách. I přes to, že Hlinsko nabízelo poměrně slušné životní podmínky, stále bylo pouze městečkem venkovského typu, a proto z celkového počtu zemřelých pouze necelých 7 % tvořili „cizí“ zemřelí.

Oproti tomu Věra Kalousková ve své práci o farnosti Lochenice zaznamenala daleko větší počty „cizích“ zemřelých.²⁶⁹ Lochenice byly jistě atraktivní i svojí geografickou polohou, jelikož se nachází poblíž Hradce Králové, kde mohlo najít uplatnění daleko širší spektrum lidí než ve farnosti Hlinsko. Jak již bylo zmíněno, o zemědělské oblasti přestali mít lidé v průběhu 19. století zájem. O čemž svědčí i práce Šárky Jiráskové o farnosti Zdechovice²⁷⁰, kde sice v druhé polovině 19. století počet narozených nadále stoupá, ale počet zemřelých stagnuje. Obyvatelům Zdechovic již farnost nemohla nabídnout nic atraktivního, snad jen dobrou dopravní obslužnost, a proto se vydávali do průmyslově vyspělejších měst.

²⁶⁹ V. KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj Lochenice*, s. 106.

²⁷⁰ Š. JIRÁSKOVÁ, *Demografický vývoj Zdechovice*, s. 100.

8. Sezónnost a přirozený přírůstek

Rozložení sňatků a porodů bylo ovlivněno řadou faktorů. V první řadě byla církví nařízena doba, kdy by se lidé měli zřeknout svatebního veselí či dodržovat sexuální půst. Studovat zda obyvatelé zkoumané farnosti tato nařízení dodržovali a respektovali, nám umožní nahlédnout do jejich morálních norem a zvyklostí. Dalším důležitým faktorem v plánování svateb a porodů jsou bezesporu sezónní polní práce, na které je brán největší zřetel zejména v zemědělsky orientovaných oblastech. Smrt se nedá ovlivnit ani naplánovat, a proto je její rozložení nejvíce rovnoměrné. Na vcelku pravidelný cyklus všech tří demografických ukazatelů měly samozřejmě vliv probíhající epidemie a války. Veškeré zjištěné výsledky z farnosti Hlinsko budou komparovány s městem Polička a zemědělsky orientovanou farností Zdechovice.

8.1 Sezónní rozložení počtu sňatků

Svatba je oproti porodu a smrti jedinou životní událostí, kterou lze dokonale naplánovat a jejíž datum může člověk ovlivnit. Dnes se svatby především konají v letních měsících, dříve tomu však bylo jinak. Svatby byly určovány především církevními nařízeními, které lidé povětšinou skutečně dodržovali. Nejenom církevní nařízení ovlivňovalo měsíc konání svateb, ale i průběh hospodářského roku, což se odráželo především ve venkovských lokalitách.²⁷¹ Během křesťanských svátků se nemělo konat veselí. Jedním z těchto křesťanských svátků byly bezesporu Velikonoce. Tento pohyblivý svátek může připadnout na kterékoliv pondělí mezi 22. březnem a 25. dubnem. Velikonoce začínají Popeleční středou, jenž se může pohybovat od 5. února do 10. března. Dalším církevním obdobím je Advent, který se slaví téměř celý prosinec. Sňatky se rovněž neuzavíraly v době smutku.²⁷² Stejně tak, jako u předchozích kapitol budou zjištěné výsledky ze sledované farnosti komparovány s městem Polička a farností Zdechovice. Pro lepší přehlednost jsou v tabulkách vždy tři nejpočetnější měsíce konání svateb zvýrazněny.

Tabulka 37 Sezónní rozložení sňatků ve farnosti Hlinsko v 19. století

Měsíc	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Počet	825	1788	90	142	455	307	296	308	459	409	999	3
Denní průměr	26,6	63,2	2,9	4,7	14,6	10,2	9,5	9,9	14,8	13,2	33,3	0,09

²⁷¹ L. FIALOVÁ, *Vývoj sňatečnosti*, s. 207.

²⁷² M. LENDEROVÁ – T. JIRÁNEK – M. MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti*, s. 150.

Ve farnosti Hlinsko byla církevní nařízení ohledně uzavírání sňatků dodržována. Naprosté minimum svateb bylo uzavřeno v březnu, dubnu a prosinci, tedy v období křesťanských svátků. Ve sledované lokalitě byl oblíbeným měsícem pro uzavírání sňatků únor. V únoru mohli svatebčané spojit svatební veselí s masopustem, který byl spojen se slavnostmi a nejrůznějšími zvyky, kterými se lidé loučili s předchozím rokem a vítali rok následující.²⁷³ Ve farnosti se ve velkém svatby konaly též v lednu a v listopadu, tedy v měsících předcházejících Adventu a Velikonoc. I přes to, že farnost Hlinsko nebyla vyloženě zemědělsky orientovanou lokalitou, a lidé tedy nemuseli tolik dbát na cyklus zemědělských prací, v letních měsících se svatby nepořádaly v takové míře. Na podzim býval dostatek potravin a snižovaly se stavy dobytka, tudíž nastaly ideální podmínky pro vytvoření bohaté svatební hostiny.²⁷⁴

Tabulka 38 Sezónní rozložení sňatků ve městě Polička 1800 – 1909²⁷⁵

Měsíc	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Počet	451	718	44	127	261	217	204	200	205	280	613	2
Denní průměr	14,5	25,4	1,4	4,2	8,4	7,2	6,6	6,4	6,8	9,0	20,4	0,06

V Poličce byla situace z hlediska pořádání svateb velmi podobná sledované lokalitě. Nejvíce sňatků připadlo na měsíc únor, listopad a na leden. Zemědělství nebylo v Poličce hlavním zdrojem obživy, lidé se zde stejně jako v Hlinsku věnovali spíše řemeslné výrobě, a proto byl počet svateb uskutečněných v letních měsících prakticky stejný jako v průběhu roku. I lidé v Poličce dodržovali církevní nařízení, v době Adventu si věrnost slíbily pouze dva páry.

Tabulka 39 Sezónní rozložení sňatků ve farnosti Zdechovice 1790 – 1899²⁷⁶

Měsíc	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Počet	380	552	93	188	337	242	216	241	286	264	480	20
Denní průměr	12,3	19,5	3,0	6,3	10,9	10,9	7,0	7,8	9,5	8,5	16,0	0,6

²⁷³ V. KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Lochenice v letech 1784-1900*, Historická demografie 30, 2006, s. 123.

²⁷⁴ A. NAVRÁTILOVÁ, *Namlouvání*, s. 235.

²⁷⁵ E. CHADIMOVÁ, *Populační vývoj Polička*, s. 30.

²⁷⁶ Š. JIRÁSKOVÁ, *Demografický vývoj Zdechovice*, s. 94.

Farnost Zdechovice byla lokalitou zemědělského charakteru, a proto byla volba vhodné doby pro uzavření sňatku ovlivněna polními pracemi. I Zdechovice korespondují s celozemským trendem a nejvíce sňatků se zde též uskutečňuje v lednu, únoru a listopadu. Církevní nařízení byla ve všech sledovaných lokalitách dodržována, což však neplatí u sezónního rozložení porodů, které bude představeno v následující části.

8.2 Sezónní rozložení počtu porodů

Svatba obvykle bývá plánována určitý čas dopředu a záměrně je vybrán měsíc a den. Smrt se neptá a může udeřit v jakýkoliv okamžik. Jak je to ale u porodů? Rozložení počtu narozených dětí se proměňuje v důsledku biologicko-klimatickém a životním stylem obyvatelstva. V dnešní moderní společnosti se obvykle těhotenství plánuje již dlouho dopředu. V období 19. století tomu tak úplně nebylo. Samozřejmě bylo žádoucí, aby matka porodila spíše v zimních měsících. V tomto období nebylo tolik práce na poli a mamince s miminkem mohl být poskytnut žádoucí čas pro prožití klidného šestinedělí. Farnost Hlinsko nebyla vyloženě zemědělskou oblastí, proto zde nelze určit, jakým způsobem a jestli vůbec lidé narození dítěte plánovali.

Tabulka 40 Sezónní rozložení porodů farnosti Hlinsko

měsíc narození	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
měsíc koncepce	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	I	II	III
počet	2103	1884	2000	1657	1789	1827	1769	1767	1835	1872	1742	1978
počet na den	67,8	66,6	64,5	55,2	57,7	60,9	57,1	57,0	61,2	60,3	58,1	63,8

V průměru připadlo na jeden měsíc 65 porodů. V tabulce jsou tučně vyznačené tři nejpočetnější měsíce, ve kterých došlo k největšímu zaznamenanému nárůstu. Ve farnosti Hlinsko v největší míře přicházely na svět děti v zimních měsících. Naopak nejméně porodů připadlo na měsíc duben. Dle celozemských údajů koncepce nejčastěji probíhala v dubnu a květnu²⁷⁷, s čímž, alespoň ohledně měsíce dubna, můžeme souhlasit i ve sledované lokalitě.

Je zajímavým zjištěním, že ve farnosti Hlinsko nejvíce porodů spadalo na první tři měsíce roku. Takový trend by spíše pasoval k některým zemědělsky orientovaným lokalitám.

²⁷⁷Ludmila FIALOVÁ, *Sezónnost demografických událostí v českých zemích v 17. až 20. století*, Demografie: revue pro výzkum populačního vývoje 37, 1995, s. 9–21, zde s. 11–12.

Hlinsko s jeho okolím se převážně věnovalo řemeslné výrobě, nebyla proto potřeba směřovat porod k obdobím méně zatížených prací, tedy zimním měsícům. Pokud se blíže zaměříme na dodržování církevních nařízení, ve kterých byla stanovena sexuální zdrženlivost během adventu a velikonočního půstu, zjistíme, že ve farnosti Hlinsko na ně nebyl brán zřetel.

Tabulka 41 Sezónní rozložení porodů ve městě Polička 1800 – 1909²⁷⁸

měsíc narození	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
měsíc koncepce	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	I	II	III
počet	1364	1217	1223	1126	1079	1147	1198	1153	1198	1193	1248	1239
počet na den	44,0	43,1	39,5	37,5	34,8	38,2	38,6	37,2	39,9	38,5	41,6	40,0

Stejně tak jako farnost Hlinsko i Polička měla sezónnost porodů poměrně rozloženou do celého roku. Nejvíce porodů probíhalo v prvních dvou měsících roku a poté v jeho závěru. Polička rovněž potvrzuje celozemský trend nejčastějšího měsíce koncepce duben. Ani v Poličce tamější obyvatelé nedodržovali sexuální půst v období Vánoc a Velikonoc. Polička stejně jako farnost Hlinsko nebyla zemědělskou oblastí, což dokládá její v podstatě rovnoměrné rozmístění porodů v celém roce.

Tabulka 42 Sezónní rozložení porodů ve farnosti Zdechovice 1790 – 1899²⁷⁹

měsíc narození	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
měsíc koncepce	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	I	II	III
počet	1367	1195	1249	1195	973	1019	1033	1105	1092	1063	1029	1097
počet na den	44,1	42,3	40,3	39,8	31,4	34,0	33,3	35,6	36,4	34,3	34,3	35,4

Další lokalitou pro srovnání byly vybrány Zdechovice. Jde o zemědělsky orientovanou lokalitu, pravděpodobně proto lidé žijící zde porody směřovali spíše k zimním měsícům. Největší nárůst potomků se tedy ve farnosti objevuje v prvních třech měsících roku. Opět zde

²⁷⁸ E. CHADIMOVÁ, *Populační vývoj Polička*, s. 70.

²⁷⁹ Š. JIRÁSKOVÁ, *Demografický vývoj Zdechovice*, s. 95.

nebyl dodržován sexuální půst v době církevních svátků. V 19. století pravděpodobně byla situace v tomto směru již uvolněnější, a proto tento jev upadá.

8.3 Sezónní rozložení počtu úmrtí

Konání svateb a do jisté míry plánování narození potomků mají v rukou lidé. V případě úmrtnosti je lidská vůle na smrt krátká. I přes to v určitých ročních obdobích umíralo lidí více a naopak v jiných měsících docházelo k mírnému poklesu. Lidé především umírali v období zimy, kdy člověk strádá nedostatkem vitamínů a slunce, potýká se s velmi častým prochladnutím a nepříznivým klimatem.²⁸⁰ Samozřejmě se v sezónním rozložení úmrtnosti taktéž odrazily probíhající epidemie či války.

Tabulka 43 Počet zemřelých na den podle měsíců ve farnosti Hlinsko v 19. století

měsíc	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
počet	1466	1495	1713	1612	1353	1267	1168	1235	1232	1169	1193	1477
průměr na den	47,2	52,9	55,2	53,7	43,6	42,2	37,6	39,8	41,1	37,7	39,7	47,6

Ve sledované farnosti nejvíce lidé umírali v únoru, březnu a dubnu. Od května dochází k mírnému poklesu, který se udržel až do listopadu. V letních měsících se sice objevuje nižší počet zemřelých, avšak rozdíly nejsou nijak markantní. Teplé letní počasí však mohlo také negativně přispívat k intenzivnějšímu šíření infekčních onemocnění.

Tabulka 44 Počet zemřelých na den podle měsíců ve městě Polička 1800–1909²⁸¹

měsíc	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
počet	1286	1183	1383	1236	1172	1040	1015	1082	1021	1023	1037	1121
průměr na den	41,5	41,9	44,6	41,2	37,8	34,7	32,7	34,9	34,0	33,0	34,6	36,2

V Poličce lidé rovněž umírali v zimních měsících. Maxima bylo dosaženo v lednu, únoru a březnu. Ačkoliv v Poličce bylo evidováno nejméně úmrtí v červenci, ani zde nedochází k výraznému snížení zemřelých v letních měsících.

²⁸⁰ L. FIALOVÁ, *Sezónnost demografických událostí*, s. 13–14.

²⁸¹ E. CHADIMOVÁ, *Populační vývoj Polička*, s. 119.

Tabulka 45 Počet zemřelých na den podle měsíců ve farnosti Zdechovice 1790-1899²⁸²

měsíc	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
počet	1090	1043	1141	991	773	607	637	634	622	669	821	899
průměr na den	35,2	37,0	37,0	33,0	24,9	20,2	20,5	20,4	20,7	21,6	27,4	29,0

Obdobná situace se objevuje i ve farnosti Zdechovice, kdy nejvíce lidí umíralo v zimních měsících – leden, únor a březen. Od listopadu se ve farnosti Zdechovice objevuje nárůst počtu zemřelých, který vrcholí v únoru a březnu. Stejně jako komparované lokality byl ve Zdechovicích zaznamenán pozvolný pokles počtu zemřelých v letních měsících.

8.4 Přirozený přírůstek

Přirozený přírůstek mapuje celkový vývoj farnosti Hlinsko v 19. století. Přirozený přírůstek zachycuje rozdíl mezi počtem živě narozených a zemřelých ve studované lokalitě. Pokud zemře více lidí, než se narodí, jedná se o přirozený úbytek (úbytek přirozenou měnou).²⁸³

²⁸² Š. JIRÁSKOVÁ, *Demografický vývoj Zdechovice*, s. 97.

²⁸³ Eduard MAUR, *Základy historické demografie*, s. 142.

Tabulka 46 Přehled počtu demografických událostí a přirozeného přírůstku

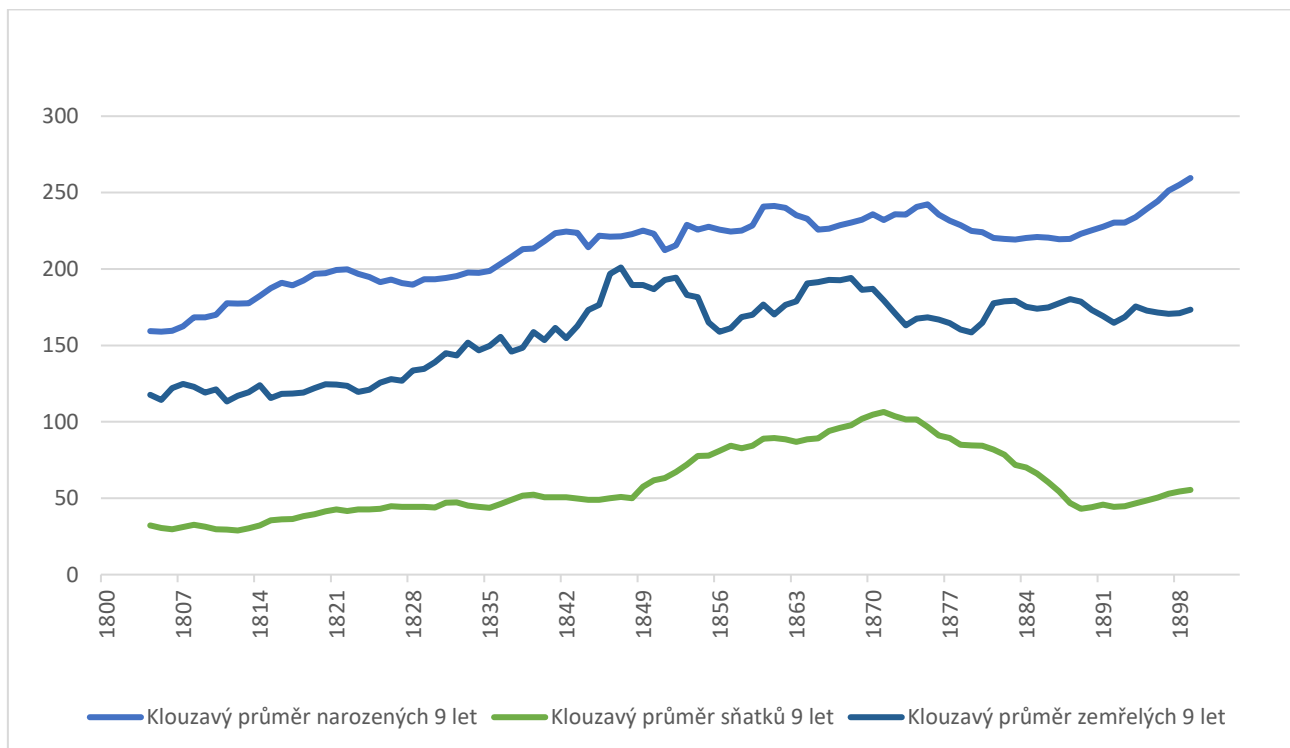
Období	Počet narozených	Počet sňatků	Počet zemřelých	Přirozený přírůstek
1800-1809	1593	305	1190	403
1810-1819	1852	346	1221	631
1820-1829	1947	442	1264	683
1830-1839	1999	448	1469	530
1840-1849	2216	494	1737	479
1850-1859	2279	774	1779	500
1860-1869	2282	904	1868	414
1870-1879	2396	985	1699	697
1880-1889	2201	662	1732	469
1890-1899	2371	478	1737	634
1900-1903²⁸⁴	1087	243	684	403
Celkem	22223	6081	16380	5843

Ve sledované farnosti Hlinsko činil v 19. století celkový přirozený přírůstek 5 843. Nejvyšších hodnot dosáhl v letech 1870–1879, kdy proběhlo nejvíce svateb a porodů za celé sledované období. Nejvýraznější přirozený úbytek se ve farnosti vyskytl hned ve třech letech. První na počátku století v roce 1806, kdy se farnost potýkala s epidemií neštovic, byl přirozený úbytek -58. Dalšími krizovými léty byly roky 1850 (-64) a revoluční rok 1848 (-105). V této době se ve farnosti objevil tyfus, cholera a typicky dětské nemoci jako záškrť a spalničky.

Následující graf s devítiletým klouzavým průměrem zobrazuje vývoj všech tří demografických ukazatelů – sňatečnosti, porodnosti a úmrtnosti.

²⁸⁴ Jedná se pouze o čtyřleté období

Graf 8 Vývoj počtu narozených, zemřelých a počtu svateb ve farnosti Hlinsko v 19. století (devítileté klouzavé průměry)

Z grafu je patrný neustálý nárůst počtu narozených ve farnosti Hlinsko. U sňatků byl vrchol dosažen v 70. letech, což může být způsobeno přílivem nových lidí do farnosti, ať už díky tovární výrobě, či výstavbě nové železniční trasy. Avšak po tomto prudkém nárůstu přichází rovněž i prudký pád, jenž může značit naopak odliv lidí do větších a průmyslově vyspělejších měst. Co se týká úmrtnosti lze ji nazvat vcelku stabilní. Ačkoliv mírný pokles se objevuje právě v 70. letech po zřízení železnice, což by korespondovalo i s poklesem sňatečnosti v tomto období.

9. Závěr

Cílem této práce bylo zmapovat demografický vývoj farnosti Hlinsko v 19. století a zjistit, jakým způsobem se ve vývoji populace promítly epidemie či probíhající války. Výzkum byl prováděn metodou anonymní excerpce dat a byl založen na studování církevních matrik uložených ve Státním oblastním archivu v Hradci Králové ve Sbírce matrik Východočeského kraje.

Ve farnosti Hlinsko se v období let 1800–1903 uskutečnilo 6 081 sňatků. Vývoj počtu sňatků byl ve farnosti velmi proměnlivý. Počátek století byl pravděpodobně ovlivněn probíhajícími napoleonskými válkami, kdy bylo ve farnosti uzavřeno velmi málo sňatků. Po napoleonských válkách počet svateb postupně rostl a svého maxima dosáhl v 70. letech 19. století. V Hlinsku se poměrně čile rozvíjela tovární výroba, která díky svým pracovním možnostem přilákala do farnosti mnoho mladých lidí, kteří zde mohli navazovat milostné vztahy. Situaci se sňatky však pravděpodobně zkomplikovalo založení železniční trasy, jelikož od jejího fungování veselek rapidně ubylo. Dá se předpokládat, že lidé začali vyhledávat ještě více rozvinutější lokality, než bylo právě Hlinsko. Je třeba zopakovat, že v Hlinsku se sice průmyslu vcelku dařilo, ale stále zůstávalo lokalitou spíše venkovského typu.

Pořádání svateb utlumila nejenom válečná tažení, ale také epidemie. V roce 1832 vypukla ve farnosti epidemie cholery, která těž omezila konání veselek. O propad sňatků se zasloužily i přírodní živly, kdy roku 1874 vypukl v Hlinsku rozsáhlý požár, a roku 1880 zalila Hlinsko obrovská povodeň. Snoubenci tedy místo příprav svatebního veselí museli opravovat své příbytky.

Ve farnosti do svazku manželského nejčastěji vstupovali dva svobodní lidé (78,5 %). Druhým nejčastějším typem manželství se stal sňatek vdovce se svobodnou ženou (10,7 %). Důležitým ukazatelem je taktéž věk snoubenců, který ovlivňuje, jak dlouho manželství potrvá a kolik dětí se páru může narodit. Ve farnosti Hlinsko byl průměrný věk sňatku u mužů 26–27 let a u žen 24–25 let. Dále byl zkoumán sociální původ snoubenců, do něhož se promítl charakter zkoumané lokality, tedy převahu snoubenců tvořili lidé z řad řemeslníků a živnostníků, především tkalci a hrnčíři. Na přelomu 70. a 80. let 19. století se začíná v souvislosti s rozvojem průmyslu objevovat poměrně rozsáhlá vrstva továrních dělníků a dělnic. Nejčastěji sňatky uzavírali lidé stejného nebo alespoň podobného sociálního původu.

V závěru kapitoly byla pozornost zaměřena na zemřelé osoby nad padesát let, které během svého života nevstoupily do manželství. Ve farnosti Hlinsko se definitivní celibát týkal spíše žen. Díky poznámkám v matrikách a uvedenému sociálnímu postavení jsme mohli určit, že osoby žijící v celibátu byly spíše z nižších sociálních vrstev či s určitou formou fyzického či

psychického znevýhodnění. Oproti komparovanému městu Polička nedosáhlo Hlinsko takového počtu svobodných zemřelých nad 50 let. Nabízí se dvě možná vysvětlení. V Hlinsku mohla být buď velká šance uzavřít sňatek, či tento jev může svědčit o nepozornosti faráře, který tyto informace neevidoval do matričních záznamů.

V další kapitole byla pozornost zaměřena na porodnost. Ve sledovaném období se ve farnosti živě narodilo 22 223 potomků. Na svět přišlo více chlapců (52,1 %) než děvčat (47,9 %). Ve farnosti se narodilo 212 dvojčat a dva páry trojčat. Počátek století byl stejně jako u sňatečnosti pro porodnost poměrně krizový. V Hlinsku se v té době obyvatelé potýkali s epidemií neštovic a tyfu. Velmi málo dětí se narodilo v revolučním roce 1848. Pokud bychom se zaměřili na mimo manželské potomky, ty ve farnosti Hlinsko tvořily 9,5 % všech živě narozených. V průběhu století ve farnosti počet nemanželských dětí stoupá, což opět mohl způsobit rozmach továren, kde se mohli mladí lidé setkávat a navazovat vztahy. Navíc období 19. století umožňuje ženám daleko větší svobody, než tomu bylo v dobách minulých.

Mrtvorozenost byla ve farnosti Hlinsko podstatně vyšší, než udávají celozemské údaje. Těžko se určuje, co mohlo být příčinou porodu mrtvého dítěte. Avšak víme, že v této době ženy zpravidla rodily hned několikrát, což se mohlo odrazit i na jejich zdravotním stavu, což by bylo samozřejmě nutné podložit například metodou rekonstrukce rodin.

Co se týká studia úmrtnosti, ve farnosti Hlinsko zemřelo v průběhu 19. století 16 380 osob. Vývoj počtu zemřelých byl ovlivněn především epidemiemi. Na počátku století se ve farnosti vyskytovala epidemie neštovic. První polovina století je charakteristická množstvím neúrod, což se též promítlo do vyšších počtů zemřelých. Nejkritičtější byla polovina století, kdy v roce 1850 ve farnosti zemřelo nejvíce obyvatel za celé sledované období. V tomto roce ve farnosti řádila epidemie cholery, která se zde poprvé vyskytla již v roce 1832 a naposledy udeřila roku 1866. Ve sledované farnosti tvořily nejpočetnější skupiny zemřelých děti do 15 let, což byla v období 19. století běžná praxe.

Dále byla studována dětská a kojenecká úmrtnost. Nejvíce úmrtí nastávalo u těch, kteří se ani nedožili svých prvních narozenin. Vysokou míru kojenecké úmrtnosti můžeme vysvětlit nevyhovujícími hygienickými podmínkami či neodborným vedením porodů. Zkoumaná farnost dosahovala nižších počtů kojeneckých úmrtí oproti celozemským údajům. Komparované město Polička prudce předčilo farnost Hlinsko i celozemské údaje v rámci kojenecké úmrtnosti. Možným vysvětlením může být fakt, že Hlinsko bylo spíše městečkem venkovského typu a takové venkovské prostředí teoreticky mohlo být pro nastávající maminky s dětmi vhodnější, oproti velkým městům. Je třeba zmínit, že kojenecká úmrtnost ve farnosti vzrostla po vybudování továren. Továrny nabízely pracovní uplatnění i pro ženy, je tedy možné, že matky

kojenců odcházely brzy po porodu pracovat, a strava dětí mohla být odstříhnutá od mateřského mléka. Děti krmené stravou náhradní umíraly mnohem častěji než plně kojené. Ve farnosti Hlinsko nejčastěji docházelo ke kojenecké úmrtnosti *po novorozenecké*, tedy v rozmezí 28 dní až 1 rok.

V rámci mortality byly po celé 19. století studovány i příčiny úmrtí. V práci jsou rozřazeny do tabulky po jednotlivých čtvrt století, což umožňuje rozkrýt změny, jenž nastaly v rámci výskytu chorob a rovněž dovolí vyniknout proměnám ve způsobu evidence matrik. Ve farnosti tvořily nejčastější příčinu úmrtí křečové stavy, které si za celé sledované období vyžádaly 3816 životů. Mezi křečové stavy se zařadily choroby jako božec a psotník a nejčastěji byly zaznamenány u kojeneckých úmrtí. Farář většinou k zaznamenání těchto chorob přistupoval, když nedokázal určit přesnou příčinu úmrtí. Ke konci století dochází ke zmenšení počtu zemřelých na křečové stavy, což můžeme odůvodnit osvětou v rámci existence dalších dětských nemocí. Mezi další velmi početné příčiny úmrtí se ve farnosti objevovaly sešlost věkem a plicní onemocnění. Vzhledem k zlepšujícím se životním podmínkám a zdravotnické péči v závěru století roste počet lidí zemřelých na sešlost věkem. Čtvrtým nejčastějším důvodem smrti byly infekční nemoci. Ve farnosti se vyskytovaly neštovice, tyfus, záškrť, cholera, spalničky, spála a úplavice. V menší míře se objevila i žloutenka, tetanus a u jednoho člověka černý kašel. V průběhu století je výskyt různých typů infekčních onemocnění proměnlivý a objevují se značné rozdíly. Nejvíce však lidé žijící ve farnosti potrápily neštovice, tyfus, cholera a typicky dětské onemocnění jako byl záškrť a spalničky.

Na tuberkulózu zemřelo ve farnosti 1553 obyvatel. O tuberkulóze je známé, že by měla napadat lidi pocházející spíše z nižších sociálních vrstev, což se potvrdilo i ve farnosti Hlinsko. Vzhledem k charakteru sledované lokality není překvapením, že nejvíce evidovaných s nemocí tuberkulóza bylo u sociální vrstvy řemeslníků a živnostníků. Druhý největší výskyt byl zaznamenán u hospodářů, jednalo se však o domkáře a chalupníky, tedy nižší sociální vrstvy. Dále se tuberkulóza objevovala u dělníků v zemědělství, sloužících, obyvatelů a měšťanů a továrních dělníků. Do evidence je zařazena i kategorie ostatní, kde jsou evidovaní lidé, jenž jsou těžko zařaditelní. V tomto případě šlo opravdu o nižší sociální vrstvy – především žebráky, tuláky a cestáře.

V závěru kapitoly jsou blíže představeny nehody, vraždy a sebevraždy, které se ve farnosti uskutečnily ve sledovaném období. V této části práce jsme se pokusili alespoň částečně nahlédnout do životů sebevrahů. Po celé 19. století došlo ve farnosti Hlinsko k 54 sebevraždám, kdy většina sebevrahů byla mužského pohlaví (46). Studován byl sociální původ mužů i žen,

kteří se rozhodli dobrovolně vzít si svůj život. Ve většině případů se jednalo o jednotlivce z nižších sociálních vrstev.

Stranou nezůstala ani problematika migrace, která byla studována na základě matrik zemřelých. Hlavní otázkou bylo, jak moc byla farnost Hlinsko atraktivní pro nově příchozí obyvatele. Nejčastěji se do farnosti stěhovali lidé z okolních vesnic – tedy ze vzdálenosti 0–9 km. Největší boom migrace nastal po roce 1870, kdy se v Hlinsku vybudovala železniční dráha. I přes to, že Hlinsko nabízelo poměrně vyhovující životní podmínky vzhledem k rozvíjejícímu průmyslu, z celkového počtu zemřelých pouze 7 % tvořili „cizí“ zemřelí. V druhé polovině 19. století začalo probíhat hromadné stěhování obyvatelstva do oblastí, kde se rozvíjela tovární výroba. Hlinsko pravděpodobně nesplňovalo neustále zvyšující se nároky obyvatel, což potvrzuje poměrně nízké procento „cizích“ zemřelých.

V závěru práce byla zkoumána sezónnost demografických jevů – tedy sňatečnosti, porodnosti a úmrtnosti a přirozený přírůstek. Středem zájmu především bylo zjistit životní rytmus tamější populace, a zda obyvatelé dodržovali nařízení vydané církví. Církevní nařízení bylo ve farnosti dodržováno pouze u sňatků. Zemědělské práce nebyly hlavním zdrojem obživy tamějších lidí, a proto obyvatelé farnosti nepodřizovali konání veselek, či plánování porodů polním pracím. Celkový přirozený přírůstek ve farnosti činil 5 843. Nejvíce se farnosti dařilo v letech 1870–1879, kdy se uskutečnilo nejvíce svateb a na svět přišlo nejvíce dětí. Nejvýraznější přirozený úbytek nastal ve třech letech, kdy nejhorší situace nastala v roce 1848. V této době se lidé ve farnosti potýkali s epidemií tyfu, cholery a dětskými nemocemi jako byl záškrta a spalničky.

V diplomové práci jsem se snažila prostudovat co nejvíce možných témat, avšak zdaleka nebyly vyčerpány všechny možnosti, které historická demografie nabízí. Například by mohl být studován demografický vývoj farnosti Hlinsko již v 18. století, který by mohl poukázat na to, jakým způsobem se farnost proměňovala a vyvíjela. Metoda anonymní excerpce dat neumožňuje rozkrýt řadu jevů, a proto pro zjištění určitých ukazatelů by bylo nejvhodnější použít metodu rekonstrukce rodin. Vhodné by bylo přidat ke studiu matrik i jiné prameny na příklad sčítací aparáty, či poddanské seznamy. Studium hlinecké farnosti by si jistě zasloužilo ještě hlubší zkoumání, které není v rámci diplomové práce možné, jelikož je svým charakterem velmi zajímavé. V průběhu 19. století se z městečka venkovského typu stává do jisté míry průmyslové město, které mělo obyvatelům co nabídnout, avšak nerozvíjí se takovým tempem a do tak velké míry, aby zvládlo ustát stále zvyšující se životní nároky a požadavky obyvatel dané doby.

10. Seznam pramenů, literatury a internetových zdrojů

10.1 Prameny

Státní oblastní archiv Hradec Králové, Sběrka matrik východočeského kraje:

Farní úřad Hlinsko

Matrika narozených 1799–1815, inv. č. 2299, sign. 220, 348 fol., ukn 2299.

Matrika narozených 1815–1826, inv.č. 2300, sign. 221, 337 fol., ukn 2300.

Matrika narozených 1827–1836, inv.č. 2301, sign. 222, 392 fol., ukn 2301.

Matrika narozených 1836–1852, inv.č. 2302, sign. 223, 369 fol., ukn 2302.

Matrika narozených 1853–1864, inv.č. 2303, sign. 225, 252 fol., ukn 2303.

Matrika narozených 1864–1873, inv.č. 2304, sign. 6905, 240 fol., ukn 2304.

Matrika narozených 1874–1894, inv.č. 2305, sign. 3710, 525 fol., ukn 2305.

Matrika narozených 1894–1906, inv.č. 2306, sign. 6906, 399 fol., ukn 2306.

Matrika narozených 1837–1859, inv.č. 2307, sign. 224, 434 fol., ukn 2307.

Matrika narozených 1860–1878, inv.č. 2308, sign. 6907, 382 fol., ukn 2308.

Matrika narozených 1879–1896, inv.č. 2309, sign. 3712, 480 fol., ukn 2309.

Matrika narozených 1897–1910, inv.č. 2310, sign. 6908, 403 fol., ukn 2310.

Matrika oddaných 1785–1815, inv. č. 2312, sign. 227, 155 fol., ukn 2312.

Matrika oddaných 1815–1831, inv. č. 2313, sign. 228, 168 fol., ukn 2313.

Matrika oddaných 1832–1853, inv. č. 2314, sign. 229, 359 fol., ukn 2314.

Matrika oddaných 1853–1884, inv. č. 2315, sign. 3711, 393 fol., ukn 2315.

Matrika oddaných 1885–1909, inv. č. 2316, sign. 6909, 437 fol., ukn 2316.

Matrika zemřelých 1785–1803, inv. č. 2319, sign. 231, 211 fol., ukn 2319.

Matrika zemřelých 1804–1839, inv. č. 2320, sign. 232, 300 fol., ukn 2320.

Matrika zemřelých 1840–1869, inv. č. 2321, sign. 233, 229 fol., ukn 2321.

Matrika zemřelých 1870–1912, inv. č. 2322, sign. 6910, 343 fol., ukn 2322.

Matrika zemřelých 1840–1869, inv. č. 2323, sign. 234, 181 fol., ukn 2323.

Matrika zemřelých 1870–1911, inv. č. 2324, sign. 6911, 298 fol., ukn 2324.

Použité byly digitalizované verze matrik. [cit. 30. 5. 2022]

URL:<https://vychodoceskearchivy.cz/wp-content/uploads/2020/08/8700_Sbirka-matrik-Vychodoceskeho-kraje-1587-1949_NAD_190-stav-2020-08-18.pdf>.

Státní okresní archiv Chrudim

SOKA Chrudim, *Kronika města Hlinska 1836–1938*, inv. č. 500.

Renata RŮŽIČKOVÁ, *Inventář Archiv města Hlinsko*, Státní okresní archiv Chrudim, 2003. č. inv. 462. č. JAF 198.

SOKA Chrudim, Archiv města Hlinsko, *Opatření v době epidemií*, inv. č. 1413, č. kt. 192.

10.2 Literatura

Karel Václav ADÁMEK, *Lid na Hlinecku*, Praha 1900.

Karel Václav ADÁMEK, *Hlinecko: kniha vzpomínek*, Hlinsko 1914.

Jana BRABENCOVÁ, *Vliv migrace na věkovou a sociální strukturu obyvatelstva města Nymburku na přelomu 19. a 20. století*, Historická demografie 15, 1991, s. 99–121.

Karel ČERNÝ, *Počátky variolace proti neštovicím v Evropě (1713-1721)*, Opera historica 21, 2020, s. 189–203.

Zuzana ČEVELOVÁ, *Gender, víra a manželství v „dlouhém“ 19. století*, Pardubice 2012.

Lumír DOKOUPIL, *Obyvatelstvo ostravské průmyslové oblasti do sčítání 1869*, Praha 1986.

Antonín DOLEŽAL, *Od babictví k porodnictví*, Praha 2001.

Marcela EFMERTOVÁ, *České země v letech 1848–1918*, Praha 1998.

Ludmila FIALOVÁ – Pavla HORSKÁ – Eduard MAUR et. al., *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1996.

Ludmila FIALOVÁ, *Změny ve vývoji plodnosti v českých zemích za demografické revoluce*, Historická demografie 15, 1991. s. 143–189.

Ludmila FIALOVÁ, *Sezónnost demografických událostí v českých zemích v 17. až 20. století*, Demografie: revue pro výzkum populačního vývoje 37, 1995 s. 9–21.

Ludmila FIALOVÁ, *Vývoj sňatečnosti a plodnosti obyvatelstva českých zemích v 17. až 20. století*, Demografie: revue pro výzkum populačního vývoje 37, 1995.

Jack GOODY, *Proměny rodiny v evropské historii*, Praha 2006.

- Václav GRUBHOFFER, *Zdánlivá smrt: noční můra osvěcenské Evropy*, Praha 2018.
- Josef GRULICH, „*Slavnostní okamžiky*” – *svatební a křestní obřad v období raného novověku*, *Historická demografie* 24, 2000. s. 49–82.
- Josef GRULICH, *Migrace městského a vesnického obyvatelstva. Farnost České Budějovice 1750–1824*, České Budějovice 2013.
- Milan HÁJEK – Vratislav TOMÁŠEK – Jitka KNĚŽOVÁ, *Pohled do historie města Hlinska*, Hlinsko 2004.
- Ludmila HLAVÁČKOVÁ – Petr SVOBODNÝ, *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha 2004.
- Jiří HOMOLKA – Vladimír VOTAVA, *Tuberkulóza*, Praha 2003.
- Jan HORSKÝ – Markéta SELIGOVÁ, *Rodina našich předků*, Praha 1996.
- Eliška CHADIMOVÁ, *Populační vývoj města Poličky 1800–1909*, Diplomová práce, Pardubice 2015.
- Šárka JIRÁSKOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Zdechovice v letech 1790–1899*, Diplomová práce, Pardubice 2010.
- Věra KALOUSOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Lochenice v letech 1784–1900*, *Historická demografie* 30, 2006. s. 67–144.
- Ludmila KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914*, Praha 1965.
- Jiří KLABOUC, *Manželství a rodina v minulosti*, Praha 1962.
- Jana KRTIČKOVÁ, *Proměna pohřebního rituálu na přelomu 19. a 20. století na příkladu západočeského města Chebu*, České Budějovice 2019.
- Magda KŘIVANOVÁ – Jana VAŠKOVÁ a kol., *Hlinsko: Srdce Českomoravské vrchoviny*, Hlinsko 2009.
- Milena LENDEROVÁ – Karel RÝDL, *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*, Praha 2006.
- Milena LENDEROVÁ a kol., *Ženy s kufříkem a nadějí: porodní báby a asistentky v českých zemích od poloviny 19. do poloviny 20. století*, Praha 2019.
- Milena LENDEROVÁ ed. al., *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2009.
- Milena LENDEROVÁ – Vladan HANULÍK – Daniela TINKOVÁ (edd.), *Tělo mezi medicínou a disciplínou: proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*, Praha 2014.
- Milena LENDEROVÁ – Tomáš JIRÁNEK – Marie MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti: Život v 19. století*, Praha 2009.

Marie MACKOVÁ, *Sňatek ve světle Všeobecného občanského zákoníku*, in: *Oznamuje se láskám našim... aneb svatby a svatební zvyky v českých zemích v průběhu staletí*, Pardubice 2007.

Hana MAŘÍKOVÁ – Miroslav PETRUSEK – Alena VODÁKOVÁ, *Demografie (nejen) pro demografy*, Praha 1998².

Eduard MAUR, *Problémy studia migrací v českých zemích v raném novověku*, *Historická demografie* 30, 2006, s. 7–18.

Eduard MAUR, *Vývoj matričního zápisu v Čechách*, *Historická demografie* 6, 1972, s. 40–58.

Eduard MAUR, *O počátcích a vývoji církevních matrik se zvláštním zřetelem k českým poměrům*, *Historická demografie* 3, 1969, s. 4–19.

Eduard MAUR, *Základy historické demografie*, Praha 1983².

Eduard MAUR – Alice VELKOVÁ (edd.), *Rodina a domácnost v 16.–20. století*, Praha 2010.

Miroslava MELKESOVÁ, *ADHIBERI SOLENT, QUI COMPATRES VOCANTUR, Kmotrovství ve venkovském prostředí raného novověku na základě výzkumu chýnovské farnosti*, *Historická demografie* 27, 2003, s. 63–122.

Miroslava MELKESOVÁ, *Církevní matriky českých zemích v pozornosti badatelů*, *Historická demografie* 32, 2008, s. 5–56.

Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt v české lidové kultuře*, Praha 2004.

Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Namlouvání, láska a svatba v české lidové kultuře*, Praha 2012.

Ladislav NEKVAPIL, *Východočeští nekatolíci v době baroka a osvícenství, Chrudimský kraj v letech 1621–1781*, Pardubice 2015

Karel SCHELLE – Ilona SCHELLEOVÁ, *Civilní kodexy 1811–1950–1964*, Brno 1993.

Ludmila SINKULOVÁ, *Dějiny československého lékařství od roku 1740–1848. Díl II*, Praha 1965.

Markéta SKOŘEPOVÁ, *Cholera a barokní zázraky: Epidemie roku 1832 a poutní místo Křemešník*, *Opera historica* 21, 2020, s. 224–246.

Johann Gottfried SOMMER, *Das Königreich Böhmen: statistisch-topographisch dargestellt Chrudimer Kreis*.

Hana STOKLASOVÁ, *Katolické pohřbívání v českých zemích v "dlouhém" 19. století*, in: *Gender history - to přece není nic pro feministky : kniha, kterou napsali přátelé a studenti Mileny Lenderové u příležitosti jejího těžko uvěřitelného životního jubilea / Pardubice*, 2017.

Hana STOKLASOVÁ, *Katolické přechodové rituály v českých zemích v dlouhém 19. století*, Pardubice 2017.

Vladimír SRB, *1000 let obyvatelstva českých zemí*, Praha 2004.

Jan STRÁTESKÝ, *Zdravotní a populační vývoj československého obyvatelstva*, Praha 1971.

Karel ŠRÁMEK, *Hlinsko v Čechách: stručný nástin dějin města*, Hlinsko 1968.

Alena ŠUBRTOVÁ, *Kontracepce, aborty a infanticida v pramenech k předstatickému období*, *Historická demografie* 15, 1991, s. 9–46.

Daniela TINKOVÁ, *Tělo, věda, stát. Zrození porodnice v osvěcenské Evropě*, Praha 2010.

Daniela TINKOVÁ, *Biomoc a „medikalizace“ společnosti jako rysy „modernity“*, *Antropowebzin* 3-4, 2014. s. 107–118.

Daniela TINKOVÁ, *Ilegitimita a „nová ekonomie života“ v osvěcenské Habsburské monarchii*, *Historická Demografie* 27, 2003. s. 133–172.

Daniela TINKOVÁ, *Bez zpěvu a zvonění, Dekriminalizace sebevraždy mezi sekularizací a medikalizací v 17–19. století*, Praha 2021.

Daniela TINKOVÁ, *Hřbitovní vzpoury Odpor k pohřbívání sebevrahů a pojetí „nečistoty“ na českém a moravském venkově od pozdního 17. po první polovinu 19. století*, *Český lid* 107, 2020, s. 167–188.

Alice VELKOVÁ, *Migrace a životní cyklus venkovského obyvatelstva na Štáhlavsku v letech 1750–1850*, *Historická demografie* 30, 2006, s. 73–98.

Alice VELKOVÁ, *Krutá vrchnost, ubozí poddani?: proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*, Praha 2009.

Velký lékařský slovník, Praha 2002².

Marie VOJTÍŠKOVÁ, *Úmrtnost při prvních třech cholerych epidemiích 19. století v České Lípě*, *Historická demografie* 5, 1971, s. 92–103.

Pavla VONDRÁČKOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Hoříčky v 19. století*, Diplomová práce, Pardubice 2008.

Andrea VOTRUBOVÁ, *Nemanželské děti v Hlinsku v 19. století*, Bakalářská práce, Pardubice 2020.

10.3 Internetové zdroje

Obyvatelstvo - roční časové řady, Český statistický úřad, Online, [cit. 01. 06. 2022].

URL:< https://www.czso.cz/csu/czso/obyvatelstvo_hu>.

Město Hlinsko oficiální webové stránky. Historie města. Online, [cit. 01. 06. 2022].

URL: < <http://www.hlinsko.cz/mesto/historie-mesta/> >.

Mapa: Mapa Hlinska na mapě III. vojenského mapování. Online, [cit. 01. 06. 2022].

URL:<https://archivnimapy.cuzk.cz/uazk/topo3v75/topo3v75_data/4056/4056_08_index.html>.

11. Seznam tabulek a grafů

11.1 Tabulky

Tabulka 1 Počet obyvatel v obcích farnosti 1837–1900.....	10
Tabulka 2 Počet uzavřených sňatků v jednotlivých desetiletích	17
Tabulka 3 Hrubá míra sňatečnosti ve farnosti Hlinsko ve srovnání s českými zeměmi	19
Tabulka 4 Hrubá míra sňatečnosti farnosti Hlinsko ve srovnání s městem Polička a farností Zdechovice	20
Tabulka 5 Průměrný sňatkový věk v letech 1800-1903 (přičteno 0,5)	23
Tabulka 6 Průměrný sňatkový věk snoubenců ve farnosti Hlinsko s ohledem na první/druhý sňatek (připočteno 0,5).....	24
Tabulka 7 Průměrný sňatkový věk snoubenců ve srovnání s farností Zdechovice (připočteno 0,5).....	25
Tabulka 8 Věkové rozdíly při sňatku obou svobodných snoubenců	26
Tabulka 9 Věkové rozdíly při druhém a dalším sňatku.....	27
Tabulka 10 Snoubenci podle rodinného stavu.....	28
Tabulka 11 Sociální původ snoubenců v letech 1800–1819	32
Tabulka 12 Sociální původ snoubenců v letech 1850–1869	33
Tabulka 13 Sociální původ snoubenců v letech 1880–1899	34
Tabulka 14 Definitivní celibát ve farnosti Hlinsko 1800-1903.....	35
Tabulka 15 Definitivní celibát ve srovnání s městem Polička a farností Zdechovice.....	36
Tabulka 16 Zastoupení narozených dětí s ohledem na pohlaví.....	41
Tabulka 17 Hrubá míra porodnosti ve farnosti Hlinsko ve srovnání s celozemskými údaji....	43
Tabulka 18 Hrubá míra porodnosti ve srovnání s městem Polička, farností Zdechovice a Hoříčky.....	44
Tabulka 19 Nemanželské děti ve farnosti Hlinsko	48
Tabulka 20 Nemanželské děti ve srovnání s městem Polička, farností Zdechovice a farností Hoříčky.....	49
Tabulka 21 Mrtvorozenost ve farnosti Hlinsko	51
Tabulka 22 Mrtvorozenost ve farnosti Hlinsko ve srovnání s farností Zdechovice a městem Polička.....	52
Tabulka 23 Hrubá míra úmrtnosti farnosti Hlinsko ve srovnání s českými zeměmi	59
Tabulka 24 Hrubá míra úmrtnosti ve srovnání s městem Polička, farností Zdechovice a farností Hoříčky.....	60

Tabulka 25 Průměrný věk zemřelých (připočteno 0,5)	63
Tabulka 26 Skladba zemřelých podle pohlaví a věkových skupin.....	65
Tabulka 27 Věkové kategorie v rámci dětské úmrtnosti	66
Tabulka 28 Kojenecká úmrtnost.....	67
Tabulka 29 Kojenecká úmrtnost ve srovnání s městem Polička a farností Hlinsko.....	68
Tabulka 30 Kojenecká úmrtnost dle věku ve farnosti Hlinsko v 19. století.....	69
Tabulka 31 Příčiny úmrtí ve farnosti Hlinsko v 19. století	71
Tabulka 32 Sociální postavení zemřelých na TBC v letech 1800–1903	77
Tabulka 33 Sociální původ otců/ manželů sebevražedkyň.....	80
Tabulka 34 Sociální původ mužů sebevrahů.....	81
Tabulka 35 Pohyb všech zemřelých ve farnosti Hlinsko 19. století.....	84
Tabulka 36 Migrace „cizích“ zemřelých do farnosti Hlinsko 1850–1903	85
Tabulka 37 Sezónní rozložení sňatků ve farnosti Hlinsko v 19. století	87
Tabulka 38 Sezónní rozložení sňatků ve městě Polička 1800 – 1909.....	88
Tabulka 39 Sezónní rozložení sňatků ve farnosti Zdechovice 1790 – 1899	88
Tabulka 40 Sezónní rozložení porodů farnosti Hlinsko	89
Tabulka 41 Sezónní rozložení porodů ve městě Polička 1800 – 1909.....	90
Tabulka 42 Sezónní rozložení porodů ve farnosti Zdechovice 1790 – 1899	90
Tabulka 43 Počet zemřelých na den podle měsíců ve farnosti Hlinsko v 19. století	91
Tabulka 44 Počet zemřelých na den podle měsíců ve městě Polička 1800–1909.....	91
Tabulka 45 Počet zemřelých na den podle měsíců ve farnosti Zdechovice 1790-1899.....	92
Tabulka 46 Přehled počtu demografických událostí a přirozeného přírůstku.....	93

11.2 Grafy

Graf 1 Vývoj počtu sňatků ve farnosti Hlinsko 1800-1903 s devítiletým klouzavým průměrem	18
Graf 2 Věková pyramida snoubenců v letech 1800-1903 (14-70 let)	22
Graf 3 Vývoj počtu narozených 1800 – 1903 s devítiletým klouzavým průměrem	42
Graf 4 Vývoj počtu zemřelých ve farnosti Hlinsko 1800–1903 s devítiletým klouzavým průměrem	57
Graf 5 Věková pyramida rozložení úmrtí dle věku a pohlaví v letech 1800-1903 (15-107) ...	62
Graf 6 Infekční onemocnění ve farnosti Hlinsko	72
Graf 7 Rozložení infekčních onemocnění ve farnosti Hlinsko v období 19. století.....	73

Graf 8 Vývoj počtu narozených, zemřelých a počtu svateb ve farnosti Hlinsko v 19. století (devítileté klouzavé průměry)	94
--	----

12. Seznam příloh

Příloha 1 Přehled počtu narozených, sňatků, zemřelých a přirozený přírůstek.....	107
Příloha 2 Příčiny úmrtí podle desetiletí s ohledem na uvedené pohlaví.....	110
Příloha 3 Hlinsko na mapě III. vojenského mapování (1875-1952).....	111
Příloha 4 Dějepisná mapa okresu hlineckého – autor Josef Homolka, Hlinsko, 1897.....	112
Příloha 5 Kostel Narození Panny Marie Hlinsko	113

Příloha 1 Přehled počtu narozených, sňatků, zemřelých a přirozený přírůstek

Rok	Počet narozených	Počet sňatků	Počet zemřelých	Přirozený přírůstek
1800	162	31	162	0
1801	161	33	111	50
1802	164	35	82	82
1803	160	25	117	43
1804	168	30	133	35
1805	148	41	93	55
1806	120	26	178	-58
1807	187	38	91	96
1808	165	31	93	72
1809	158	15	130	28
1810	166	26	181	-15
1811	191	49	108	83
1812	212	38	100	112
1813	168	18	99	69
1814	164	26	111	53
1815	187	25	107	80
1816	185	32	125	60
1817	168	43	114	54
1818	201	32	171	30
1819	210	57	105	105
1820	224	54	133	91
1821	196	40	101	95
1822	197	35	106	91
1823	204	38	137	67
1824	190	42	130	60
1825	205	44	123	82
1826	172	33	106	66
1827	173	41	135	38
1828	192	58	118	74
1829	194	57	175	19
1830	211	54	121	90
1831	177	32	97	80
1832	194	39	197	-3
1833	221	41	139	82
1834	205	41	163	42
1835	180	61	159	21
1836	184	42	122	62
1837	214	39	194	20
1838	192	50	129	63
1839	221	49	148	73
1840	220	54	149	71

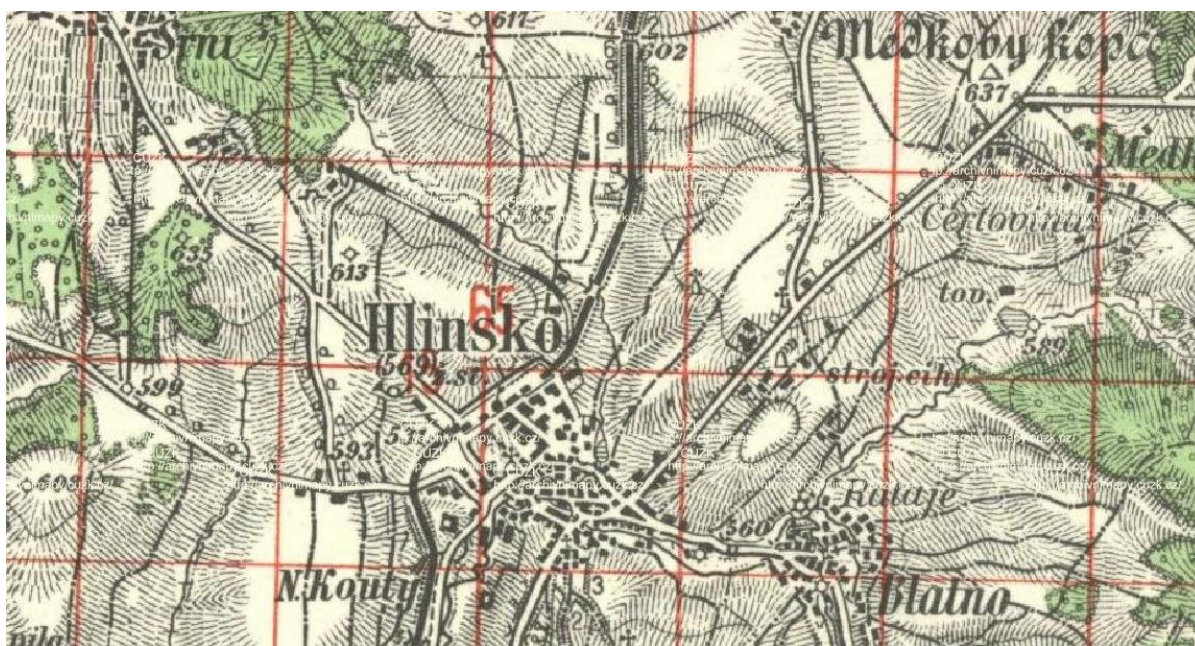
Rok	Počet narozených	Počet sňatků	Počet zemřelých	Přirozený přírůstek
1841	235	64	110	125
1842	266	65	163	103
1843	208	47	254	-46
1844	224	46	113	111
1845	231	41	194	37
1846	223	39	133	90
1847	185	43	201	-16
1848	136	41	241	-105
1849	288	54	179	109
1850	230	74	294	-64
1851	267	73	200	67
1852	221	40	150	71
1853	245	113	113	132
1854	212	78	170	42
1855	127	52	187	-60
1856	214	80	215	-1
1857	256	84	140	116
1858	259	105	165	94
1859	248	75	145	103
1860	250	102	146	104
1861	209	70	171	38
1862	252	99	179	73
1863	242	92	183	59
1864	237	94	247	-10
1865	219	84	156	63
1866	245	76	196	49
1867	214	90	187	27
1868	228	90	250	-22
1869	186	107	153	33
1870	215	114	184	31
1871	273	118	178	95
1872	257	107	197	60
1873	254	132	177	77
1874	251	108	162	89
1875	211	92	128	83
1876	248	64	110	138
1877	225	72	179	46
1878	232	107	192	40
1879	230	71	192	38
1880	213	67	166	47
1881	221	92	175	46
1882	227	91	140	87
1883	218	105	145	73

Rok	Počet narozených	Počet sňatků	Počet zemřelých	Přirozený přírůstek
1884	203	90	184	19
1885	213	42	225	-12
1886	220	41	190	30
1887	228	47	197	31
1888	239	57	155	84
1889	219	30	155	64
1890	217	42	183	34
1891	219	35	165	54
1892	219	37	169	50
1893	234	56	168	66
1894	233	52	176	57
1895	240	57	155	85
1896	253	34	157	96
1897	239	60	190	49
1898	252	46	216	36
1899	265	59	158	107
1900	264	53	154	110
1901	282	59	162	120
1902	267	70	172	95
1903	274	61	196	78
celkem	22223	6081	16380	5843

Příloha 2 Příčiny úmrtí podle desetiletí s ohledem na uvedené pohlaví

1800-1809		1810-1819		1820-1829		1830-1839		1840-1849		1850-1859		1860-1869		1870-1879		1880-1889		1890-1899		1900-1903		Celkem	
Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy		
118	101	62	62	28	32	40	52	54	60	75	101	58	80	104	98	108	89	96	112	30	36	1596	
47	45	71	80	76	56	88	71	112	97	44	27	79	59	108	61	91	76	118	85	34	28	1553	
47	60	70	62	79	54	80	65	106	128	88	95	119	103	133	110	114	131	100	116	54	53	1967	
20	11	9	7	15	10	87	84	18	22	14	11	54	38	15	14	19	15	42	30	33	29	597	
15	17	11	15	12	10	22	17	12	12	28	27	42	28	38	20	26	21	28	39	10	13	463	
192	122	223	170	225	161	146	114	234	184	322	237	309	224	228	179	211	174	94	57	8	2	3816	
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	3	5	
-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	3	2	3	8	18	25	23	17	8	12	121	
22	28	24	31	26	39	40	46	58	64	66	60	46	70	39	50	20	35	3	3	-	1	771	
54	63	58	66	64	76	78	93	119	125	121	134	107	149	90	113	108	146	152	206	70	106	2298	
9	10	5	5	27	24	46	55	77	81	117	104	36	40	9	6	20	21	1	3	-	-	696	
-	4	-	11	-	5	1	10	-	9	-	5	-	3	2	14	4	11	-	4	-	2	85	
56	42	15	30	28	20	32	34	17	14	9	7	1	1	1	3	2	-	-	9	-	-	321	
-	2	-	1	1	-	1	5	1	1	2	1	2	2	3	3	10	11	6	21	6	9	88	
1	-	1	1	-	3	-	-	-	2	-	-	-	-	1	-	1	3	-	1	-	1	15	
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	1	10	14	9	9	45	
1	-	1	-	8	3	3	4	-	-	-	-	-	-	1	-	2	3	13	10	4	1	54	
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	1	-	-	-	3	
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	
-	-	-	-	2	1	-	-	2	-	-	1	-	1	-	1	1	1	12	11	13	15	61	
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	
23	16	39	24	37	46	41	41	34	48	22	20	64	69	52	47	52	51	81	76	32	21	936	
38	23	31	34	42	51	37	28	16	22	12	12	35	32	67	59	37	38	68	48	13	4	747	
1	-	1	1	-	1	7	1	3	3	5	3	4	1	5	8	10	6	4	2	5	2	73	
1	-	-	-	1	-	-	-	3	-	5	-	4	-	5	1	10	3	12	2	5	2	54	
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1	-	-	-	1	2	2	-	-	8	
645	544	621	600	671	592	749	720	866	873	931	847	964	903	904	796	866	864	866	870	334	349	16375	

Příloha 3 Hlinsko na mapě III. vojenského mapování (1875-1952)

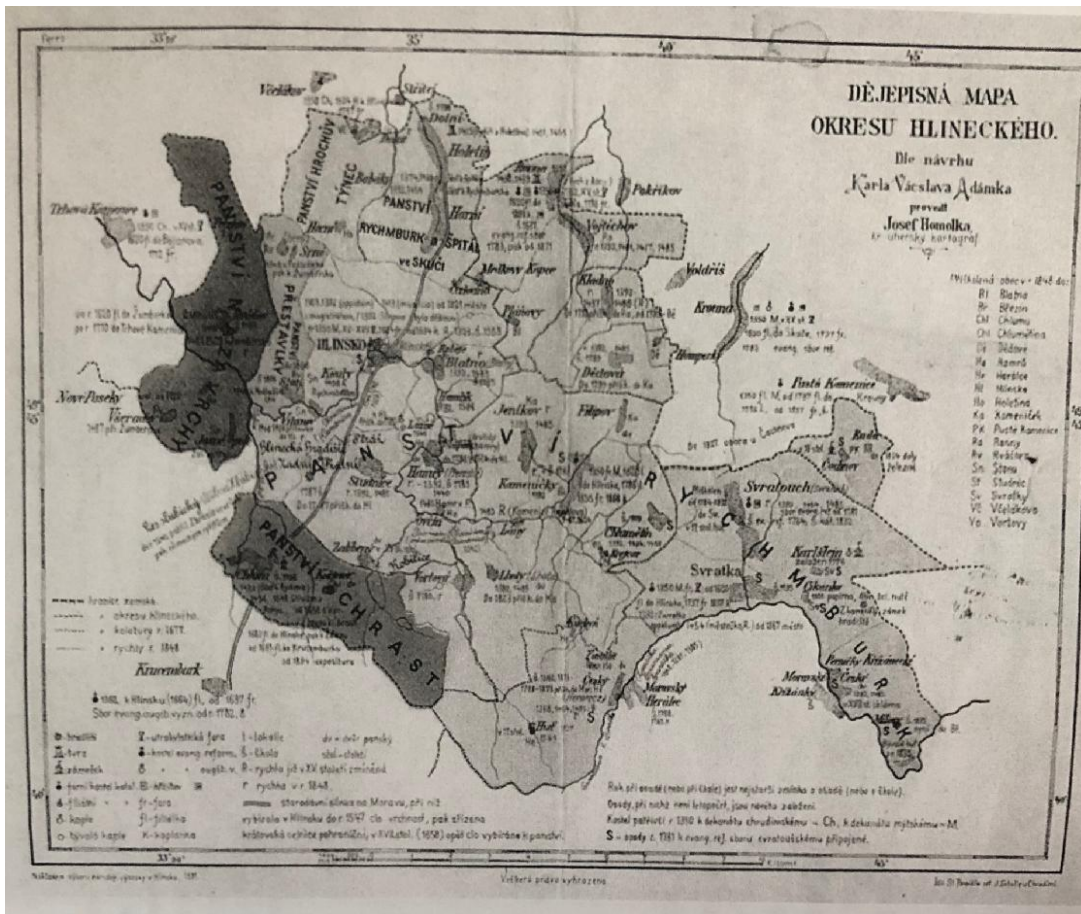

Archivní katalog ÚAZK Vademecum, *Speciální mapy 1 : 75 000 třetího vojenského mapování*, Mapa Hlinska na mapě III. vojenského mapování, Online, [cit. 01. 06. 2022].

URL:<https://archivnimapy.cz/uzk/topo3v75/topo3v75_data/4056/4056_08_index.html

Příloha 4 Dějepisná mapa okresu hlineckého – autor Josef Homolka, Hlinsko, 1897

(převzato z knihy Ladislav NEKVAPIL, *Východočeští nekatolíci v době baroka a osvícenství: Chrudimský kraj v letech 1621-1781 = The non-catholics of Eastern Bohemia during the baroque and the enlightenment : the Chrudim region between the years 1621 and 1781*, Pardubice 2015. s. 214.)

Příloha 5 Kostel Narození Panny Marie Hlinsko

(foto archiv autorky, stav v roce 2022)

13. Resumé

The thesis focuses on demographic development of Hlinsko parish in 19th century. Hlinsko is the part of the district of Chrudim in the Pardubice region. In the 19th century Hlinsko parish consisted of 12 villages. The thesis is based on anonymous research in ecclesiastical registers stored in State regional archive in Hradec Králové. Altogether 23 registers were researched. Locality and time frame was chosen based on registers availability. Many authors in 19th century focus on demographic development, thus there were lots of publications for comparison.

On the first pages analysis of the sources and primary literature necessary for the thesis is done, followed by brief history of the town and parish Hlinsko in order to characterize the investigated locality. Another part of the thesis is focused on research of marriages, birth rate, mortality and their seasonality. First mentioned are marriages. In the introduction traditions and customs connected with wedding in 19th century are mentioned. Number of marriages, marital status, social origin and age of fiancés were examined. At the end of the chapter people living in definitive celibacy are investigated.

Another phenomenon under investigation is birth rate – number of children born and also illegitimate children. In Hlinsko parish illegitimate children made up 9, 5 % of all children born live. Separate chapter is focused on stillborn children.

Study of registries of dead allowed to track number of dead, most frequent age of death and especially infant mortality. Infant mortality made up more than 50 % of all dead. Causes of death of citizens of Hlinsko parish in the 19th century are very interesting part of the thesis. The thesis also focuses on accidents, murders and suicides in the observed parish; the social origin of suicides is examined in detail.

Migration is another phenomenon under investigation. Migration was investigated based on registries of dead. In this part of the thesis the attractiveness of the observed parish is examined – how many strangers were attracted by living in Hlinsko parish.

Marriages, birth rate and mortality are completed by their seasonality, which showed that citizens of Hlinsko parish followed ecclesiastical regulations only in case of marriages. Due to industrial character of the town the citizens of Hlinsko did not have to plan marriages and births for seasons when no agricultural work is done.

All results obtained are compared to data from Czech countries and local probes. Due to time consuming character of the research all the possibilities offered by study of registers were not exhausted. For investigation of many phenomena it would be useful to use the method

of family reconstruction. It would be also appropriate to add to the study of registers also another resources, e.g. census records.